

FUAT
SEZGİN

AMERİKA KITASININ
MÜSLÜMAN DENİZCİLER
TARAFINDAN
KOLOMB ÖNCESİ
KEŞFİ

VE

PİRİ
REİS

HBOYUT

Amerika Kıtasının
Müslüman Denizciler Tarafından
Kolomb Öncesi Keşfi

ve
**PİRİ
REİS**

Fuat Sezgin

ISBN 978-975-23-1065-0

Sertifika No: 10855

BOYUT

Genel Yönetmen: Bülent ÖZÜKAN

Genel Müdür: Nilgün ÖZÜKAN

Genel Sanat Yönetmeni: Murat ÖNEŞ

Yayına Hazırlayanlar:

Deniz KARAKAŞ

Özlem ÖZGÜT YÖREKLİ

© Boyut Yayıncılık ve Tic. A.Ş.

Yayınlayan

Boyut Yayıncılık ve Tic. A.Ş.

Koza Plaza, A Blok, Kat:26
Tekstilkent, Esenler, 34235, İstanbul
Tel: (0)212 413 33 33 Faks: (0)212 413 33 34

Baskı

Boyut Matbaacılık A.Ş.

Matbaacılar Sitesi, 1. Cdd, No: 115 Bağcılar, 34205, İstanbul

Temmuz 2013, İstanbul

Bu kitabın Türkiye'de her türlü yayın hakkı, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince Boyut Yayıncılık ve Tic. A.Ş.'ye aittir. Tairatım amacıyla yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

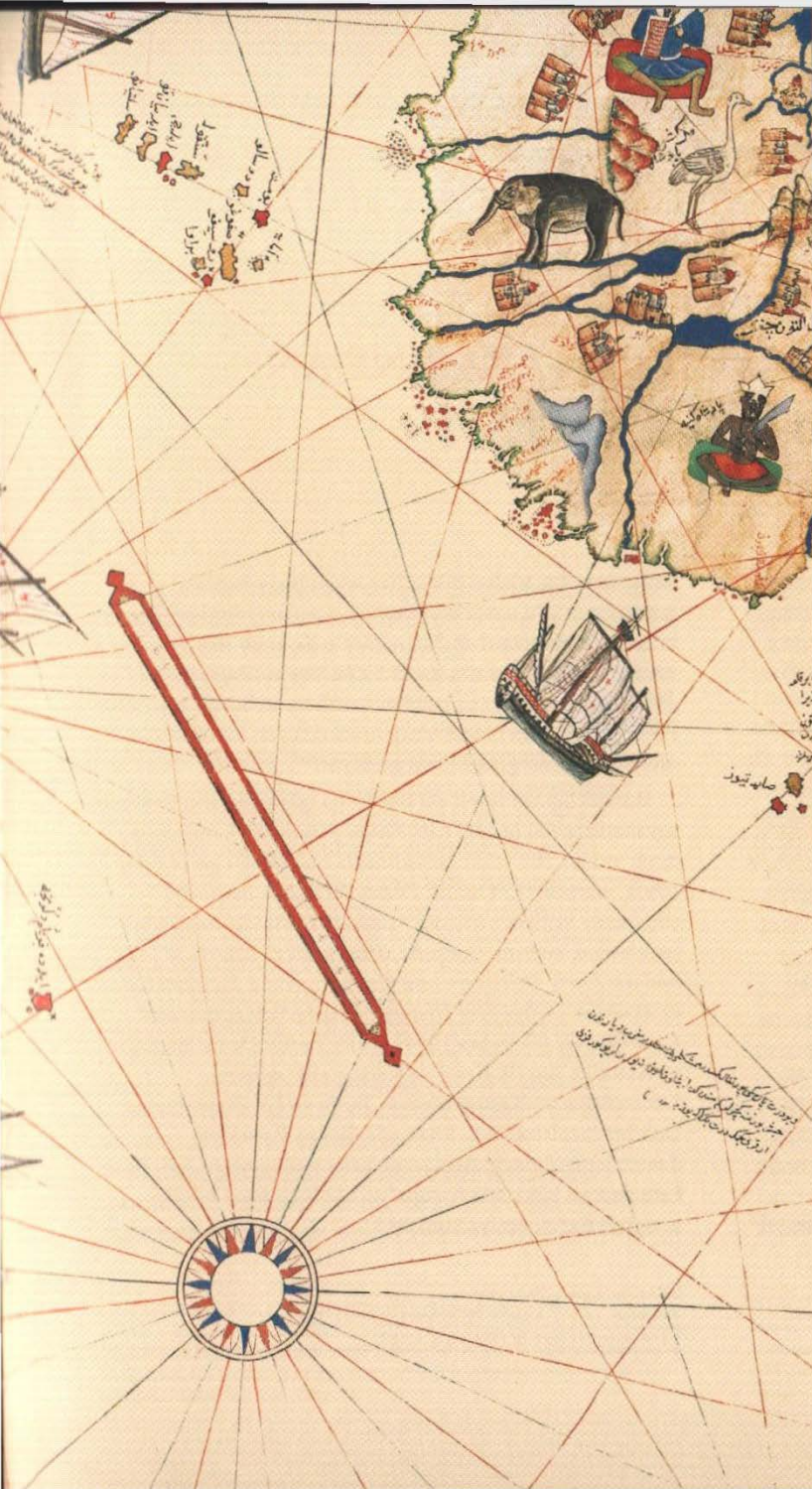
Kültür Ürünleri Danışma Hattı

444 53 53

Bu kitabı ve diğer tüm Boyut ürünlerini gönderim ücreti ödemeden adresinize teslim sipariş verebilirsiniz.

www.boyutstore.com





İÇİNDEKİLER

- 4 **I. Amerika Kıtasının
Müslüman Denizciler Tarafından
KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ**
(F. Sezgin, *GAS XIII*, s. 119-165)
- 50 **II. Akdeniz Kartografyası ve
Denizciliğinde
PİRİ RE'İS**
- 50 **1. Pîrî Reis**
(F. Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*
XIII, Frankfurt 2007, s. 470-480)
- 57 **2. Akdeniz adalarının kartografik tasviri**
(F. Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*
XI, Frankfurt 2000, s. 34-42)
- 63 **3. Kitâb-ı Bahriye**
(F. Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*
XI, Frankfurt 2000, s. 42-49)

I

AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ

Amerika kıtasının muhtemel bir Kolomb öncesi keşfi konusu 20. yüzyılın ikinci yarısında birçok bilim adamının zihnini meşgul etmiştir. Gavin Menzies tarafından kaleme alınan *1421: Çin'in Dünyayı Keşfettiği Yıl*¹ adlı kitabın yayımlanmasıyla bu konuya olan ilgi son zamanlarda bir daha ciddi şekilde artmıştır. Bu kitap 2002 yılından itibaren Almanca'ya çevirilmiş bulunmaktadır.²

Emekli bir denizaltı komutanı olan yazar, kitabını bir bilimadamları gurubu için değil de geniş bir okuyucu kitlesi için yazdığını söylüyor. Ancak bu mütevazı ifade Menzies'in kitap boyunca takındığı sözde bir kartografya tarihi uzmanı üslubuyla çelişmektedir.

Menzies'e göre, halen James Ford Kütüphanesi'nde bulunan Sir Thomas Phillips koleksiyonunda özellikle bir harita dikkatini çekmişti. Venedikli kartograf Zuane Pizzigano'nun adını taşıyan harita 1424 tarihli. Menzies'in³ bu haritada esas olarak ilgisini çeken şey batı Atlantik'teki *Satanazes*, *Antilia*, *Saya* ve *Ymana* adlı dört adanın daha burada karşımıza çıkmasıdır. Menzies, *Antilia* ve *Satanazes*'in Karayip Denizi'nde bulunan Puerto Rico ile Guadeloupe olduğuna inanıyor "... ama bu da aslında birilerinin Kolomb'un Karayipler'e ulaşmasından yetmiş yıl

kadar önce bu adaları dikkatlice araştırmış olmasını gerektiriyor. Bu soruyla uğraşması sonucu ardından Menzies birilerinin gerçekten de Karayipler'e Kolomb'dan 70 yıl önce ulaştığına ve hatta orada bir koloni kurduğuna dair somut kanıt bulduğuna kendini inandırıyor. Bu ilk kaşiflerin Portekizliler olup olamayacağını düşünüyor, fakat bunun mümkün olmadığına kanaat getiriyor."⁴

Burada hemen işaret edelim ki, bu takımadaların Kolomb seyahatlerinden önceki haritalarda görünmesi konusunun aşağı yukarı 200 yıldır tartışılmakta bulunduğu gerçeği bir tarafa, aslında 1424 tarihli Zuane Pizzigano haritasını çağımızda keşfeden kişinin Armando Cortesão olduğunu hatırlatmak isterim. Cortesão, *The Nautical Charts of 1424 and the Early Discovery and Cartographical Representation of America. A Study on History of Early Navigation and Cartography* (Coimbra 1954) (1424 Tarihli Deniz Haritaları ve Amerika'nın İlk Keşfi ve Kartografik sunumu. Denizciliğin ve Kartografyanın Tarihi ve İlk Dönemlerine Dair bir İnceleme) adlı kitabında ilk kez Portekizli denizcilerin Karayip Adaları ve hatta muhtemelen Amerikan kara parçası hakkında Avrupa'ya 1424'ten önce bilgiler getirdiği fikrini ortaya atmıştır.⁵

1 Bantam Press, Londra – New York – Toronto – Sidney – Auckland.

2 Almanca tercüme: *Als China die Weltentdeckte*. Çeviren Sigrud Langhacuser ve Helga Migura, Münih 2003.

3 Menzies, a.g.e. s. 29-31, Almanca çevirisi s. 15.

4 Menzies, *1421* ..., a.g.e., s. 31; Almanca çevirisi s. 15.

5 *The Nautical Charts of 1424*, a.g.e., s. 109.

Cortêsão'nun *History of Portugese Cartography*⁶ (Portekiz Kartografya Tarihi) adlı kitabında da ele alınmış ve savunulmuş olan bu görüşü geniş çapta tartışmalara yol açmıştır. Menzies şüphesiz ki Tony Campbell'in Chicago ve Londra'da 1987'den beri yayımlanmakta bulunan *History of Cartography* de çıkmış olan *Portolan Charts from the late thirteenth century to 1506* başlıklı makalesiyle bu görüşten haberdar olmuştur.⁷

Ancak Menzies bazı mülahazalar ve "araştırmaların" ardından Portekizlilerin Karayip Adaları'nı keşfetme noktasından çok uzak oldukları görüşüne varmıştır.⁸

"(Karayipleri ilk dolaşan kaşiflerin) Astronavigasyonda usta kişiler olmaları ve önemsiz boylam hatalarıyla haritalar çizilebilmesini sağlayacak bir boylam ölçme yöntemi bulmuş olmaları gerekiyor."⁹

"O tarihlerde böylesi bir keşif seyahatine girişebilecek materyal kaynağına, bilimsel veriye ve denizcilik tecrübesine sahip tek ülke vardı. O da Çin idi, fakat bir Çin filusunun dünyayı Avrupalılardan çok önce keşfetmiş olduğuna dair su götürmez kanıt arama düşüncesi beni korkutuyordu."¹⁰ diyor Menzies.

Menzies açıklanmayan birtakım yeni araştırmaları sırasında "... muhtelif Çin filolarının on beşinci yüzyılın başlarında gerçekten de keşif seyahatleri gerçekleştirdiğini;

bunların en sonuncusu ve en büyüğünün -dört filodan müteşekkil muazzam bir armada- 1421 başlarında yola çıktığını; badireyi atlatan son gemilerin 1423 yaz ve sonbahar aylarında Çin'e döndüğünü; aradan geçen yıllarda bunların nerelerde olduğuna dair bir kayıt bulunmadığını söylüyor ve sözünü devam ediyor: Ama haritalar gösteriyor ki, onlar, sadece Ümit Burnu'nu geçip, Atlas Okyanusu'nu aşarak, Pizzigano'nun 1424 yılından kalma haritasında gördüğüm adaları çizmekle kalmadılar, Antarktis'i, Arktis'i Kuzey ve Güney Amerika'yı araştırdıktan sonra Büyük Okyanus'a ve Avustralya'ya yelken açtılar. Onlar enlem-boylam hesaplama sorusunu çözüp, yerin ve göğün aynı doğrulukla haritalarını yaptılar."¹¹

Menzies'in bu başarıları Çinlilere atfetmesinin doğruluk yanı bulunup bulunmadığı sorusunu (daha sonra ayrıntılı bir şekilde ele almak üzere) bir yana bırakarak, bilinen tarihi gerçekğin Çin İmparatoru Chéng Zì'nin (hükümdarlık adı: Yǒng Lè) yeni diplomatik ilişkiler kurmak veya diplomatik ilişkileri yeniden tesis etmek ve haraç almak üzere on beşinci yüzyılın ilk çeyreğinde "batılı barbarlar"ın üstüne gönderdiği yedi askeri misyondan ibaret olduğunu belirtmek isterim. 1405 ile 1433 arasında gerçekleştirilen bu deniz seferleri Çin kayıtlarında detaylı olarak yer almaktadır.

6 Cilt II, Coimbra 1971, s. 125-139. "Konuyu ne kadar araştırdıysam, 1954 tarihli kitabıma yönelik çeşitli eleştirileri de dikkate alarak, Zuane Pizzigano'nun 1424 tarihli haritasında yer alan Antiller adalar grubunun, Portekizlilerin batı Atlantik'e yaptığı bilinmeyen bir seyahat sırasında görülen ve neresi olduğu bilinmeyen Amerika kıtasının ilk tasviri olduğuna o kadar fazla kani oldum" (s. 139).

7 Cilt I, 1987, s. 371-458, özellikle 410-411.

8 Menzies, a.g.e. s. 31; Almanca çevirisi s. 16.

9 Menzies, 1421 ..., a.g.e. s. 33; Almanca çevirisi s. 17.

10 a.g.e. s. 34; Almanca çevirisi s. 19.

11 a.g.e. s. 36-37; Almanca çevirisi s. 21-22.

Seferlere dair en eski üç kayıt katılanlar tarafından kaleme alınmıştır. Bunlardan biri Arapça bilen bir Müslüman olan Mā Huān idi. Mā Huān'ın *Ying Yai Sheng Lūn* ("●kyanus Sahillerinin Ayrıntılı Araştırması") adlı escri büyük ölçüde doğal bilimler içeriklidir.¹² Sinologlar on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından beri bu kaynaklar üzerinde çalışmaktadır. Bu kaynaklarda donanmaların sefer programları ve Hint ●kyanusu'na kıyısı olan, Madagaskar ve Avustralya hariç, güneyde Borneo, Timor ve Zanzibar'a kadar uzanan otuz altı ülkede uğranacak limanlar hakkında kesin ve neredeyse eksiksiz bilgiler yer almaktadır.¹³ Günümüze kadar ulaşan kaynakların hiçbirinde harita bulunmamaktadır. Ancak tarihçi Máo Yuán Yí onların verilerinden hareket ederek *Wū Bèi Zhì* (Eksiksiz Askeri Kronik, 1651) adlı kitabında bir deniz haritası çıkarmayı başarmıştır.¹⁴

Sinolog George Phillips 1885 gibi erken bir tarihte "Hindistan'ın batı sahiliyle Afrika'nın doğu sahillerinde bulunan yerlerin enlemlerinin haritada Kutup Yıldızı yüksekliğinin başparmak genişliği ve sekizde biriyile

hesaplandığına dikkat çekmiştir. Bunlara Çincece *chih* ve *chio* denmektedir.¹⁵

J.T. Reinaud'nun Arap coğrafyacı Abu l-Fidā'nın *Taqwīm al-buldān*'ına yazdığı önsözü okuyan Phillips bu terimlerin (*zhì*, parmak veya inç ve *jüé*, açı) Hint ●kyanusu'nda Arap denizcilerin kullandığı *ışba'* ve *zām* ile eşanlamli olabilecekleri sonucuna varmıştır.¹⁶ Wū Bèi Zhì'nin şematik haritası Phillips tarafından düzeltilmiş ve Yusuf Kemal tarafından yeniden basılmıştır.¹⁷

Peki, gerçek rotalara ve seyir faaliyetlerine (bunlar Şekil 1'de Çin kaynakları temel alınarak çizilmiştir) dair kesin bilgiler sağlayan kaynaklar bulunduğu ve bu kaynakların günümüz Mozambik'inin güney veya batı istikametindeki seyahatler konusunda spekülasyona yer bırakmadığı gerçeği ortadayken, Menzies nasıl olup da Çin donanmalarının Ümit Burnu'nu dolaşıp Atlantik'i geçtiği ve bu sırada yeni topraklara uğrayıp haritalarını çıkardığı sonucuna varmıştır? Öyle görünüyor ki, günümüze kadar ulaşan ve aşağıda ele alınacak olan başka birtakım haritalardan¹⁸ çıkarılan gelişigüzel sonuçlar Menzies'i bu tip iddialar ortaya atmaya itmiştir.

12 Joseph Needham, *Science and Civilisation in China*, Cilt. III, Cambridge – Londra – New York – Melbourne 1959, s. 558.

13 a.g.e., cilt IV, 3, 1971, s. 490; Louis Levathos, *When China ruled the Seas. The Treasure Fleet of the Dragon Throne, 1405-1433*, New York, 1994.

14 Cf. J. Needham, l.c. cilt III, s. 959, cilt IV, 1971, 3. s. 425, 493.

15 *The Seaports of India and Ceylon, described by Chinese Voyagers of the Fifteenth Century, together with and account of Chinese navigation: Journal of the China*

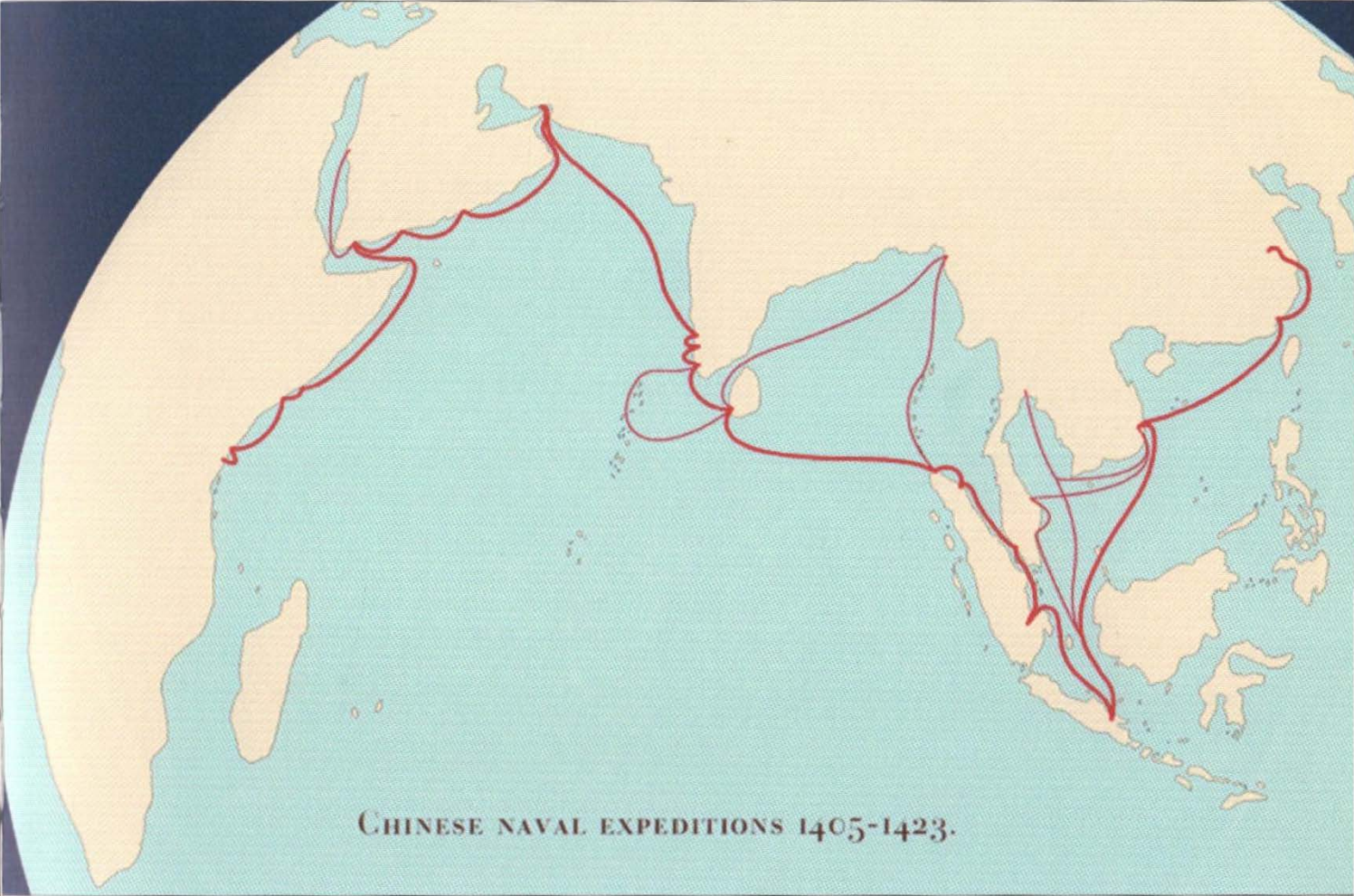
Branch of the Royal Asiatic Society (Londra) 201/1885/209-226, özellikle 218.; aynı yazar, *Seaports ... Navigation from Sumatra to China*, a.g.e. 21/1886, 30-42; ayrıca bkz. F. Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, cilt XI, Frankfurt 2000, s. 333.

16 F. Sezgin, *GAS* XI, 333.

17 *Monumenta Cartographica Africae et Aegyptii*, Leiden 1926-52, cilt, IV, s. 1415 (tekrar basım Frankfurt 1987, VI, 170-171).

18 G. Menzies, a.g.e. s. 38; Almanca çevirisi s. 23.

AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ



CHINESE NAVAL EXPEDITIONS 1405-1423.

Şekil 1

Frank Vivano, *Die Reisen des Zheng He* (Zheng He'nin seyahatleri araştırmasından)



Şekil 2

Fra Mauro'nun
dünya haritası
(1459)

Fra Mauro'nun 1459 yılında çizdiği dünya haritasının (Şekil 2) yeni ipuçları sağlayacağını uyan Menzies Venedik'e gitmiş olduğunu, orada, haritadaki şu yazının dikkatini çekmiş olduğunu söylüyor:

"M.S. 1420 dolaylarında bir gemi ya da tabanı düz bir Hint yelkenlisi, Hint Okyanusu'ndan 'Erkek ve Kadın Adaları'na gitmek üzere Kap Diyab'ı (Kurtlar Burnu ya da Ümit Burnu) dolaşır Karanlık Okyanus'taki Yeşil Adalar'a uğrayarak batıda Algarve'ye ulaştı. Kırk gün boyunca gökyüzü ve denizden başka bir şey görmediler."¹⁹

Bunun üzerine Menzies kendi kendine şu soruyu soruyor: "... Fra Mauro bu bilgiyi nereden buldu? Tabanı düz yelkenlinin şeklini ve Ümit Burnu'nun üçgen şeklinde olduğunu nasıl biliyordu?"²⁰ Menzies bu Arapça öğrenip Müslüman olduğu Suriye'de bir süre yaşadktan, İran, Hindistan ve Güneydoğu Asya'ya yaptığı uzun seyahatlerden sonra muhtemelen 1444 civarında Venedik'e geri dönen Venedikli seyyah Nicolò da Conti'nin ismini hatırlar. Conti'nin bir süre bir Çin donanmasıyla birlikte dolaştığını, Mauro'nun da daha sonra kendi haritasında esas

aldığı modeli Conti'nin bu sırada sağladığını hayal eder. Burada şunu hatırlatmalıyım ki, bir sürü başka itiraz gerekçesi bir yana, bizzat Conti'nin seyahatnamesi bile bir Çin donanmasıyla 1420'lerde yapıldığı söylenen yolculukla çelişmektedir. Coğrafya tarihçileri Conti'nin seyahatinin 1419'da başlayıp 1444'lere kadar sürdüğüne ve döndükten sonra Arap eşi ve çocuklarıyla beraber Socotra, Aden, Cidde, Kızıldeniz ve İskenderiye üzerinden Venedik'e geçtiklerine inanmaktadır.²¹

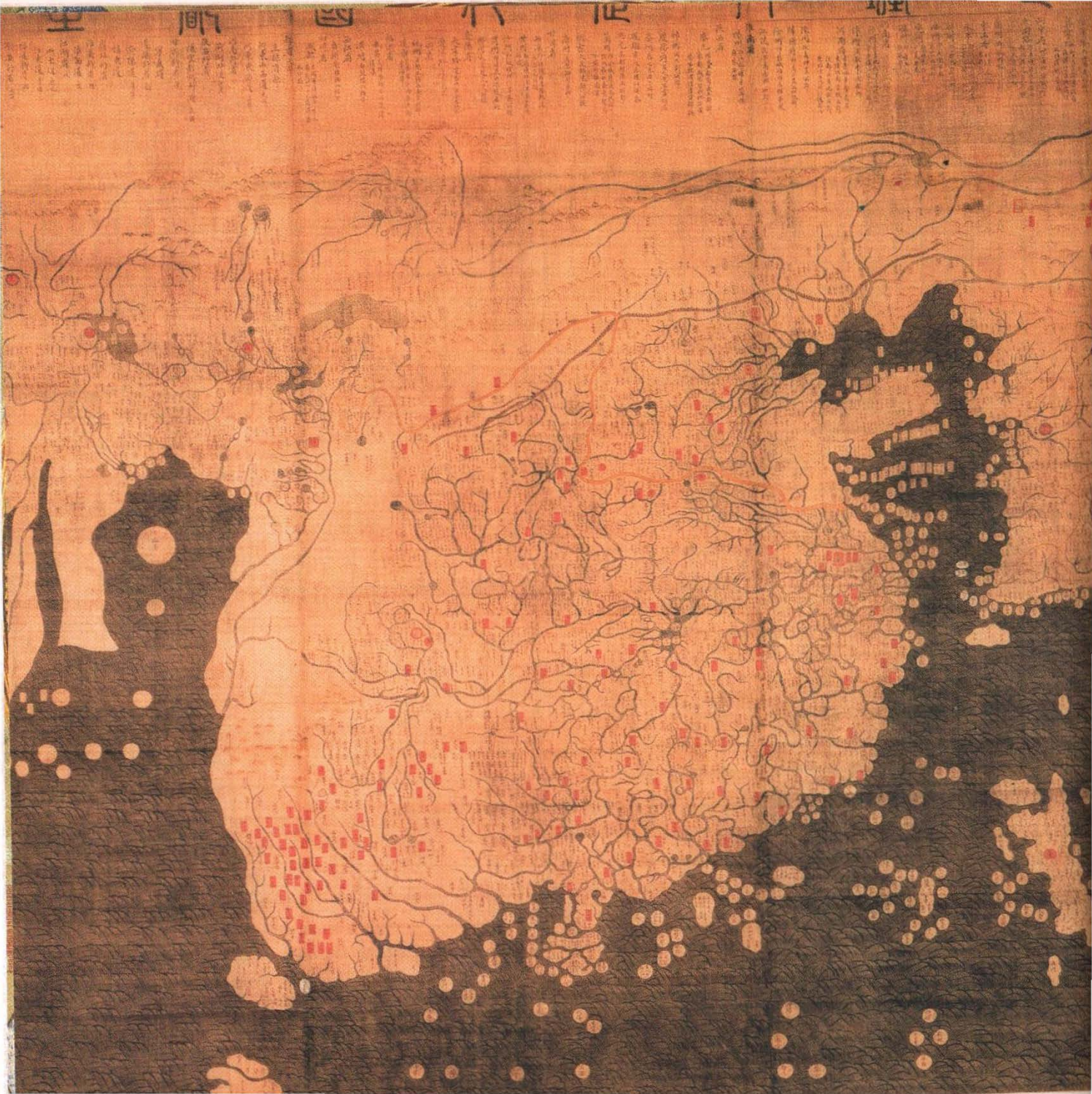
Menzies "araştırmaları" sırasında varsayımlarına başka destekler arama yolunda, "halk arasında Kangnido adı verilen bir Çin/Kore haritasına" kavuşmuştu.²² Harita halen Kyoto'daki (Japonya) Ryukoku Üniversitesi'nde bulunmaktadır (Şekil 3). Menzies burada da esas olarak Afrika tasvirine ümit bağlıyor: "Kangnido Doğu, Güney ve Batı Afrika sahillerini o kadar kesin bir şekilde göstermektedir ki, Ümit Burnu'nu dolaşan biri tarafından çizildiğine dair en ufak bir kuşku duyulamaz. Avrupalılar bir altmış yıl daha Güney Afrika'ya ulaşamadı; batı sahilindeki Arap denizciler sekiz bin kilometre uzakta bulunan günümüz Fas'ındaki Agadir'in güneyine hiçbir zaman inmediler;

19 Menzies (a.g.e. s. 122; Almanca çevirisi s. 111) Needham'in tasvirinden bahsetmemektedir (*Science and Civilisation in China*, cilt IV, 3. s. 572); Richard Hennig'in *Terrae incognitae*'sinin Almanca çevirisini aldım, cilt IV, Leiden 1944-1956, s. 44.

20 Menzies, a.g.e. s. 122d.; Almanca çev. ütsi s. 112.

21 Fr. Kunstmann, *Kenntniß Indiens im 15. Jahrhundert*, Münih 1863; O. Peschel, *Geschichte der Erdkunde bis auf Alexander von Humboldt und Carl Ritter*, Münih (2'nci baskı) 1877, s. 182-184; R. Hennig, *Terrae incognitae*, 4 cilt, Leiden 1944-56, burada cilt IV, s. 33-34.

22 G. Menzies, a.g.e. s. 127d.; Almanca çevirisi s. 117d.



Şekil 3

Kangnido
dünya haritası (1402).

Moğollar ise Afrika'ya hiç ulaşmadılar. Kangnido'nun gerçeği yansıtmı derecesi bana Mauro ve da Conti'nin tasvirinin kesinlikle gerçeğe uyduğunu söylemektedir. Gerçekten de Çinli bir denizci 'Garbin'e ulaşmış ve sonra da Kangnido'yu çizmiş olabilirdi."²³

Buna karşı, Menzies'in iddiasına kanıt olarak gösterdiği *Kangnido* haritasının aslında Çin-Moğol Yuán İmparatoru'nun baş kartografi olan Zhū Sī-Bēn tarafından derlenen bir dünya haritasının günümüze kadar ulaşan birkaç kopya veya uyarlamasından biri olduğunu hatırlatmak isterim. Maalesef orijinal harita kaybolmuştur. 1524-1564 tarihlerinde yayımlanan gözden geçirilmiş bir versiyon yukarıda bahsedilen 1402 tarihli Çin-Kore versiyonunu tamamlamaktadır. Her iki harita da 1938'den beri müteaddit defalar yayımlanmıştır. Bunlar çeşitli bilim adamları tarafından dikkatle incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Ünlü Sinolog Walter Fuchs'un 1946 yılından beri konu üzerinde yürüttüğü araştırmalar kesin bir yargı oluşturmada belirleyici bir etkiye sahip görünmektedir.²⁴ Fuchs'un ardından Joseph Needham²⁵ bu haritaların kökenlerini 700/1300'lere kadar izlemiştir. Güney Afrika'nın üçgen şeklinin ve tam bir tasvirinin bu kadar erken bir tarihe çıkarılmış olması kartografya tarihçisini şaşırtacak yeteneklidir.

Fuchs ve Needham'a göre bu tür gelişmiş vasıflar ancak İslam dünyasından alınan bilgilerle açıklanabilirdi. Avrupa'da tespit edilen yaklaşık yüz ve Afrika'da otuz beş Arapça yer ve ülke ismi bu görüşü desteklemektedir. Geriye sadece aktarma sürecindeki gerçek kanalların yeniden ortaya çıkartılması kalmaktadır. Fuchs Arap-İslam dünya haritası bilgisinin, 1267 yılında batı Moğol (İlhanlı) İmparatorluğu'nun başkenti Maragha'dan Kubilay Han'ın sarayına (altı astronomi aletiyle birlikte) gönderilen yer küresiyle Çin'e ulaştığını düşünmekteydi. Yuán Hanedan (*Yuán Shi*) yıllıklar tarihinde Sóng Lián (1310-1381) tarafından hazırlanmış olan ve batıdan (yani Orta Asya'dan) ithal edilen alet ve modelleri ele alan ilginç bir bölüm bulunmaktadır. Aletleri getiren Jamāl al-Dīn isimli biridir. Bu kişi ayrıca anlaşıldığı kadarıyla Kubilay Han'ın hizmetindeyken bütün Moğol diyarının coğrafyasını yazmıştır. Çince fonetikle *Kū-lai-yi à-ér-zī* olarak yazılan yerküre *Kurat al-arḍ* (Farsça: *Kura-i arz*) hakkındaki tasvir bize bunun ahşaptan yapıldığını, "yedi deniz"i mavi-yeşille boyandığını, üç kıtanın ise nehirler ve iç sularıyla birlikte şeffaf (beyaz) bırakıldığını bildirmektedir. Kürenin yüzeyi çeşitli bölgelerin birbirlerine oranları ve seyahat rotaları üzerindeki uzaklıklar ölçülebilecek şekilde karelere bölünmüştü.²⁶

23 Menzies, a.g.e. s. 129; Almanca çevirisi s. 119.

24 *Drei neue Versionen der chinesisch-koreanischen Weltkarte von 1402*: Studia Sino-Altaica, Festschrift für Erich Haenisch zum 80. Geburtstag, baskısı, H. Franke, Wiesbaden 1961, s. 75-77.

25 *Science and Civilisation in China*, cilt III, i.c. s. 555d.; F. Sezgin, GAS, cilt X, s. 323.

26 bkz. Sezgin, GAS, cilt X, s. 312; bkz. Kuci-Sheng Chang, *Africa and the Indian Ocean. Chinese maps of the fourteenth and fifteenth centuries*: Imago Mundi 23/1970/21-30.

AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ

Sino-Kore haritasıyla ilgili konuyu daha fazla uzatmadan, Mcnzies'in 1938'den beri buna dair yazılan bütün yazıları görmezden gelmesinden duyduğum hayreti ifade etmem gerekmektedir.

Menzies'in "araştırma"sı sırasında değindiği diğer bir şey "Portekizli tarihçi António Galvão'nun (ölüm tarihi 1557), Denizci Henry'nin kardeşi, Portekiz veliahtı Dom Pedro'nun 1428'de Venedik'ten beraberinde getirdiği bir dünya haritası hakkında yaptığı tarifidir."²⁷ Bu raporda²⁸ şunları yazmaktaydı: "1428 yılında, Portekiz Kralı'nın büyük bir seyyah olan en büyük oğlu Dom Pedro İngiltere'ye, Fransa'ya, Almanya'ya ve oradan da Kutsal Topraklar'a ve başka yerlere gitti; sonra Roma ve Venedik'e uğrayarak İtalya üzerinden memleketine döndü. Oradan bir dünya haritası getirdi. Haritada dünyanın ve yeryüzünün her yeri tasvir edilmekteydi. Haritada Macellan Boğazı'na ejder kuyruğu (*cola do dragam*); Cape of Boa Esperança'ya (Ümit Burnu), Afrika'nın boynuzu (*fronteira de Africa*) deniyordu; ve böyle devam ediyordu. Bu harita Kral'ın üçüncü oğlu Prens Hanri'ye [Batı Afrika seferlerinde] çok yardım sağlıyordu."

"Francis de Sousa Tavares bana, 1528 yılında Kral'ın oğlu ve veliahtı Dom Fernando'nun kendisine 120 yıl önce

yapılmış olup halen Alcobaza'da muhafaza edilen bir haritayı gösterdiğini söyledi. Bu harita Ümit Burnu ile birlikte bütün Hint Okyanusu seyrüsefer yollarını bugünkü haritalarımızda olduğu gibi gösteriyordu. Bu harita sayesinde eski çağlarda bugünkü kadar hatta bugünden çok daha fazla yerin keşfedildiği görülmekteydi."

Menzies yukardaki alıntının ilk kısmı üzerine şu yorumu yapmaktadır: "Hem Ümit Burnu'nun (Bona Esperança) hem de (Arjantin ile Tierra del Fuego'yu birbirinden ayıran) 'Macellan Boğazı'nın daha 1428'den önce haritalandırıldığı burada kesin bir şekilde iddia edilmektedir. Bu çok şaşırtıcı bir iddiydı. Macellan Boğazı nasıl olur da Ferdinand Macellan'ın burayı keşfetmesinden yaklaşık yüz yıl önce çizilen bir haritada –konuyu sadeleştirmek adına buna 1428 Dünya Haritası diyeceğim– görülebilirdi? Galvão bunda bir yanlışlık olmadığını vurgulamak adına şöyle devam ediyordu:"²⁹ (Burada yukarıdaki alıntının ikinci kısmına yer verilmektedir).

Menzies'in Venedik'teki "araştırma"sı sırasında keşfettiğini iddia ettiği bu referans da uzun zamandır bilinmekteydi. Coğrafya tarihçisi Joachim Lelewel daha 19. yüzyılın ortalarında Galvão'nun³⁰ anlattıklarına dikkat çekerek şu net sonuca varmıştı: Portekizliler Afrika'nın

27 1421. *The Year China Discovered The World*, a.g.e. s. 137; Almanca çevirisi, s. 128.
28 *Tratado dos descobrimentos*, Terceira edição, Porto 1944, s. 122-123; *The Discoveries of the World, from their first original unto the year of our Lord 1555 by Antonia Galvano*, Governador of Ternate, Londra, 1601, Portekizce metinle tekrar basım. a.g.e. 1862, s. 66-67.

Bkz. Sezgin, GAS, cilt XI, s. 358.

29 G. Menzies, 1421. *The Year China Discovered The World*, a.g.e. s. 137d., Almanca çevirisi, s. 128d.

30 *Géographie du moyen Âge*, cilt II, Brüksel 1852-1857, s. 83, not. 172.



Şekil 4
Piri Reis'in
Atlantik Haritası
(927/1521-930/1524)

Circulus arcticus

Oceanus
occidentalis

Has antillas del Rey de castella

reces he descubiertas por mandado del Rey de castella

Linha equinoctialis

Circulus capricorni

Sollus antarcticus

Mauroccanus

Mauroccanus

Carta del Rey de portugal

Este he o mar do Rey de castella e portugal

Os montes d'auz en africa

Carahoa

Castella da muna





Şekil 5

Alberto Cantino'nun
dünya haritası (1502).

yarımada görüntüsündeki şeklini elde ettikleri eski, yabancı haritalardan öğrenmiş olmalıdırlar. Lelewel 1428'de kullanılmakta olan bir haritada Macellan Boğazı'na atıf yapılmasının inandırıcı olmadığını belirterek, bunu hayali bir varsayım olarak nitelendirmişti. Aşağıda göstermeye çalışacağım üzere bugünkü araştırmalar bizi ayrı bir anlayışa götürüyor.

Menzies, Galvão'nun yukarıda alıntılanan paragrafta –Ümit Burnu'nun kartografik tasvirini 1408 yılına kadar götüren ve böylece Çin keşif donanması tarafından 1421'de keşfedildiği iddiasıyla çelişen– ikinci bir haritaya işaret ettiğini bile fark etmeden, bu defa “Çinlilerin seyahatlerinin sırlarının çözülmesinde kilit rol oynayacak başka bir harita” ile bağlantı kurmaktadır.³¹

Menzies burada ünlü Osmanlı amirali Pîrî Reis'in (Şekil 4) eksik haritasından söz etmektedir. Pîrî Reis, zannedildiğine göre, Osmanlıların 1501'de İspanyollarla yapılan bir deniz savaşı sırasında ele geçirdiği kartografik malzemeleri birleştirmişti. Menzies daha çok haritanın güney batı kısmıyla ilgileniyor, çünkü buradaki bilgilerin aynı zamanda 1428 tarihli Portekiz dünya haritasının da kaynağı sandığı Çin haritasından alındığını düşünmektedir.

Menzies tasavvurlarına destek ararken, tahminen 1502 yılında Cantino³² tarafından çizilmiş haritadaki (Şekil 5)

Afrika çiziminin ve özellikle de doğu sahilinin şaşırtıcı derecede yeni olduğunu fark etmişti. Menzies'e göre “Doğu Afrika sahillerinin adeta uydu seyir sistemiyle çizilmişçesine doğru olan”³³ bu harita da “Çin uzmanlığına” tanıklık etmektedir. “Yoksa Çinlilerden başka kim böylesine hayret verici bir harita çizebilirdi ki?”³⁴ Menzies Portekizlilerin haritayı ilk çizenler olma ihtimalinin niçin bulunmadığını açıkladıktan sonra, “ilk kartografların Arap denizciler olup olmadığını” sormaktadır.³⁵ Menzies'in düşünmeden verdiği cevap, hayır, olur. Çünkü “Yusuf Kemal'in *Monumenta Cartographica*'sında Afrika'nın doğu sahillerini gösteren tek bir ayrıntılı Arap haritası görmemiştir. Araplar ay tutulmasıyla boylam hesaplamayı bilmelerine rağmen, Çinlilerin yaptığı gibi zamanı kesin bir doğrulukla ölçemiyorlardı” diyor.³⁶ Menzies'in ortaya koyduğu bütün ifade, iddia ve varsayımları uzun uzadıya ele almak imkansız olmakla beraber, bir noktada kendisine katılıyorum. O da Cantino haritasını ilk çizenlerin Portekizliler olma ihtimalinin bulunmadığıdır. Portekizliler gerekli boylam tespit ve doğru süre ölçüm yöntemlerine sahip olmadıkları gibi, bu denli şaşırtıcı ölçüde gerçekçi bir Afrika haritası çıkarmak Menzies'in idrak edebileceğinden çok daha fazla zaman isteyen bir iştir. Aslına bakılırsa bu hata Menzies'in bütün tartışma sürecine sinmiştir.

31 G. Menzies, 1421. *The Year China Discovered The World*, a.g.e. s. 140; Almanca çevirisi, s. 131.

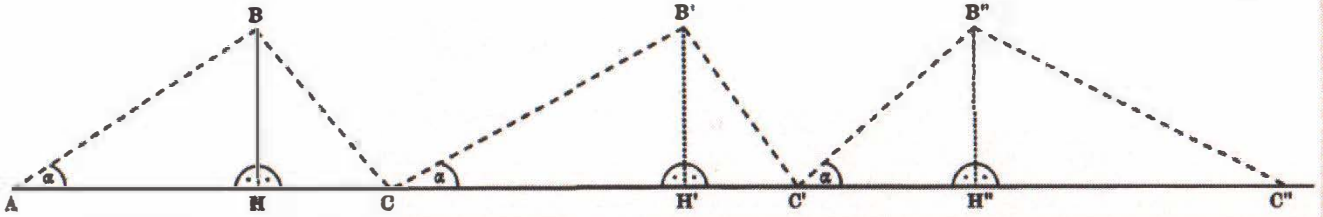
32 Sezgin, GAS XI, 364-375, XII, 270.

33 G. Menzies, 1421. *The Year China Discovered The World*, a.g.e. s. 375d.; Almanca çevirisi, s. 377.

34 a.g.e.

35 a.g.e.; Almanca çevirisi, s. 378.

36 Menzies, 1421 ..., a.g.e. Almanca çevirisi, s. 379. İlginç bir şekilde bu bölüm İngilizce ikinci baskıdan çıkarılmıştır (a.g.e., s. 377).



Şekil 6

Üçgenleme (nirenge teşkili) ile açık denizde mesafe ölçme yöntemi. Denizci A çıkış noktasında enlemi ölçtüktan sonra, belirli bir α açısıyla ekvatorda B noktasına doğru seyrederek, B'nin enlemini ve böylece BH mesafesini ölçerdi.

Burada rotasını (A ile aynı enlemde olan) C'ye çevirirdi. $AC=AH+HC$ mesafesi trigonometrik olarak hesaplanırdı. Bu üçgenleme hedeflenen varış noktasına kadar tekrar edilirdi. Denizde enlem hesabı kutup yüksekliğinin ölçülmesiyle yapılırdı.

Hint Okyanusu yüzyıllar boyunca Arap-İslam kültür çevresiyle kuşatılmış dev bir göl haline gelmişti.

Onların buldukları karada boylam hesaplama yöntemlerine ilave olarak, Hint Okyanusu'ndaki denizciler açık denizde meridyenlere paralel veya eğimli ve ayrıca ekvator çizgisine paralel mesafe ölçümünde çok yüksek kaliteli bir yöntem geliştirmişlerdi. Ekvator çizgisine paralel mesafe ölçümüyle boylam hesaplaması aynı şeylerdi. Bu, açık denizde güvenilir ve doğru okyanusal mesafe ölçümünü sağlayan, gerçek bir nirengileme işlemiydi (Şekil 6).

Günümüze kadar ulaşan, 9.-10./15.-16 M. yüzyıllara ait Arap ve bazı Türk seyir kitaplarından elde edilen veriler Hint Okyanusu'nda kapsamlı bir kartografik tasvir çıkarmaya yetecek kadar bol ve yeterli miktarda ölçüm yapıldığını doğrulamaktadır. O sayededir ki Wilhelm Tomascheck 1897 yılında, yani en önemli Arap denizcilik kitaplarından bazılarının henüz bulunmamış olduğu bir zamanda, eline geçen verilerden hareket ederek çok sağlıklı kısmi haritalar çıkarabilmiştir.³⁷

Menzies'in atak düşüncelerinden birinde, bir Çin donanmasının Ümit Burnu'nu dolaşarak batı istikametinde yoluna devam ederek Amerika'yı keşfettiği, kıyıların dolaşarak haritasını çıkardıktan sonra Kuzey Okyanus

üzerinden Avrupa-Asya kıyılarını izleyerek memleketine döndüğü ileri sürülmektedir.³⁸ 16. yüzyılın ikinci yarısında böyle bir rotanın yani Asya kuzeyinden doğuya ulaşmanın mümkün olup olmadığı Avrupa'da epeyce tartışma konusu olmuştur. Gerhard Mercator ve Abraham Ortelius gibi bazı ünlü kartograflar bu varsayımı reddederken, İngiliz bilgini John Dee bunu Abu l-Fidā'nın *Coğrafya*'sındaki ifadelerle dayandığını savunmuştur.³⁹ Menzies ayrıca Martin Waldseemüller'in dünya haritasından da (Şekil 7) haberdar olmuş ve aşağıdaki paragrafta dile getirdiği üzere şaşkına dönmüştü: "1507'de yayımlanan Waldseemüller haritası batıda Beyaz Deniz'den, doğuda Chucki Yarımadası ile Bering Boğazı'na kadar uzanan Sibirya'nın kuzey sahillerini göstermektedir. Sahilin bütünü nehir ve adalarına kadar görülebilmektedir. Bu kadar geniş bir sahili Çinliler değilse kim ölçebilirdi? Avrupalıların bir üç yüz yıl daha 'resmen' keşfetmediği toprakların bile gösterildiği bu harita, Çinliler oraya getirmediyse o zaman nasıl yapılabiliyordu? Ruslar Sibirya'ya bir iki yüz yıl daha gitmemişler ve ilk Rus haritası on dokuzuncu yüzyıla kadar çizilememişti."⁴⁰

Menzies'in kartografya tarihinin bu zayıf noktasını gündeme getirmiş olmasından dolayı sevinmeliyiz. Bildiğimiz kadarıyla, coğrafya tarihi boyunca Waldseemüller'in –Batlamyus geleneğini temelden değiştiren– haritasında

³⁷ bkz. F. Sezgin, GAS, cilt XI s. 419-426, cilt XII, s. 318-333.

³⁸ G. Menzies, 1421. *The Year China Discovered The World*, a.g.e., s. 238, 356; Almanca çevirisi, s. 237, 357.

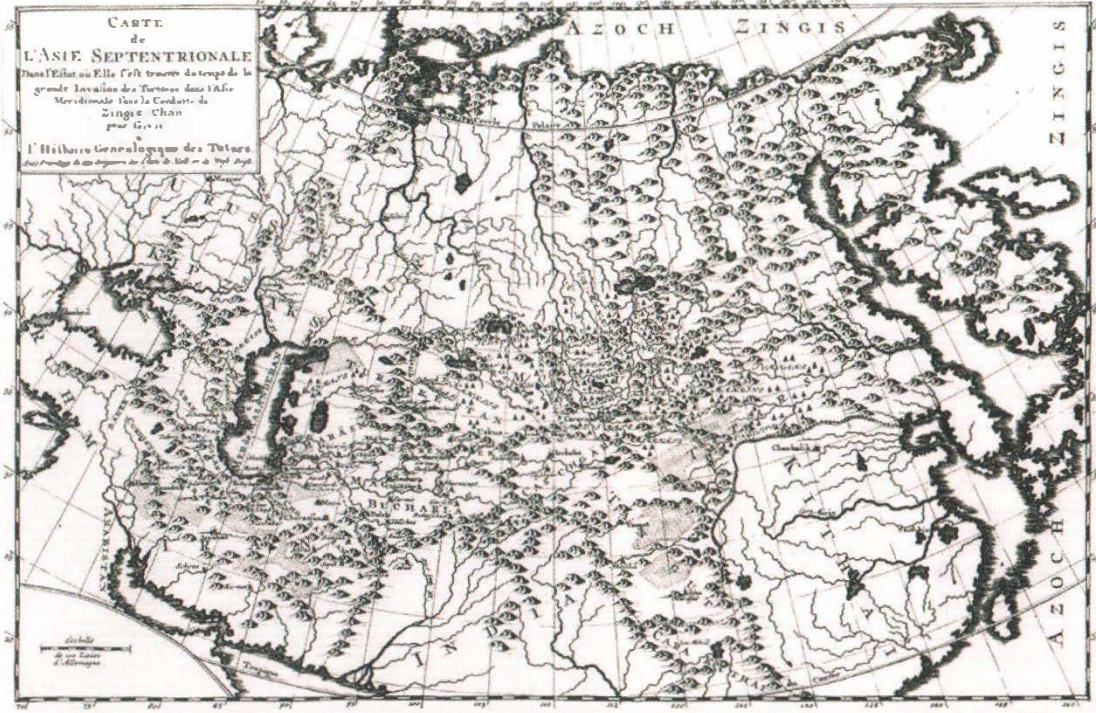
³⁹ bkz. F. Sezgin, GAS, cilt XI, s. 80d.

⁴⁰ G. Menzies, 1421 ..., a.g.e. s. 457, Almanca çevirisi, s. 346-347.

AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ



Şekil 7
Martin Waldseemüller'in
dünya haritası (1507).



Şekil 8

Moğollar döneminde (tahminen 7./13. veya 8./14. yüzyıl) Asya haritası. Abu l-Gâzî Bahâdûr Hân'ın kitabının Fransızca nüshasından (Leiden 1726).

Kuzey Asya'nın kartografiksel olarak oldukça gerçekçi bir şekilde tasvir edilmesinin kaynağı üzerinde ciddi bir şekilde durulmamıştır. Kuzey Okyanus'a akan ve Batlamyus'a ait olmayan eski haritalarda görülen nehirler hangi kaynaklara dayanarak çizilmiştir? Birçok eski Asya haritasında bulunan enlem boylam ağlarının gerçekte bir alakası var mıdır; var ise o temel veriler hangi kültür çevresinden gelmiştir? Yaklaşık sekiz yüzyıl süren Arap-İslam kültür dünyasının yaratıcı dönemi modern kartografya tarihçileri tarafından hemen hemen hiç bilinmezken, Menzies Kuzey Asya ile ilgili oldukça ayrıntılı kartografik tanıtımını Çinli deniz subaylarına mal etme yetkisini kendisinde görmektedir. Söz konusu verilerin toplanmasının çok uzun zaman gerektireceği gerçeğine rağmen, Menzies bu uçsuz bucaksız alanın haritasının 1421 ile 1423 tarihleri arasında

gerçekleşen Çin deniz seferi sırasında çıkarıldığını varsaymaktadır.

16. yüzyılın başlarında Avrupa'da görülmeye başlayan Asya haritasının nasıl ortaya çıktığı sorusunu *Geschichte des arabischen Schrifttums*'un X. cildinde (sayfa 334-545) ele almıştım. Kuzey ve Orta Asya'da yapılan kartografik araştırmaların 5'inci/11'inci yüzyıllara kadar geri gittiği inancına varmıştım. 7'nci/13'üncü veya 8'inci/14'üncü yüzyıldan günümüze kadar ulaşan bir harita⁴¹ (Şekil 8) o bölgedeki kartografik araştırmalarda Arap-İslam coğrafyasındaki şaşırtıcı gelişmeyi gösterir.⁴²

Menzies'in kitabındaki kabulü imkânsız bütün noktaların üzerinde durmak uzun zaman gerektirir ki, bunu amaçlamaktan kaçınacağım. Ama onun çok kaba bir düşüncesini pek kısa bir şekilde dile getirmek istiyorum. Konu, Grönland'ı gösteren

41 bkz. F. Sezgin, GAS, cilt XII, barita no. 107, s. 173.

42 bkz. F. Sezgin, GAS, cilt X, s. 376-398.

AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ

meşhur “Vinland” haritasının kökenlerinin 1421-1423 Çin seferine bağlanmaya çalışılmasıdır.⁴³ Bu Grönland’daki buzulların ciddi şekilde erimiş olmasını gerektirdiği için, Menzies o zamanlar ekvatorun 03°40’ kuzeye kaymış olması gibi çok saçma bir iddiaya başvurmaktadır. Bunu da 1422 yılında yazıldığı söylenen *Wū Bèi Zhī*’deki açıklamalarla ve yıldızlar rehberini kullanarak hesapladığını iddia etmektedir.⁴⁴ Yukarıda söz edildiği üzere, Máo Yuán Yí tarafından kaleme alınan bu kitabın 1422 değil 1628 tarihli olması dışında, bu kaynaktaki hangi verileri amacı uğruna çarpıtmış olabileceği ve nasıl hesapladığı konusu ile dünyanın eğiminin yaklaşık 4°’ye yakın artmasının yaratacağı sonuçlar da bir yana, her şeyden önce Arap-İslam kültür çevresinde yaşayan astronom ve coğrafyacıların gökyüzünü dünyanın farklı bölgelerinden, uzun yıllar aralıksız gözlemlediğini unutmamak gerekir. Bunlar gelişmiş, aletlerle donanmış, gözlemvleriyle enlem ve boylam ölçmüş ve toplanan veriler ışığında dünya haritaları çizmiş veya bunları düzeltmişti. Böyle bir ekliptik değişikliği olmuş olsaydı hayretle fark eder ve kayda geçirirlerdi. Dahası, iddia edilen ekvator kaymasının sonradan eski haline dönmüş olması gerekirdi, ki bu da astronomi kayıtlarına geçmiş olurdu.

Menzies ikinci İngilizce baskıdan bu pasajı çıkarmış ya da çıkarmak zorunda kalmış ve yerine şu ifadeyi koymuştur: “ve havanın 1422’dekinden çok daha soğuk olduğu bir zamanda”.⁴⁵ Ancak bu savunulması imkansız bir düşünceyi ispat edilmeyen bir iddiaya çevirmekten başka bir şey değildir. Menzies bir önceki sayfada şöyle diyordu: “Bu düşünceyi kanıtlamak için Grönland’ın etrafının gemiyle gerçekten dolaşılıp dolaşılmadığı sorusunu cevaplamam gerekmektedir. Günümüzde bu nükleer buzkıran gemileriyle bile kesinlikle imkansızdır, çünkü uzak kuzeyde denizler yıl boyu donmuş halde bulunmaktadır. Bununla birlikte 15’inci yüzyılın başlarında şartların bugünkünden oldukça farklı



43 G. Menzies, 1421..., a.g.e. s. 345-356; Almanca çevirisi, s. 346-357.

44 a.g.e. s. 350, Almanca çevirisi, s. 351.

45 G. Menzies, 1421..., a.g.e. s. 352; Almanca çevirisi s. 352.

AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ



Şekil 9
13'üncü yüzyıla ait
bir el yazmasında
Batlamyus'un coğrafya
kitabından alınmış
dünya haritası.

olduğuna dair kesin kanıtlar mevcuttur.”⁴⁶ Bu kanıtların düzmece olduğu anlaşıldığına göre, Çin donanmasının kuzey yolculuğuna dair spekülasyonların da artık bitmesi gerekmektedir.

Bununla Gavin Menzies'in saymakla bitmeyen tüyler ürpertici iddialarıyla ilgili yaptığım değerlendirmeleri bitiriyorum. Bir bilim tarihçisi olarak bu çarpıtılmış ve acemice fikirlerin yüksek sayılı baskılarla ve Menzies'in Kraliyet Coğrafya Derneği gibi yerlerde verdiği konferanslarla haksız bir şekilde popülerlik kazanmasından dolayı tabiatıyla mesut değilim. Menzies'in kendi ifadesine göre, “bu fikirler nüfusları toplamda iki milyarı bulan otuz altı ülkede yayımlanmıştır”.⁴⁷ Diğer taraftan böylesine sansasyonel bir örneğin kartografya tarihinin içler acısı halini göstermesi açısından faydalı olması da mümkündür. Her şeyden evvel Arap-İslam kültür dünyasının sekizyüz yıl kadar süren yaratıcılık merhalesinin bilinmemesi böylesine garip bir çıkışı kolaylaştırıyor.

Eski Dünya'dan gelenler ile dördüncü kıtada yaşayanların Kolomb öncesinde karşılaşmış olması ihtimali sorusu geçen yüzyılda bilim adamlarını sık sık ve ciddi şekilde meşgul etmişti. Leo Wiener *Africa and the Discovery of Amerika*⁴⁸ adlı eseriyle, konu üzerine antropolojik bir bakış açısından kapsamlı bir çalışma yapmıştır. Benim bilgime göre, konunun Wiener'den beri geçen yarım yüzyılda kazanılan ilerlemelere dayanan en kapsamlı etüdü Ivan van Sertima'nın *They Came Before Columbus*⁴⁹ adını taşıyan eseridir. Aşağı yukarı yirmi baskı yapan bu kitabın içeriğinin birçok kişinin canını sıktığını, eleştirilere hedef olduğunu ve kesin bir dille reddedildiğini söylemeye bile gerek yoktur. Ancak Eski Dünya'da yaşayanların eski çağlardan beri Atlantik Okyanusu'nun karşısındaki kıtaya birçok kez ulaştığı yolundaki temel önerme sık sık kanıtlarla desteklenmiştir. Eski Dünya insanlarıyla Yeni Dünya insanların -belli bir tarihsel döneme kadar- bilerek

46 a.g.c. s. 349, Almanca çevirisi s. 349d.

47 G. Menzies, *1421...*, Almanca çevirisi, a.g.e., s. 461; birinci İngilizce baskı, s. 407d. İkinci İngilizce baskıdan çıkarılmıştır.

48 Cilt I-III, Philadelphia 1920-1922.

49 New York 1976.

AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ

olmaktan çok tesadüfen karşılaşmış olma ihtimali daha yüksektir. Önceden tasarlanmış bir keşif yolculuğuna çıkabilmek için denize elverişli gemi tipleri ve yeterli denizcilik teknolojisinden başka yerküresi ve ekvator uzunluğu bilgisi şarttı.

Arap-İslam kültür dünyasında, yeryüzünün kartografik olarak sür'atlı ve geniş çapta kapsanması için, müslümların, selefleri Marinos ve Batlamyus'tan miras aldıkları, bütün denizlerin bir göl gibi karalar kütlesi tarafından kuşatıldığı tasavvurunun yerine, karaların bir ada şeklinde Okyanuslar tarafından sarıldığı düşüncesini (Şekil 9) getirmeleri kesin bir rol oynamıştı.

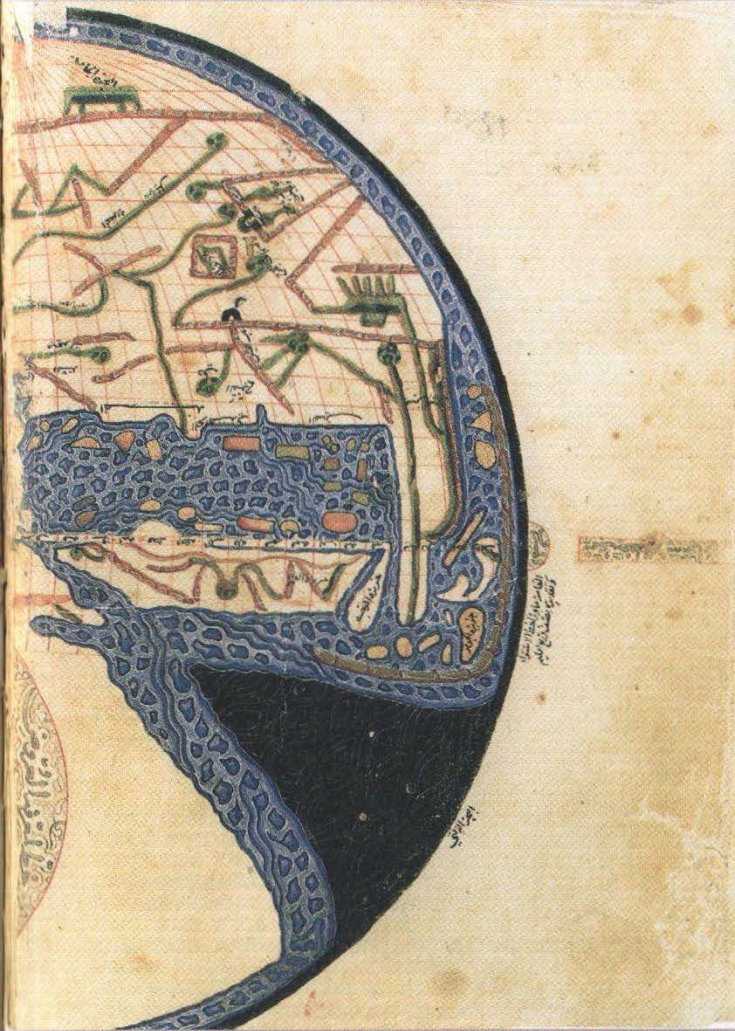
Daha Arap-İslam coğrafyacılarının Halife Al-Ma'mûn'un isteği üzerine 3'üncü/9'uncu yüzyılın başlarında hazırladıkları ilk dünya haritası (Şekil 10) meskûn dünyayı okyanuslar tarafından kuşatılmış bir ada olarak göstermektedir. Bu haritada okyanusların özel bir gösterilişi vardır. Bütün kara kitlesini kuşatan ve gemi seferine sınırlı clverişlilikteki okyanus (*al-baħr al-muħīl*), karanlık olan ikinci bir okyanusla çevrilmişti. Bu okyanus da karanlık olduğu için gemiciliğe elverişli olmayarak tanınmıştı. Sadece bu anlayış bile doğruluğuna inanıldığı sürece okyanusu aşarak Asya'ya ulaşma fikrinden caydırmaya yetmiş olmalıydı. Gemiciliğe elverişli olmayan, karanlık okyanus düşüncesinden tamamen kurtulabilmek epeyce zaman aldı. 6'ncı/12'nci yüzyılda Ma'mûn'un *Coğrafya*'sında düzeltilmeler yapan Abū 'Abdallāh al-Zuhrī "karanlık bölge" düşüncesini yanlış buluyordu. Onun haberine göre o tarihte denizcilğe elverişli olarak bilinen açık deniz mesafesi her halükarda 800 parasangayı



AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ

Şekil 10a

Halife al-Ma'mûn'un coğrafyacıları tarafından çizilen dünya haritası (3'üncü/9'uncu yüzyılın ilk üçte biri). İbn Faḍlallāh al-'Umairî'nin *Masālik al-abyār*'ından (yaklaşık 740/1340).



(yaklaşık 4800 kilometre) bulmaktaydı.⁵⁰ Bu çerçevede al-Bīrūnī'nin (ölüm tarihi 440/1048) ortaya attığı, az bilinen ama çok önemli bir görüşü hatırlatılmalıdır. "Meskûn dünya, batıyı ve doğuyu [en dıştaki sonlarında] birbirinden ve belki de arada bulunan bir kara parçasından, yahut ta kendisinde yaşanılan bir adadan ayıran bir okyanus tarafından kuşatılmaktadır."⁵¹

Çok yönlü bilgin al-Mas'ūdī (ölüm tarihi 345/956) *Mir'at az-zamân* adlı kayıp kitabında çeşitli defalar batıya doğru gidip Atlantik'i aşmaya çalışarak hayatlarını tehlikeye atan İspanyalı Arap denizcilerin hikayelerini yazdığını anlatmaktadır.⁵² "Bunlardan biri temin ettiği gemilere birkaç genç tutarak Kurtuba'dan okyanusa açılan Haikhas isimli biriydi. Uzun bir süre sonra zengin bir ganimetle geri dönmüşlerdi." Fakat diğerleri geri dönmemişti; oralarda bu çok iyi biliniyordu. Al-Mas'ūdī'nin dile getirdiği bu haber al-İdrīsī'nin daha ayrıntılı olan raporunda (548/1154) açıklığa kavuşmaktadır. Bu habere göre okyanusun karşı taraftaki en uzak sahili yahut okyanustaki muhtemel kara parçaları aranıyordu. Al-İdrīsī anlatılan zamanında çok bilinen bir hadise olarak bir ailenin sekiz ferдинin özel olarak yapılmış bir tekneyle okyanusu geçme girişiminin nasıl başarısızlıkla sonuçlandığını uzun uzadıya anlatıyor.⁵³

50 bkz. F. Sezgin, GAS, cilt X, s. 127.

51 a.g.e., X, s. 128; al-Bīrūnī, *Tahqīq mā li-l-Hind*, Ed. E. Sachau, Londra 1887; tekrar basım: *Islamic Geography* cilt 105; İngilizce çevirisi, E. Sachau, Londra 1910; tekrar basım: *Islamic Geography* cilt 106-107, I, 196-197.

52 Murāğ al-ḡāhab wa-ma'din al-ḡarḡar, cilt I, Paris 1861, s. 257-259; Abū 'Abdallāh al-Ḥimyarī, *K. ar-Raḡd al-mi'tār fi ḡabar al-aqtār*, Ed. Ihsān 'Abbās, Beyrut 1975, s. 509; H. J. Olbrich, *Die Entdeckung der Kanaren vom 9. Bis zum 14. Jh.: Araber, Genuesen, Portugiesen, Spanier*. Almogaren (Graz) 20/1989/60-138, özellikle 64.

53 Al-İdrīsī, *Nuḡat al-mustāq fi ḡirāq al-āfāq*, cilt I, s. 220-548; Julius Klaproth, *Ueber die Schiffahrten der Araber in das Atlantische Meer*. Asiatisches Magazin (Weimar) 1/1802/138-148 (tekrar basım: *Islamic Geography*, Frankfurt 1994, cilt 237, s. 47-51); R. Hennig, *Terrae incognitae*, cilt II, Leiden 1950, s. 424-432; F. Sezgin, *Wissenschaft und Technik im Islam*, cilt I, *Einführung*, Frankfurt 2003, s. 173.

Şekil 10b

Günümüze kadar ulaşan koordinatlar cetveline dayanılarak yapılan Halîfe al-Ma'mûn haritası.

Her halde bu tür girişimlerin sıklığından dolayı Arap Lizbon'unda liman yakınlarındaki bir sokağa *darb al-mağrūrîn* ("Maceracılar Caddesi") adı verilmişti. Bu tür seyahat haberlerinin İslam Dünyası'nın batı kesimlerinde hayli yayıldığı anlaşılmaktadır. Batı Afrika'da Mali'den de benzer girişimler olmuştur. 712/1312'den kısa bir zaman önce Sultan Muḥammed Abū Bakr'in "okyanusun öbür tarafına" ulaşmak üzere bir filo yola çıkardığı bildirilmektedir. İbn Faḍlallāh al-'Umarī'nin ifadesine göre, gerekli hazırlıkların yapılmasından sonra filo açık denize açılmış, yolda tehlikeli bir akıntıya yakalanmış ve biri dışında bütün gemiler batmıştı. Bunun üzerine sultan ikinci bir filo donatmış ve kendisi de filoyla birlikte yola çıkmış ama hiçbir zaman geri dönmemişti.⁵⁴

Anlaşılan bu gibi seyahatler Çin kaynaklarında da yankı bulmuştur: İki Çinli coğrafyacı, Zhōu Qū-Fēi (1178) ve Zhào Rū-Guā (1225), Batı Afrika'dan yola çıkan Arap gemilerinin yaklaşık yüz günlük bir Atlantik yolculuğunun ardından batıda verimli bir toprağa ulaştığına dair Müslüman tüccarlardan duydukları haberleri aktarmışlardır. Çinli bilim adamı Li Hui-Lin'in⁵⁵ haberle ilgili yorumu böyledir. Ancak ben bu yorumun doğruluğundan tam emin değilim, çünkü aslında söz konusu seferin batıya doğru, Atlantik ötesine yapıldığına dair açık bir ifade bulunmamaktadır.

Biraz da dördüncü kıtanın muhtemel bir Kolomb öncesi keşfi ni tarihi haritalarla aydınlatmağa çalışacağım. Günümüze bu çerçevede yararlı olabilecek herhangi bir Arap haritası maalesef ulaşmamakla beraber, önemli ipuçları sağlayan bazı Portekiz-İspanyol haritaları ve Cava dilinde yazılmış bir haritanın kopyesi mevcuttur.

İlk olarak, iki haritayı daha yakından ele almak isterim: Osmanlı amirali Pîrî Reis'in haritasının bir nüshasında varsayılan "1498 tarihli Kolomb'un kayıp Amerika haritası" ve Güney Amerika'nın doğu sahilini gösteren bir Cava haritasının Portekizce nüshası. Pîrî Reis haritası (Şekil 4) 1929'da Topkapı Sarayı'nda bulunmuş ve 1931 yılında Paul Kahle tarafından yayımlanmıştır. Bu harita birkaç yıl sonra Kahle ve onu izleyen bazı başka kartografya tarihçileri tarafından incelenmiştir. Bu haritaya gösterilen ilgi son yirmi yılda bir kez daha artmış ve hatta uzman çevreleri dışına taşmıştır. Bu harita üzerinde daha önce ben de çalışmışım, fakat ben o zamanlar daha çok, yaptığı bilimsel araştırmanın⁵⁶ hala konuyla ilgili en kapsamlı araştırma olduğuna inandığım Kahle'nin ilgi gösterdiği meselelere yönelmişim. Dolayısıyla Pîrî Reis'in Gclibolu'da çizip 923/1517'de Sultan Selim'e sunduğu bu haritanın iki kısımdan oluştuğunu düşünüyordum: Kuzey Amerika'nın doğu tarafından oluşan birinci kısım ve Güney Amerika'nın

54 İbn Faḍlallāh al-'Umarī, *Masālik al-absār* tıpkı basım, cilt IV, Frankfurt 1988, s. 43; Fransızca çevirisi: M. Caudefoy-Demombynes, *Masālik al-absār*, cilt I: *L'Afrique, moins l'Égypte*..., Paris, 1927 (Tekrar basım: *Islamic Geography*, cilt 142), s. 74d.; bkz. al-Qalqasāndī, *Subḥ al-a'sā*, cilt V, Kahire 1915, s. 294d.; A. Zeki Paşa, *Une seconde tentative des Musulmans pour découvrir l'Amérique*: Bulletin de l'Institut d'Égypte (Kahire) 2/1919-1020/57-59, tekrar basım: *Islamic Geography*, cilt 239, s. 44-46; Egmont Zechlin, *Das Problem der vorkolumbischen Entdeckung Amerikas...*: Historische Zeitschrift (Münih) 14/1935/1-47, özellikle 47; R. Hennig, *Terrae incognitae*, cilt III, Leiden 1953, s. 161-165; Basil Davidson, *The Lost Cities of Africa*, Boston, Toronto, 1970, s. 74-76 (kesin değil), Ivan van Sertima, *They Came Before Columbus*, I.e., s. 67, 70.

55 Mu-lan-p'i. *A case for pre-Columbian transatlantic travel by Arab ships*. Harvard Journal of Asiatic Studies 23/1960-1961/114-126. Friedrich Hirth ve W.W. Rockhill tarafından İngilizce çevrilen iki Çince kitap, *Chau Ju-Kua: His Work on the Chinese and Arab Trade in the 12th and 13th Centuries*, 'Chu-Fan-Chi' başlıklı, Çince'den açıklamalı olarak çevrildi, St. Petersburg 1911 (tekrar basım: *The Islamic World in Foreign Travel Accounts*, Frankfurt, cilt 73), bkz. F. Hirth, *Chau Ju-Kua, a new source of medieval geography*: Journal of the Royal Asiatic Society (Londra) 1896, s. 57-82 (tekrar basım: *The Islamic World in Foreign Travel Accounts*, cilt 74, s. 299-324).

56 P. Kahle, *Die verschollene Columbus-Karte von Amerika vom Jahr 1498 in einer türkischen Weltkarte von 1513*. Berlin ve Leipzig 1933 (tekrar basım: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 165-225, özellikle 180dd.).

doğu sahillerinin önemli bir bölümünü kapsayan ikinci kısım. Kahle, Pîrî Reis'in bu haritayı Kemâl Reis'in 1501'de ele geçirilen İspanyol teknesinde esir aldığı bir İspanyol denizciden elde ettiğini ileri sürmüştü. Kahle'ye göre bu esir Kolomb'un Atlantik ötesine yaptığı üç seyahate katılmıştı. Esas olarak Karayipler'deki adaları gösteren bu haritanın önemi o zamanlar, uzun zamandır kayıp olduğu düşünülen Kolomb haritasının bir kopyası olarak görülmesinden kaynaklanmaktaydı. Güney kısmına gelince, bunun bir Portekiz haritasına dayandığının varsayılması gerekmektedir. Amerika'nın Kolomb öncesi keşfi konusunda vereceğim bir konferans için yaptığım hazırlık sırasında Pîrî Reis haritasını bir kere daha uzun uzadıya ele aldım ve sonuçta konuyla ilgili düşüncelerimi düzeltmeyi yöneldim.

Paul Kahle'nin övgüye değer makalesindeki Pîrî Reis haritasının Güney Amerika kısmıyla ilgili ayrıntılı ve mükemmel tarifi ilk okuduğumda, bende şu düşünce gelişmişti: Pîrî Reis, Portekizli denizcilerin Güney Amerika sahili ki bununla Karayipler'in güney kısmı ile ekvatorun yaklaşık 50° güneyi arasındaki bölge kasdediliyor ile temaslarının bildiğimiz ve hatta bilmediğimiz sonuçlarını, o zamanın Avrupalı denizcisi ve kartografı açısından tasavvur edilemez bir doğrulukla yeni kıtanın bir haritasında

hayranlık verecek bir şekilde toplayan ilk kartografıdır. Ancak bu düşüncenin kabulü ile yeni sorularla karşılaşılır: Büyük olasılıkla rastlantı sonucu Güney Amerika'ya ulaşan ve orada kısa bir süre kalan bu denizciler boylamları ölçebilecek durumdalar mıydı? Pîrî Reis enlem ve boylam dereceleri ölçülmüş bir Güney Amerika haritası mı kullanmış ve verileri buradan mı elde etmişti? Kahle'ye göre Pîrî Reis haritasını bir Portekiz haritasına dayanarak hazırlamıştı. Öyleyse Pîrî Reis haritasını günümüze ulaşan 1502 tarihli en eski Portekiz haritasıyla karşılaştıralım. O haritadaki Güney Amerika tasviri Pîrî Reis haritasındakiyle bir benzerlik gösteriyor ama, o hem içerik hem de kapsadığı alan bakımından Pîrî Reis'inkinden çok daha geri durumdadır. Kahle örnek olarak modern Buenos Aires'in yakınlarından geçen ve 1515 yılına kadar keşfedilmediği halde Pîrî Reis haritasında net bir şekilde görülen *La Plata* nehrinin ağzına dikkat çekmişti.⁵⁷ Kafaları iyice karıştıran nokta da, Pîrî Reis haritasının modern atlası (Şekil 11) uygulanmasıyla ortaya çıkan sonuçtur. Örneğin *La Plata* nehir ağzının koordinatları (Parana, yaklaşık L58°; B35°) öbürü ile neredeyse bire bir aynıdır. Şekil 11'deki haritada görüldüğü gibi, her ikisi arasındaki uygunluk kuzeydeki sahilde L75° ile L45° arasında kendini hemen hemen tamamıyla gösteriyor. Diğer bir ifadeyle,

57 Die verschollene Columbus-Karte von Amerika vom Jahr 1498 in einer türkischen Weltkarte von 1513: Forschung und Fortschritte (Berlin) 8/1 932/248-249, özellikle 162).

248/L (tekrar basım: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 162-163, özellikle 162).



Şekil 11
Piri Reis haritasının
modern atlasla
karşılaştırılması.

AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ

Piri Reis haritasının kıyı şeridi enlem ve boylam olarak bazı noktalarda modern atlasan neredeyse hiç sapma göstermemekte, bazı noktalardaysa sadece 0.5° ila 2°'lik bir sapma görülmektedir. Bu da 18'inci yüzyıl öncesi Avrupa kartografya tarihinde görülmeyen bir mükemmellik derecesidir. Q haritadaki Güney Amerika çiziminin şaşırtıcı hassasiyetine Kahle de değinmişti. Türk tarihçi Afet (İnan) da 1937'de Soci  t   de G  ographie de Gen  ve'de verdiği bir konferansta bu konuya değinmişti.⁵⁸ İnan Güney Amerika'nın Amazon deltasıyla Sierra Mantiquera arasında kalan doğu sahilinin (Güney Amerika'nın gemiyle Afrika'dan en kolay ulaşılan bölgesi) tasvirinde enlem ve boylam derecelerinin aslına ne kadar yakın olduğunu günümüzde bilgisayar yardımıyla yaptığımız karşılaştırmaya çok yakın bir krokiyle göstermişti. Bu kadar hassas koordinatların ne zaman ve kimler tarafından   l  ld      sorusuna, maalesef garip ve bir varsayımla ve sanki parlak bir fikirmiş gibi, Türk kartografin haritasını Kolomb'un malzemelerinden istifade ederek ve 10'uncu/16'ncı yüzyılda hala çok tutulan Batlamyus'un *Coğrafya*'sını temel alarak hazırladığı cevabını vermişti.⁵⁹

Kalite açısından daha köşk bir Brezilya tasviri de Alberto Cantino'nun 1502 tarihli   leklendirilmemiş dünya haritasında (  kil 5) görülmektedir.⁶⁰ İki ciddi Portekiz Güney Amerika kartografya araştırmacısı, Armando

Cortes  o ve Avelino Teixeira da Mota kayıtlara geçen ilk Portekiz seferinden (1501)   nce Brezilya hakkında bazı bilgiler olması gerektiği ve buna bağlı olarak "böyle bir keşfin mecburen uydurma birilerine atfedildiği" sonucuna varmışlardı.⁶¹ Pedro   lvares Cabral'ın Hindistan'a giderken (9 Mart 1500 – 15 Mayıs 1501) ilk defa ve sözümona tesadüfen Brezilya ile karşılaştmasından kısa bir zaman sonra Cantino haritasında gösterilen sahil şeridinin gerçeğe hayli yakın olduğu ve Kuba, Haiti, Jamaika, Puerto Rico ve Antiller gibi (köşk kardeş) Bartholom  o Colombo'nun çizdiği haritada (1503) hala bulunmayan Karayip adalarının 1502 tarihli haritada açıkça tasvir edildiği iki bilim adamının gözünden kaçmış veya bilinmemezlikten gelmiş olmalıdır. Kristof Kolomb (Columbus) Amerika'ya yaptığı yolculuklar sırasında bu adalara da u  ramı  ı. Fakat bu adaları kartografik olarak belli bir hassasiyetle inceleyebilmek için çok zaman ve daha fazla enlem ve özellikle de boylam   l  me bilgisi gerekmektedir.

Amerika'nın Kolomb   ncesi keşfiyle ilgili tartışmalarda başka bir önemli haritaya daha bakmakta yarar vardır. Bu harita ilk      yolculukta Kolomb'un emrinde kaptanlık yapan İspanyol Juan de la Cosa tarafından çizilmişti. Adını taşıyan harita 1500 yılında çizilmiş olup halen Madrid Deniz Müzesi'nde bulunmaktadır.⁶² De la Cosa haritası bilgisayarda modern bir atlasla (  kil 13)

58 Un amiral, g  ographe turc du xvi   si  cle. Piri Reis, auteur de la plus ancienne carte de l'Amerique: Belletcn (Ankara) 1/1937/333-349 (tekrar basımı: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 288-308).

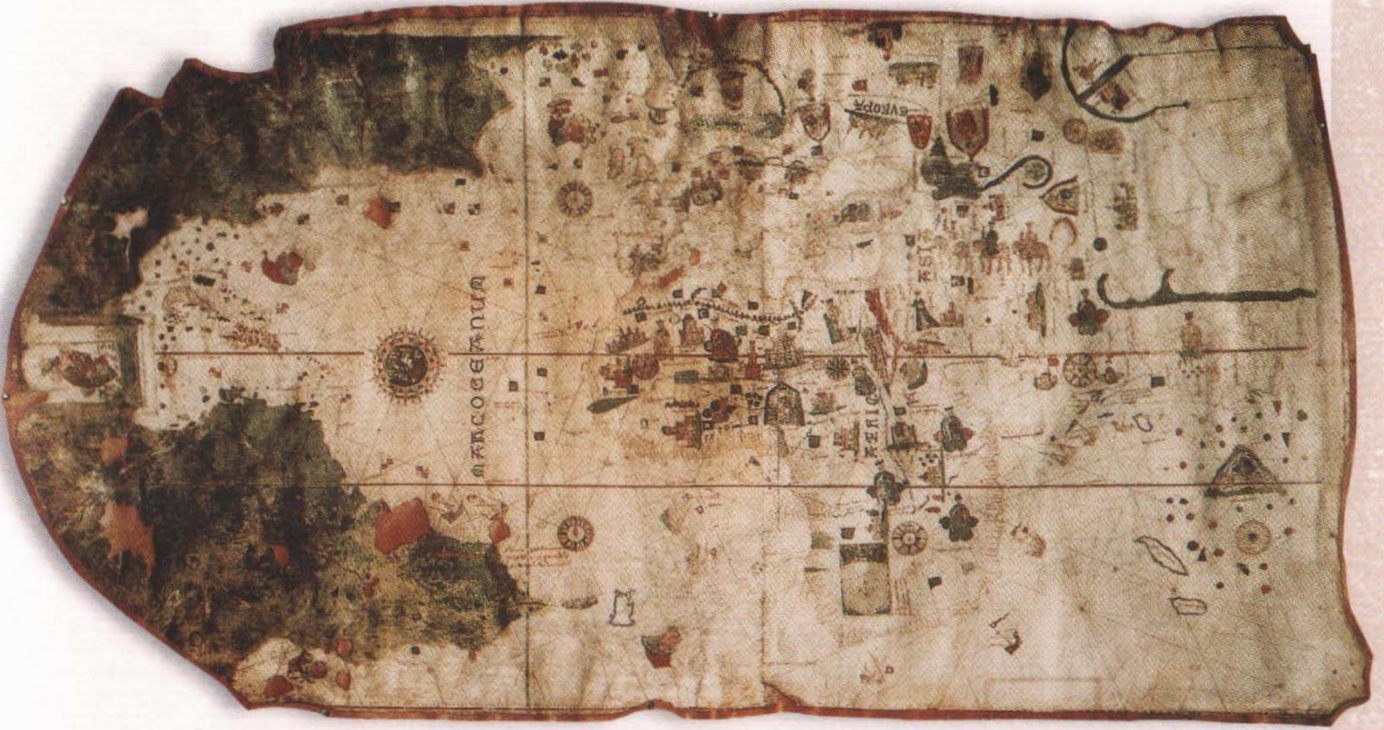
59 a.g.e. s. 347 (tekrar basım, s. 302).

60 *Portugaliae Monumenta Cartographica*, cilt I, 1960, s. 13dd.; Sezgin, GAS, cilt XII, s. 270.

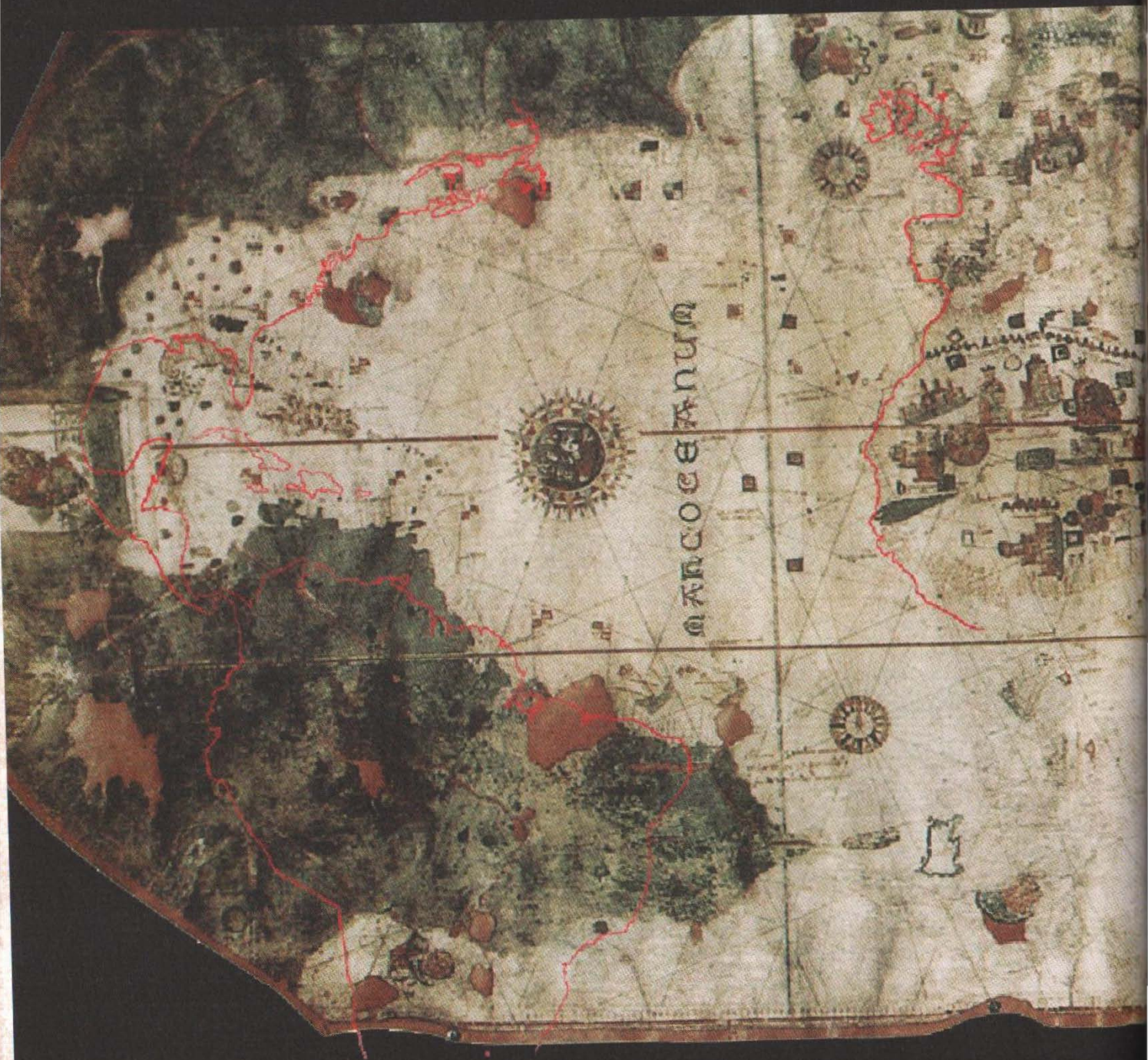
61 *Portugaliae Monumenta Cartographica*, cilt I, s. 10d.

62 Sezgin, GAS, cilt XII, harita 190, s. 269. Haritanın baskı bilgi b  l  m  nde řu tarih verilmiştir: "Juan de la Cosa la hizo en Puerto de S.M   en a  o de 1500", bkz. George E. Nunn, *The Mappemonde of Juan de la Cosa. A critical investigation of its date*. Jenkintown 1934, s. 1.

AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ



Şekil 12
Juan de la Cosa (1500)'nin
haritası.



Şekil 13

Juan de la Cosa'nın
modern atlasla
karşılaştırılması.

karşılaştırıldığında, Batı Afrika ile Brezilya'nın kuzey doğu sahilleri arasındaki mesafenin hayli gerçeğe yakın olduğu görülmektedir. Bunun tek mantıklı açıklaması, söz konusu haritanın enlem-boylam ağı olan ve boylamların dikkatli ölçümüne dayanan bir temel haritayı örnek almış olması gerektiğidir. Kuba, Haiti, Jamaika, Puerto Rico ve Bahama Adaları da oldukça doğru çizilmiştir. Bunlarda en fazla enlem ve boylam hatası sadece 5° civarındadır. Meksika Körfezi ile Kuzey Amerika'nın Karayip kıyıları dahi gerçek görünüm hakkında belli bir fikir verecek şekilde tasvir edilmiştir; koordinatlar modern versiyonlarına göre 5° ile 10°'lik bir sapma göstermektedir.

Bu 1500 tarihli haritada, şimdiye kadar ilk olarak 1503 ve 1508 aralarında keşfedildikleri kabul edilen Güney Amerika sahilleriyle Karayip takımadalarının, bırakın kartografik çizimlerini, adlarının bulunması [bu haritayı ciddi bir araştırma tabi tutan] George N. Nunn'u, haritanın taşıdığı tarihi [yani 1500 yılını] redderek, onu içine bazı bilgilerin kaydedildikleri daha geç zamanda yazılmış bir nüsha olarak değerlendirmeye zorunda bırakmıştı.⁶³ Doğrusunu söylemek gerekirse Amerika'nın Kolomb öncesi keşfedilmiş olması dışında akla en yakın sonuç budur.

Burada büyük önem vererek hatırlatacağım dördüncü kartografik belge, yukarda söz edilen, Brezilya'nın 6°30' ve 27° Güney enlemleri arasında kalan doğu sahillerini gösteren

Cava dilinde bulunan atlasın bir bölümüdür. 26 bölümden oluşan orijinal atlas 1511'de Malakka'nın fethi sırasında Portekizliler tarafından ele geçirilmişti. Fatih ve yeni genel vali Alfonso Albuquerque (1445-1515) Kral I. Emanuel'e (ölüm tarihi 1521) yazdığı mektupta bu haritadan bahsetmektedir. Bu mektubun Almancaya çevirisini GAS'ın XI. cildinde yayımlamıştım⁶⁴. Bunu kartografi tarihi açısından taşıdığı önemden dolayı okuyucuya burada bir kez daha iletmek istiyorum:

“Size ayrıca Cavalı bir kaptan tarafından çizilen büyük bir haritanın Ümit Burnu, Portekiz, Brezilya toprakları, Kızıldeniz, Basra Körfezi, Baharat Adaları (Moluk Adaları), gemilerin Çin ve Formoza'ya doğrudan gidiş-dönüş rotaları ile birbirine sınırlı olan memleketlerin iç kısımlarını (hinterlandı) gösteren bir bölümünün kopyasını gönderiyorum. Bana bu bugüne kadar gördüğüm en güzel şeymiş gibi geliyor. Majesteleri bunu görmekten memnun olacaktır. Yer isimleri Cava harfleriyle yazılmıştı, okuma yazma bilen bir Cavalıdan yardım aldım. Majestelerine Francisco Rodrigues tarafından orijinalinden kopya edilen kısmı gönderiyorum. Majesteleri burada, Çinliler ve Formozahların geldiği yerleri, Majestelerinin gemilerinin altın madenlerinin bulunduğu Baharat Adaları'nın, Cava ve Banda adalarının, Muscat fındığının ve çiçeğinin, Siyam krallığının nerede olduklarını, Çinlilerin daha ötesine

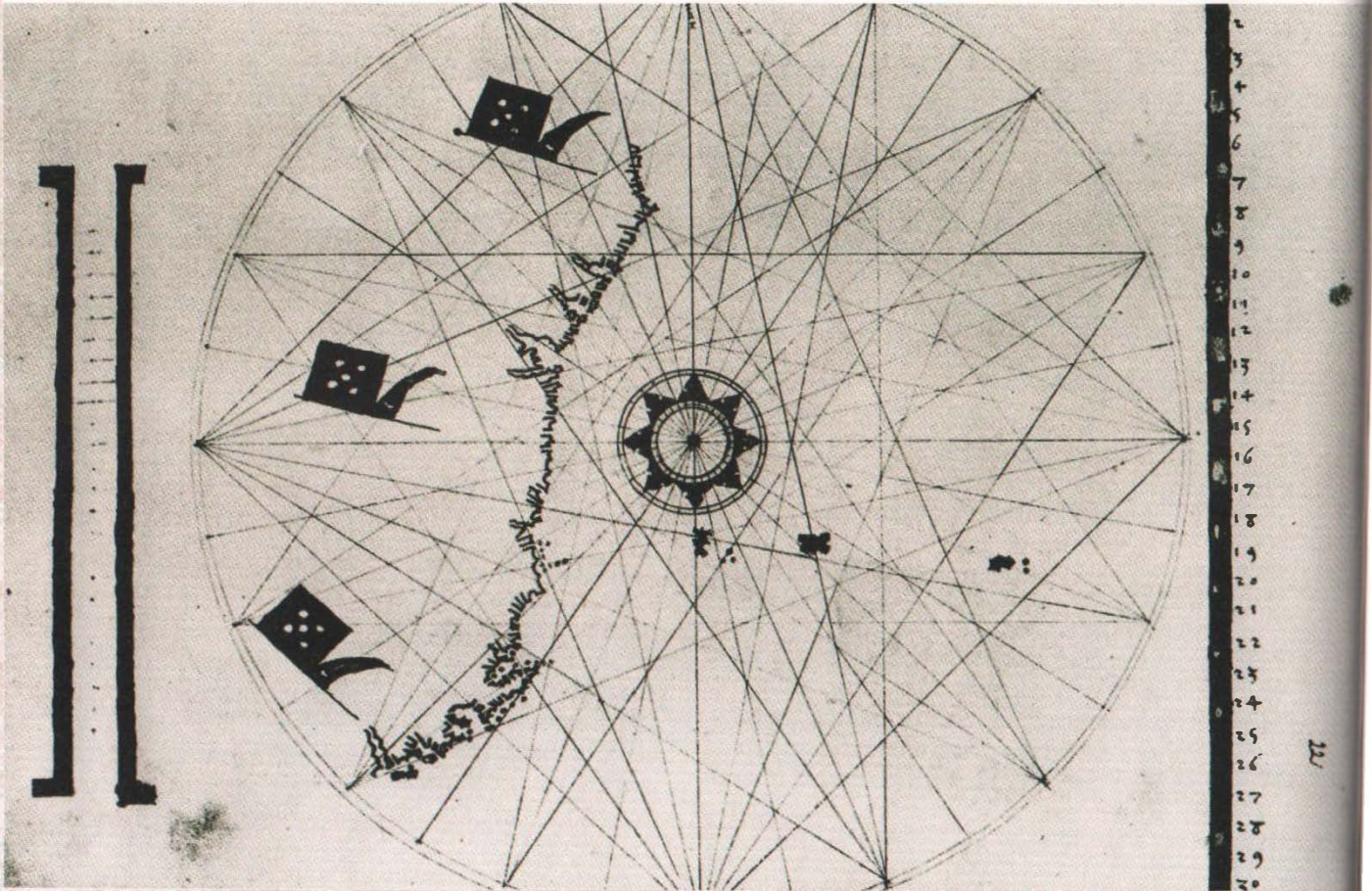
63 G.E. Nunn, a.g.e. s. 51d.

64 GAX XI, p. 327d.

AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ

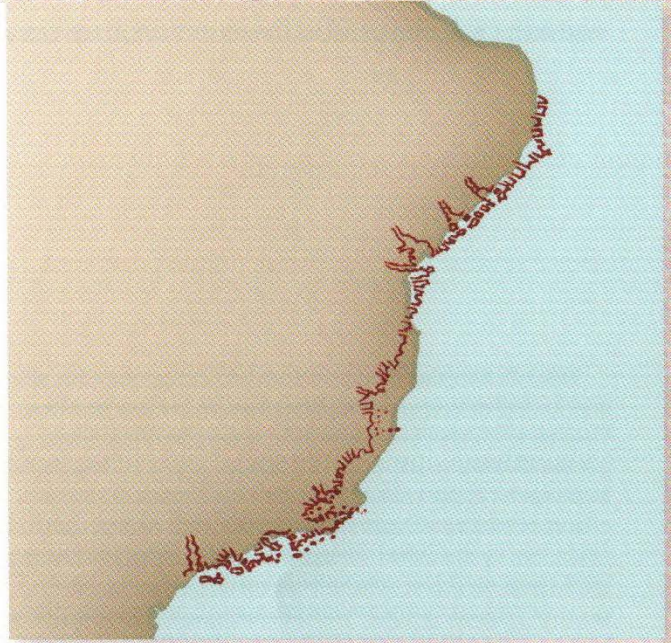
Şekil 14

"Cava Atlası"ndan M. 1511'de kopya
edilen Brezilya sahilinin bir bölümü.



Şekil 15

“Cava” Atlasındaki
(kırmızı) sahil şeridinin
modern haritadaki
projeksiyonu.



gitmeden, etrafında kavis yapıp döndükleri Çin Burnu’nu bizzat göreceksiniz. Orijinal harita Frol de la Mar gemisi ile birlikte suya gömüldü. Majestelerine en açık şekilde anlatabilmek üzere bu haritanın içeriği üzerinde Kaptanla ve Pedro Dalpoim ile münakaşa yaptık. Harita çok doğru ve ünlü, çünkü denizcilikte kullanılmaktadır. ‘Selat’ adı verilen (Malakka ile Cava arasındaki) takımadaların olduğu bölüm kayıptır.”

Atlasın⁶⁵ günümüze kadar ulaşan Portekiz nüshası kartografinin 10’uncu/16’ncı yüzyıldan önce İslam Dünyası’nda ulaştığı gelişme düzeyine tanıklık etmektedir. Bunun güzel bir örneği modern ana çevreyi çok benzer bir şekilde yansıtan Madagaskar Adası’nın haritasıdır. Bu harita kendisinden sonra yapılan kopyelerin hepsinden iyidir. Bu haritayla sonraki kopyeleri arasındaki farklılıklar da gelişmelerden değil, kopyelendirme’nin doğan bozukluklardan ibarettir. Bazı noktalardaki düzeltmeler ise ancak 19’uncu yüzyılın sonundan itibaren kendini göstermeye başlamıştır.⁶⁶ Cava atlasında gösterilen Güney Amerika sahil şeridi daha 1918’de, Hint Okyanusu’nda Arap-İslam denizcilik biliminin ünlü bilgini Gabriel Ferrand’ın dikkatini çekmişti. Ferrand, Arap-İslam coğrafyası araştırmalarının erken aşamalarından birinde durumu nasıl izah edeceği yönünde kendini çaresiz bulmuştu. Kendi kendine, Cavalı bir kartograf 1511’de veya daha erken bir tarihte nasıl olup da *terra do brazyll* hakkında bilgi sahibi olabilir, diye sormuş ancak bir cevap bulamamıştı.⁶⁷

Hint Okyanusu’ndaki Arap kartografyası ve Portekiz haritalarına etkisi üzerine yaptığım araştırmalar sırasında, ilk başta bunu Osmanlılar aracılığıyla Cavalı denizcilerin Portekizlilerin [Güney Amerika’nın keşfine yaptıkları katkıdan] edindikleri bilgiye bir misal olarak değerlendirmiştım.⁶⁸ Bu yargıyı düzeltmek istiyorum. Konunun daha sonraki araştırmaları ile, Güney Amerika sahil çizgisi tasvirinin yukarıda bahsedilen diğer üç haritadan tamamen bağımsız olduğu ve bunun 9’uncu/15’inci yüzyılda Arap-İslam denizciler tarafından ayrıntılı bir şekilde çizilen bir haritanın kopyesi olması gerektiği inancına götürüldüm. Elimizde maalesef Cava haritasındaki Brezilya tasvirinin boylamsal olarak nasıl yerleştirildiğini açıklayabilecek, Atlantik’te bir ada yahut Afrika sahili gibi bir bağlantı noktası bulunmamaktadır. Ancak 6°30’ ve 27° güney enlemleri arasında kalan ve bu kesimde batı istikametinde 15° kadar kuzeyden güneye yönelen Brezilya sahilinin tasvir edildiği modern haritalarla (Şekil 15) hemen hemen uygunluk göstermektedir.

65 bkz. GAS, cilt XII, harita 198 a-z.

66 a.g.e., cilt XI, s. 410-413.

67 *A propos d’une carte javanaise du XIV^e siècle*. Journal Asiatique 11^{eme} sér. 12/1918/158-

169, özellikle 166 (Tekrar basım: *Islamic Geography*, cilt 21, s. 1-12, özellikle 9); bkz. F. Sezgin, GAS, cilt XI, s. 441.

68 GAS, cilt XI, s. 441.

AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ

Yukarda tartışılan konuyu kısaca bir özetleyeyim: Ele alınan dört haritadan üçü, yani Piri Reis, Juan de la Cosa ve Alberto Cantino tarafından çizilen haritalar birbiriyle ilintili gibi görünmektedir, ancak birinin diğerinden kopya edildiğine dair herhangi bir işaret yoktur. Ama tümünün bir ana nüshadan çıkmış olma ihtimali mevcuttur. Tabii burada önemli olan nokta, her üç haritadaki ve özellikle de ilk ikisindeki Brezilya sahil şeridi tasvirinin hem enlem hem de boylam olarak şaşırtıcı derecede gerçeğe yakın bulunmasıdır. Ortak noktalar bazı adaların yerleştirilişinde de görülmektedir. Bu da ana haritanın enlem ve boylam ağı taşıdığı ve çok sayıda doğru bir şekilde ölçülmüş koordinatalara dayandığı sonucuna götürüyor. O tarihlerde gerçeğe çok yakın boylam ölçümünün yapılabildiği tek bölge Arap-İslam kültür dünyasıydı. Avrupa'da bilinen, boylam farklarının, astronomik olayların, özellikle ay tutulmalarının iki ayrı yerde gözlemleri ile zaman farkı ölçme metodu idi ki bu, doğru ve taşınabilir kronometre henüz olmadığı için kabul edilebilir bir doğruluk sonucuna ulaştırmıyordu. Bunu bizzat Kolomb'un da başını ağrıtan koordinat ölçme çabalarındaki büyük hatalarında da görmek çok aydınlatıcıdır.⁶⁹ Kendi ifadesine göre Kolomb, 14 Eylül 1494 günü ay tutulmasını gözleyerek (Haiti'nin güney doğusunda kalan) küçük Saona adasıyla Portekiz'in Cape St. Vicente arasındaki boylam farkını 5½ saat yani 82°30' olarak ölçmüştü. Gerçek değer 59°40' idi. Kolomb başka bir ayrıntılı

ölçümün de 29 Şubat günü Jamaika'nın kuzey sahilinde İspanya'da Cadiz'le bağlantılı olarak yapıldığını belirtmektedir. Bu defa hata 38°45'ye çıkmıştır. Kolomb şöyle yazıyor: "Hindistan'da Janahica (Jamaika) adasının merkeziyle İspanya'da Calis (Cadiz) Adası arasındaki mesafe yedi saat, 15 dakikadır, yani güneş Cadiz'de Janaicha'dan 7¼ saat erken batmaktadır."⁷⁰ Böylece Kolomb boylam farkını 108°45' olarak hesaplamıştı. Gerçekte fark yaklaşık 71°'dir. Kolomb'un enlem ölçme becerisi de pek parlak değildi, "mesela o Küba'nın enlemini 42° olarak veriyor (halbuki gerçek değer 21°'dir)..."⁷¹ Ancak diğer Avrupalı "kaşifler" de güvenilir harita çizebilecek yeterlilikte değildiler. Dehşetle karşılanacak bir boylam farkı Macellan'ın baş seyrüsefercisi Andres de San Martin'den, Rio de Janciro körfeziyle Sevilla arasındaki boylam farkı ile ilgili olarak kaydedilir. Andres de San Martin 17 Aralık 1519'da Ay'ın Jüpiter'le çakışması sırasında yaptığı gözleme dayanarak bu farkı 268°45' yani 17sa 55dk bulmuş olmalıymış; gerçekte bu fark sadece 37°13' idi.⁷² Duarte Pacheco'nun *Esmeraldo de situ orbis* başlığıyla 1507, 1508 civarında hazırladığı enlem tablosu Brezilya'nın doğu sahilindeki on sekiz yerin enlemlerini verir.⁷³ Modern atlastakilere karşılık gelen enlemler 3° ile 5° hatalıdır. Bu noktada boylamlardan söz bile etmek gereksizdir.

69 bkz. O. Peschel, *Geschichte der Erdkunde*, Münih 1877, s. 401; Hermann Wagner, *Die Entwicklung der wissenschaftlichen Nautik des Zeitalters der Entdeckungen nach neuern Anschauungen: Annalen der Hydrographie und maritimen Meteorologie* (Berlin) 46/1 918/105-118, 153-173, 215-233, 276-283, özellikle 277; aynı zamanda bkz. Sezgin, GAS, cilt XI, s. 296.

70 H. Wügener, *Die Entwicklung der wissenschaftlichen Nautik*, bkz., s. 277.

71 Arthur Breusing, *Zur Geschichte der Kartographie. La toleta de Martelloio und die Iaxodromischen Karten: Zeitschrift für wissenschaftliche Geographie* (Weimar) 2/1881/129-195, özellikle 193; Sezgin, GAS, cilt XI, s. 98.

72 bkz. H. Wagner, *Entwicklung der wissenschaftlichen Nautik*, bkz., s. 282.

73 bkz. Sezgin, GAS, cilt XI, s. 286.

Armando Cortesão ve Avelino Teixeira da Mota gibi önde gelen her iki kartografya tarihçisi de Portekiz denizcileri ve hatta astronomları için boylamları veya boylam farklarını ölçmenin mümkün olmadığını saklamamaktadırlar.⁷⁴

Bana çok önemli gelen bir başka haber de tarihçi ve Kolomb'un ikinci yolculuğuna katılan bir tüccarın oğlu olan Bartolome de las Casas (1484-1566) la ilgilidir. Bartolome de las Casas, Kolomb'un oğlu Diego ile kardeşi Bartholoméo'yu tanıyordu. O *Historia de las Indias* adlı eserinde şöyle demektedir: "Kolomb'un yanında Hindistan'ı (yani Hindistan olduğuna inandığı keşfedilen toprakların sahilleri) ve özellikle de İspanyolların Zipango (Japonya) adını verdiği adaları gösteren bir harita vardı."⁷⁵

Bu ve diğer kaynakların sakladığı haberler Kolomb'un kendisini ilk seyahate çıkmaya cesaretlendiren bir haritaya sahip olduğuna P. Kahle'yi inandırmıştı.⁷⁶ Kolomb'un *Raccolta Columbiana*'da kalmış bulunan mektuplarında bu haritaya değinen çok ilginç başka haberler de bulunmaktadır.⁷⁷ Mesala, Karayip yerlileri Kolomb'a geçmişte kendilerine "Büyük Han" a ait gemilerin geldiğini anlatmışlardı. Tabiatıyla burada söz edilen "büyük han" adlı tarihi kişilik üzerine spekülasyonda bulunmak anlamsızdır.

Santa Maria gemisinin seyir defterinin 25 Eylül 1492 tarihli sayfasındaki bir haber de çok ilginç görünüyor. Burada, Kolomb'un üç gün önce bazı adaları gösteren bir haritayı konvoyda bulunan Pinta adlı geminin kaptanı Martin Alonso

Pinzón'a nasıl gönderdiği ve "Martin Alonso'nun şu anda tam o adaların haritada gösterildiği mevkide olmaları gerektiğini söylediği; amiralin de (Kolomb) aynı fikirde olduğunu söylediği, fakat filoyu kuzey doğuya sürükleyen akıntılar yüzünden kat edilen mesafenin gerçekte denizcilerin yaptığı sürat hesaplamalarıyla buldukları mesafeden daha az olması nedeniyle adaları ıskı geçmiş olabilecekleri; amiralin haritanın geri gönderilmesini istediği ve haritanın derhal geri yollandığı; amiral ile seyrüsefercilerinin bundan sonra mevkilerini yeniden kontrol ettiği" anlatılmaktadır.⁷⁸

Bu harita büyük ihtimalle Kolomb'un Floransalı astronom Paolo dal Pazzo Toscanelli'den aldığı haritadır.⁷⁹ Kendi ifadesine göre Las Casas bu haritayı Kolomb'a saklamaktaydı. Buna Toscanelli büyük kara parçasını ve birçok adalar çizmişti.⁸⁰

Sadece bu değil, diğer birçok haberler de Kahle'nin Kolomb'un, seyahatine bazı Orta-Amerikan adalarının zaten gösterildiği bir Atlantik haritasıyla çıktığına tamamıyla inanmasına yetmişti. Hatta Kahle⁸¹ bu haritanın enlem ve boylamlarla ölçeklendirilmiş olması gerektiğine de kendini inandırmıştı. Tabii bu da kartografide çok gelişmiş bir kültür çevresinden Kolomb öncesi en az bir başarılı sefer yapıldığı anlamına gelmektedir. Maalesef Kahle hangi kültür dünyasında böyle bir işin gerçekleştirme potansiyeli olduğu sorusu üzerinde durmamış görünüyor.

74 *Portugaliae Monumenta Cartographica*, cilt 1, s. 24.

75 Las Casas, *Historia de las Indias*: Colección de Documentos inéditos para la Historia de España, cilt 62-66, Madrid 1875-76, özellikle cilt 2, s. 278; P. Kahle, *Die verschollene Columbus-Karte*, bkz., s. 26 (tekrar basım, s. 190).

76 *Die verschollene Columbus-Karte*, bkz., s. 21, 40d. (tekrar basım, a.g.e., s. 185, 204d.).

77 *Raccolta di documenti e studi pubblicati dalla R. Commissione Colombiana...* (Joaquim

Bensaude, Ed.), Rom 1892-1894, cilt I/1, s. 31; P. Kahle, bkz., s. 26 (tekrar basım, s. 150).

78 *Raccolta Columbiana*, I, s. 10; P. Kahle, l.c., s. 37 (tekrar basım s. 201).

79 bkz. Sezgin, GAS, cilt XI, l.c., s. 66dd.

80 Las Casas, *Historias de las Indias*, cilt I, l.c., s. 279; P. Kahle, *Die verschollene Columbus-Karte*, l.c., s. 40d. (tekrar basım, l.c., s. 204d.).

81 P. Kahle, a.g.e. s. 41d. (tekrar basım, s. 205).

AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ

António Galvão yukarıda söz edilen 1555 tarihli *Tratado das descobrimentos* adlı eserinde bize bu konuyla ilgili çok çok önemli bir ipucu vermektedir.⁸² António Galvão'nun (yukarıda söz edilen) ifadesine göre, 9°uncu/15°inci yüzyıl başlarına ait bir haritada "son haritalarımızın tasvir ettiği şekliyle" Macellan Boğazı Ümit Burnu ve diğer yerler gösterilmekteydi. Bu harita Kutsal Topraklar'a yaptığı uzun bir yolculuktan sonra, 1428 yılında (Kra'nın oğlu) Dom Pedro tarafından, Roma ve Venedik üzerinden Portekiz'e getirilmişti.⁸³

GAS'nin XI. cildinde (s. 359) konuyla ilgili yaptığım değerlendirmede coğrafya tarihçisi J. Lelewel'in izinden gitmiştim.⁸⁴ Ama bugün konuyu daha iyi kavramış olarak o değerlendirmemin hatalı olduğunu düşünmekteyim. Şimdi şu inancı taşımaktayım: Galvão'nun haberi ancak şöyle anlaşılabilir: sonradan, gerçek olmayan sahibinin adıyla adlandırılan Macellan Boğazı Arap-İslam kültür çevresinde biliniyordu ve kartografik tasvirleri buradan 9°uncu/15°inci yüzyılda Avrupa'ya ulaşmışlardır.

Portekiz Kraliyet Hazinesi'nde saklanan bir haritada [Güney Amerika'nın aşağısındaki] boğazı gördüğünü söyleyen kronik yazarı ve Femão de Magelhães'in (Magellan, tahmini 1480-1521) seyahatindeki refakatçisinin oğlu Antonio Pigafetta'nın tanıklığı da bunu doğrulamaktadır. Pigafetta'ya göre bu harita Martin Behaim

isimli önemli bir şahıs tarafından çizilmişti.⁸⁵ Bu⁸⁶ 1682'den beri birçok bilgin tarafından çok yüksek değerlendirilen haber⁸⁷ -Macellan'ın Behaim (ölüm tarihi 1507) tarafından yapılmış, Amerika'nın güney ucundaki geçidi de ihtiva eden bir harita kullandığını kesin bir dille ortaya koymakla kartografya tarihi araştırmaları açısından çok şaşırtıcı olmuştur.

Alexander von Humboldt uzun tartışmalardan sonra Magellan'ın haritayı yanlış bir şekilde, o kadar çok üç kavuşmuş olan Behaim'e mal ettiği sonucuna varmıştı.⁸⁸

R. Hennig, *Terrae incognitae* adlı kitabının *Martin Behaim's angelbliche Vorentdeckung Amerikas und der Magellanstraße* başlıklı bölümünde sorunu ctraflıca ele almaktadır.⁸⁹ O biraz da tereddütle şu sonuca varmıştır: "Özetle, 1517'de Magelhães'in elinde Amerika'nın güney kısımlarını gösteren ve Martin Behaim'e mal ettiği bir harita bulunduğu kesinlikle doğru kabul edilebilir. Eser sahibinin gerçek kimliğini bilmek ise imkansızdır." Benim açıklamam ise haritanın gerçekten de Behaim tarafından çizilmiş olabileceği ancak bunun Kraliyet'in emri üzerine değerli bir orijinal haritadan yola çıkılarak hazırlandığı şeklindedir. Anlaşıldığı kadarıyla Güney Amerika boğazının kartografik tasviri, 1428'de Dom Pedro tarafından Portekiz'e kazandırılan harita vasıtasıyla sadece Portekizliler arasında değil aynı zamanda İspanya'da da bir dereceye kadar

82 Tercera edição, Porto 1944, s. 122d.; cf. GAS, cilt XI, l.c., s. 358.

83 Bu metne dikkat çeken ilk kişi muhtemelen Placido Zurla'dır, *Il mappamondo di Fra Mauro*, Venedik 1806, s. 86; bkz. A. von Humboldt, *Kritische Untersuchungen*, l.c., s. 255, 286 (s. 7, 86, 87, 143'e atıfta bulunmaktadır); Humboldt (a.g.e., s. 287) şu soruyu sormuştu: "Bir Amerikan boğazının Macellan'ın seferlerinden önce çizilen bir haritada yer alması nasıl açıklanabilir?" Kendi kendine şu cevabı vermişti: "Bir boğazın varlığına işaret eden şartlara bakmak gerekiyor; Ortaçağlarda, tıpkı Antiller örneğinde olduğu gibi tahminlerin özenli olarak haritalarda yer aldıkları çok iyi bilinmektedir..." Burada Humboldt'un sanki söz konusu haritanın aslen Portekiz haritası olduğunu düşündüğünü belirtmek gerekir. Ancak benim anlayışıma göre bu harita, Dom Pedro'nun Arap-İslam kültür çevrelerine yaptığı seyahatler sırasında elde ettiği haritanın ta kendisidir. Bu haritada Ümit Burnu'nun da gösterilmiş olmasını gözden kaçırmamak gerekir.

84 *Géographie du moyen Age*, cilt II, Brüksel, 1850-1857, s. 83, not 177.

85 *Anton Pigafetta's Beschreibung der von Magellan unternommenen ersten Reise um*

die Welt. Aus einer Handschrift der ambrosianischen Bibliothek zu Mailand von Amoretti zum erstenmale herausgegeben. Fransızcadan çeviri, Gotha 1801, s. 45d.; Gian Battista Ramusio, *Delle Navigazioni et Viaggi*. Venedik 1563-1606, Tekrar basım: Amsterdam, 1968-1970, cilt I, s. 354b; *Magellan's Voyage. A Narrative account of the first circumnavigation by Antonio Pigafetta*, cilt I, R. A. Skeiton tarafından çevrilmiş ve düzeltilmiştir..., New Haven, Londra 1969, s. 51; cilt II, (tıpkı basımı) s. 17.

86 Joh. Christoph Wagenseil, *Sacra parentalia quae manibus... Frid. Behaimi*, Nürnberg 1682, s. 16 (kesin değil).

87 bkz. R. Hennig, *Terrae incognitae*, cilt IV, s. 394.

88 A. von Humboldt, *Kritische Untersuchungen...*, cilt I, Berlin 1836, s. 255, 277-308.

89 Cilt IV, s. 390-418, özellikle 414d.; bkz. O. Peschel, *Geschichte der Erdkunde*, s. 277d.; Siegmund Günther, *Martin Behaim*, Bamberg 1890, s. 43; Johannes Willers, *Leben und Werk des Martin Behaim*. Focus Behaim Globus, cilt I, Nürnberg 1993, s. 173-188, özellikle 183; Ernest George Ravenstein, *Martin Behaim. His Life and His Globe*, Londra 1908, s. 34-38.

Şekil 16

Antonio Pigafetta tarafından çizilen
Amerika'nın güney ucu (yaklaşık 1521).
Güney yönlü orijinali (soldaki).



AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ

tanınmış bulunuyordu. Bu varsayım 1500 yılında İspanyol Juan de la Cosa tarafından yapılmış olan ve Amerika'nın güney ucunun denizden dolaşılabilirliğini ve hatta daha güneyde bir ada bulunduğunu gösteren bir harita (Şekil 12) ile de doğrulanmaktadır.⁹⁰

Magellan veya düzenlediği sefere katılanlar arasında tarihçi Antonio Pigafetta tarafından yapılan ve Amerika'nın güney kesimlerini sügeçidi de dahil olacak şekilde kabataslak tasvir eden çizim, Pigafetta tarafından yazılan seyahat günlüğü sayesinde şans eseri günümüze kadar ulaşmıştır. Bu haritanın Arap geleneği üzere güneyinin yukarıda olması özellikle dikkate şayandır (Şekil 16).

Bende şimdilik, son aylarda, Arap-İslam kültür dünyası gemicilerinin Atlas Okyanus'unda önemsiz sayılmayacak kadar kara parçalarını tanıdıkları ve bunların haritalarını yaptıkları yönünde gelişen görüşümü destekleyen en son kaynak 1420 yılında gerçekleşen bir Arap deniz seyrüseferini 1459 yılında yaptığı dünya haritasında kısaca anlatan Fra Mauro (=Arap Papası)'dur. Onun haritasına eklediği bir kayıta şunu okuyabiliyoruz: "M.S. 1420 dolaylarında bir gemi ya da tabanı düz bir Hint yelkenlisi, Hint Okyanusu'ndan 'Erkek ve Kadın Adaları'na gitmek üzere Kap Diyab'ı (Kurtlar Burnu ya da Ümit Burnu) dolaşıp Karanlık Okyanus'taki Yeşil Adalar'a uğrayarak batıda Algarve'ye (*el-ğarb*=Arapça: batı) ulaştı. Kırk gün boyunca gökyüzü ve denizden başka bir şey görmediler. Tahminlerine göre 2000 mil yol yaptılar. Ümit Burnu'na dönüşleri tahminen 70 gün kadar sürdü."⁹¹ P. Zurla daha 1806 yılında Cape Diab'ın *diab*'ının Arapça (kurtun çoğulu) olduğunu, dolayısıyla *Kurtlar Burnu* veya *Kurtlar Çıkıntısı* anlamına geldiğini söylemişti.⁹² Alexander von Humbold da

buna, Afrika'nın güney ucunda bölgeye özgü bir kurt türünün gerçekten de yaygın bir şekilde mevcut olduğunu eklemişti.⁹³ Hennig de⁹⁴ haklı olarak *Karanlık Okyanus*'un Arap coğrafyacılar tarafından Atlantik açık denizi için kullanılan bir isim olduğunu biliyordu.

"Erkek ve Kadın Adaları"nın isimlerine dair yoğun tartışmaların bilincinde olarak, kesin olmayan bir dille, -adlarını yerli halktan (11000 bakire) alan ve anlaşıldığı kadarıyla Kolomb'un haritasında görülen- (Küçük Antiller'deki) *Virgin Adaları*'nın burası olup olamayacağı sorusunu kendime soruyorum.⁹⁵ "Yeşil Adalar" ise muhtemelen Afrika sahillerinin 24° batı, ekvatorun 16° kuzeyinde bulunan Cape Verde Adaları'dır. Bu adalar, Atlantik ötesine yapılacak bir yolculuk için Batı Afrika sahilinin bütün güney kesimi boyunca en elverişli uğrama noktalarıdır (Şekil 17). Ayrıca "Yeşil Adalar"a giden batı rotasının ekvatora neredeyse paralel olması dikkat çekicidir.

Bütün bunlar 1459'da çizilen ve tesadüf sonucu günümüze kadar ulaşan bir haritanın üzerindeki kısa kayıta bulunmaktadır. Bu harita yine tesadüfen Venedik'e ulaşan bir orijinal haritanın kopyasıydı. Bu, konumuz açısından günümüze ulaşan diğer şahitlerle bir arada gözönüne alınınca çok yüksek bir değer kazanıyor. Bu gibi kayıtlardan daha önemlisi de, benim Avrupalı "kaşifler" tarafından kullanılan haritaların Arap-İslam menşeli olması gerektiği yolundaki yukarıda kaydedilen düşüncem: yani haritalara işlenen birçok ada ve sahillerin boylamları açısından karşılaşılan doğruluk derecesinin, Avrupa'da 18. yüzyıla kadar gerçekleştirilemeyecek olmasıdır. Avrupa kültür dünyasında gerçek boylam ölçümünde yaşanan zorlukların daha uzun bir süre aşılamadığı coğrafya tarihinde uzun zamandır çok iyi bilinmektedir.

90 bkz. GAS, cilt X, s. 554-558; XII, harita 63, s. 122.

91 R. Hennig, *Terrae incognitae*, cilt IV, s. 44; orijinal metin için bkz. *Il mappamondo di Fra Mauro Comaldolese*. Descritto ed illustrato da Placido Zurla, Venedik 1806 (bkz. yukarıdaki not 83).

92 Zurla. l.c., s. 86.

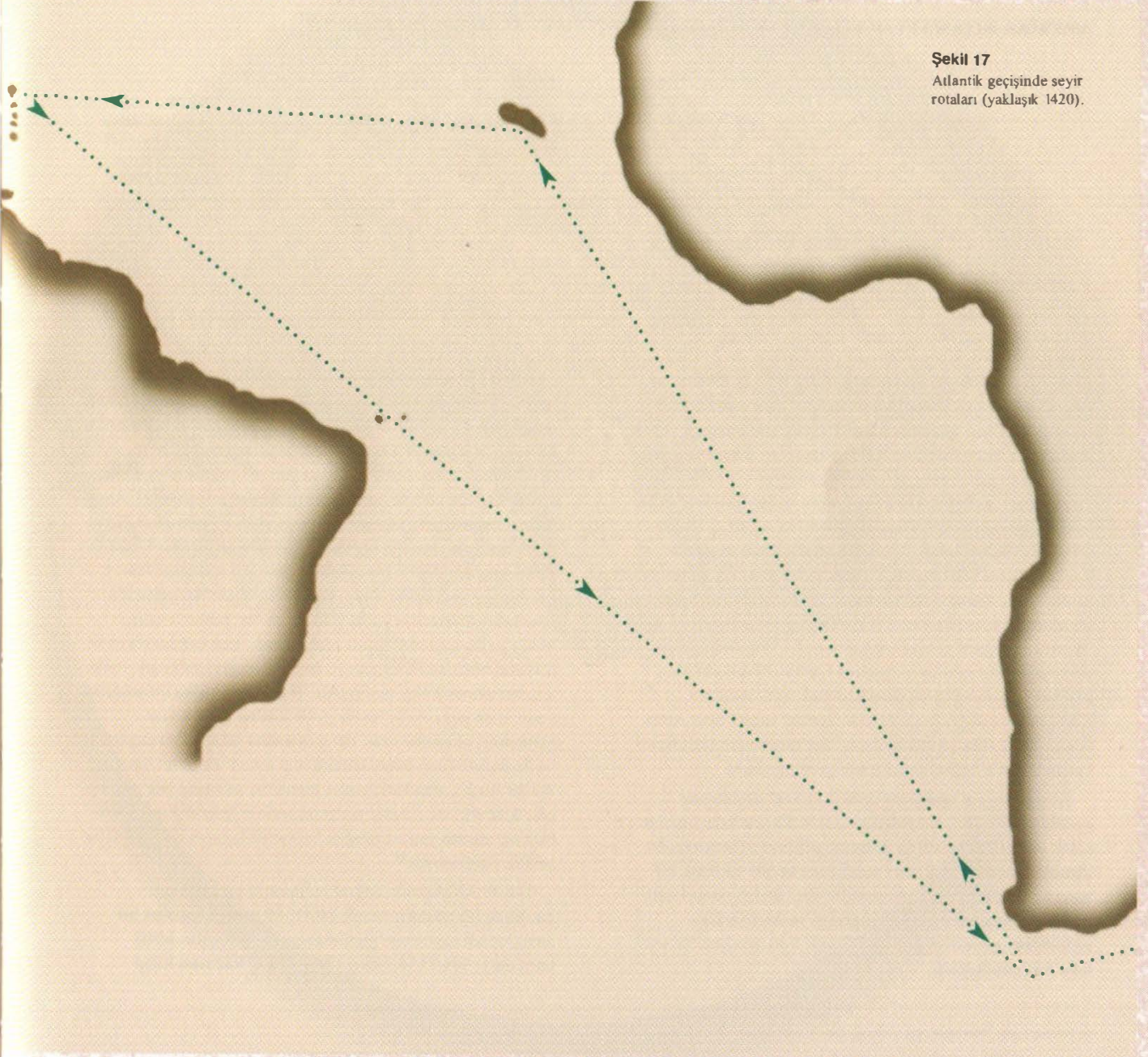
93 *Kritische Untersuchungen*, cilt I, s. 280d.

94 *Terrae incognitae*, cilt IV, s. 48d.

95 P. Kahle, *Die verschollene Columbus-Karte*, s. 22d. (tekrar basım, a.g.e., s. 186).

Şekil 17

Atlantik geçişinde seyir
rotaları (yaklaşık 1420).



Şekil 18

Al-İdrîsî'nin dünya haritası (549/1154).
Günümüze ulaşan bölgesel haritalara göre yeniden çizilen şekli.

Arap-İslam kültür dünyasında 3./9. yüzyıldan itibaren ay tutumu esasına göre boylam derecesi ölçme işinde daha keskinleştirilmiş gözleme tekniği sayesinde oldukça büyük ilerlemeler kazanıldığı ve 5./11. yüzyıldan itibaren de yeni ve güvenilir yöntemler geliştirilip sistematik bir şekilde kullanıldığı gerçeği modern coğrafya tarihçileri tarafından hala bilinmemektedir. Daha da önemlisi, Hint Okyanusu'ndaki denizcilerin geliştirdiği açık denizde boylam ölçme yöntemidir. Günümüze kadar ulaşan harita ve çizelgelerde karşılaştığımız bu ölçümler bizi bugün bile şaşırtacak kadar hassastır. Yukarıda bahsedilen derece ağı taşımayan coğrafi çevrelerin kartografik doğruluğunu, o haritalardaki sahillerin modern haritalardakilerle olan şaşırtıcı uygunluğunu izah edebilmek için, bunların astronomi ve coğrafyada büyük tecrübe sahibi olan Arap-İslam kültür dünyasındaki denizciler tarafından çizildiğini varsaymaktan başka bir seçenek göremiyorum.

Konuyla ilgili araştırmalarda iki temel problemle karşılaşılıyor: İlki, Arap-İslam kültür dünyasında yaşanan ve sekiz yüz yıl kadar süren bilimsel gelişme döneminin, bu alandaki modern tarihçiler tarafından takdir edilmek bir yana hala fark bile edilmemesidir. Bu yüzden Arap-İslam kültür dünyasının evrensel coğrafya ve kartografya tarihindeki yerinin değerlendirilmesi için gereken önkoşul hala mevcut değildir.

İkinci önemli problem ise, Arap coğrafyacıları ile haritacılarının, kendi kültür dünyalarının gerçekleştirdiği büyük başarılarından bize çok az ve tesadüfi haberler ulaştırmış olmalarıdır. Onların birçok önemli keşif ve yenilikleri, devirlerinin tarih yazımı içinde ya geç yer bulmakta ya da hiç yer almamaktaydı. Şu gerçeği gözde bulundurmalıyız ki, Arap-İslam denizcileri ve kartografaları sağladıkları başarıların dünya tarihi açısından taşıdığı öneminin farkında değillerdi. Tarihçiler ve kronikçiler—ki, bu bütün kültür çevreleri için geçerlidir—kendilerine geçmişten ulaşan haberlerin önem ve doğruluğu üzerinde bir dereceye kadar bir hüküm verebilirler ve onları kültür tarihi açısından tasnif edebilirlerdi, ama çağdaş çözüm ve icatların önemini kavramak ve layıkıyla değerlendirmek, onlar için her zaman kolay olmuyordu. Haritaların başka bir problemi vardı; o da şu ki, onlar herhangi bir kitabın çerçevesine alınmamış olsalardı uzun zaman yaşama şansı bulamamışlardı ve bu sadece Arap-İslam kültürü için geçerli değildir. Sinolog Walter Fuchs, arap kartografya mirasının anlaşılacak pek noksan olarak devrimize ulaştığını, denizcilerin bilgilerini tam olarak bize her zaman yansıtmadığını belirterek konuyu çok doğru bir şekilde özetlemiştir.⁹⁶

Halife Al-Ma'mun coğrafyacılarının çizdiği ünlü haritanın bir nüshası ancak 740/1340 yılında yazılan bir ansiklopedi sayesinde günümüze ulaşabilmektedir. İdrîsî haritaları (549/1154, Şekil 18) ancak el yazması kitap

96 Walter Fuchs, *Was South Africa already known in the 13th century?* *Imago Mundi* 10/1953/50 a, b; Sezgin, G.A.S., cilt X, s. 324.



versiyonu sayesinde yok olmaktan kurtulmuştur. Ayrıca yukarıda söz edilen ve oldukça önemli olan (Portekizli Malakka fatihi Albuquerque'nin ele geçirdiği bir gemide bulunan ve Albuquerque tarafından Portekizceye çevirtirilip krala gönderilen) Cava atlasının yirmi altı parçası da bugüne kadar ulaşabilmelerini bir kitapta yer almalarına borçludur.⁹⁷ Son olarak 7'nci/13'üncü ya da 8'inci/14'üncü yüzyıldan kalan ve Ph. J. Strahlenberg adlı bir İsveç subayı tarafından 1715 yılında (Sibirya'da esirken) Türklerin şccerisini anlatan bir kitapta bulunan -çok büyük bir öneme sahip- Kuzey Asya haritasını (Şekil 8) analım. Bu harita İsveçli subayın adı geçen kitabı çevirisi veya çeviriye iştiraki sayesinde bize ulaşmıştır.⁹⁸

9'uncu/15'inci yüzyılda Arap-İslam kültür dünyasında, Asya ve Avrupa kartografyasında ulaşılan gelişme bir tarafa, bütün Hint Okyanusu'nun haritalandırılmasında hemen hemen günümüzdekine yakın bir görünüşe kavuşulmuştur. Bu dönemde ulaşılan düzey, 3'üncü/9'uncu yüzyıldan 10'uncu/16'ncı yüzyılın sonlarına kadar İslam dünyasında yapılan aralıksız ve yoğun çalışmaların bir sonucuydu. Şüphesiz bu gelişmeler Yunanlılar, İranlılar ve Hintlilerin başarılarının üzerine inşa edilmişti. Müslümanlar 2'inci/8'nci yüzyıl gibi erken bir tarihte Madagaskar'a ulaşmış, 3'üncü/9'uncu yüzyılda İslam Doğu Afrika'nın geniş bölgelerine ve Mozambik'e kadar yayılmıştı. Daha 1'inci/7'nci

yüzyılda Çin'in liman kenti Canton'da geniş bir Müslüman topluluğu bulunmaktaydı. Tarihçi el-Ya'kübî'nin (ölüm tarihi 290/903) kesin bir ifadeyle dile getirdiği üzere,⁹⁹ 3'üncü/9'uncu yüzyılda (Agadir'in güneyinde bulunan) Mâssa ile Çin arasında, Dicle üzerindeki Ubul'a'da inşa edilen 'dikişli' (çivili değil) gemilerle düzenli bir ticaret trafiği (Şekil 19) oluşmuştu. Bu ve bölge genelinde oldukça gelişmiş olan denizcilik, modern kartografi tarihi tarafından gözönüne alınmamıştır. () yüzden Hint Okyanusu'ndaki denizcilerin açık denizde, ekvatora paralel olarak da dahil olmak üzere her yönde mesafe ölçebildiği (Şekil 6) çok az bilinmektedir. Ellerindeki mevcut haritaların kılavuzluğunda Hint Okyanusu'na ulaşan Portekizli denizciler Müslüman kaptanlardan yardım almaya mecbur kalmışlardı. Vasco da Gama Güney Afrika'nın doğu sahilinde karşılaştığı, pusulalarla, enlem ve boylam çizgileri taşıyan haritalarla donatılmış büyük okyanus gemilerini görünce dona kalmıştı. Muhteşem haritalar, mükemmel kaptanlar, sallanan bir gemide işç yaramayan usturlapın yerini alan Yakup Sopası (balestilha, Şekil 20), çok gelişmiş denizci pusulaları (Şekil 21), zamanın sadece kısmen anlaşılabilen İslam denizcilik kuralları ve özellikle de enlem ve yönlere göre her türlü uzaklığın verildiği cetvellerle bu şekilde donanmış olan Portekizliler kısa zamanda bütün Hint Okyanusu'nu öğrenmişti. Onların eline geçen neredeyse eksiksiz Afrika haritası birkaç yüzyıl süren bir çalışmanın ürünüydü.

97 bkz. a.g.e., cilt XI, s. 327d., 427d.

98 a.g.e., cilt X, s. 378dd.

99 K. al-Buldân, Leiden 1892, s. 360.... Sezgin, GAS cilt X, s. 562, XI, s. 383d.

AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ

Şekil 19

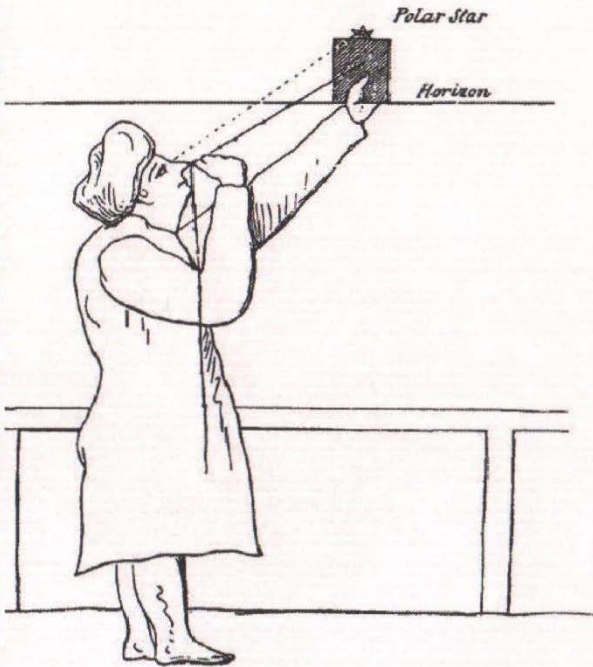
Massa. Agadir'in güneyi ve Çin arasındaki ticaret rotası (3'üncü/9'uncu yüzyıl).



Şekil 20

Yakup sopası (balestilha) ve Hint Okyanusu'ndaki denizcilerin aynı amaçla yani gök cisimlerinin yüksekliğini ölçmek için kullandığı bir alet. Altta solda bu aletin kullanılışını gösteren bir çizim.

Method of using the Instrument



Şekil 21

Hind Okyanusu'ndaki
denizciler tarafından
kullanılan gemici
pusulaları.



Gemicilik becerilerinden emin olarak Doğu Afrika ile Sumatra arasında Hint Okyanusu'nu düzenli bir şekilde geçmekte olan Arap denizciler genellikle Atlantik'i geçme girişimlerinden uzak duruyorlardı, çünkü (ekvatorun çoktanberi ölçülmüş uzunluğu bilgisiyle yola çıkarak) Batı Afrika ile Çin arasındaki gerçek mesafeyi doğruya oldukça yakın hesaplıyabiliyorlardı. Diğer taraftan Atlantik'te Afrika'nın etrafında, yüzyıllar boyunca gemilerin zaman zaman dalgalarla sürüklenmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bütün bunlara rağmen en azından Brezilya sahili ile Karayip Adaları bilinmekteydi.

Müslümanların yukarıda bahsedilen Okyanus'a gerçek ulaşma çabaları ile ilgili kayıtlar da bu görüşü desteklemektedir. Maalesef mevcut kaynaklar daha ileri sonuçlar elde edilmesine izin vermemektedir. Şüphesiz Kolomb bir ekvator derecesinin 56 2/3 mil olduğunu Arap-İslam dünyasından biliyordu, ama Arap ve İtalyan millerinin birbirine karıştırılması ve dünyanın batı yarımküresinin gerçekte yuvarlak olmayıp (bir yanlış anlama sonucu)¹⁰⁰ güneye doğru armut şeklinde olduğuna inanılması onu

Avrupa ile Asya arasındaki mesafeyi çok kısa sanmaya götürmüştü. Kolomb bu mesafeyi 220° yerine 70° hesaplamakta ve anlaşıldığı kadarıyla dördüncü seyahatinde bile hala Asya'ya ulaştığına inanmaktaydı.

Yukarıda ele alınan konuyu kısaca gözden geçirerek sonlandıralım: Müslümanların veya Arapların 4'üncü/10'uncu yüzyılın ilk yarısından itibaren, önce Portekiz ve sonra da Batı Afrika sahillerinden batıya seyahat ederek defalarca Okyanus'u geçmeye çalıştığına dair tarihsel kanıtlar mevcuttur. Amacın genellikle "Okyanus'un karşı yakasına" ulaşmak olduğu açıklanmıştır. Kartografi alanındaki başarılar, denizcilik bilgisinin Arap-İslam kültür dünyasındaki hayret verici gelişmesi, ve çoğunlukla Avrupa'lı kopyacılar üzerinden günümüze ulaşan kartografik materyal bana şu kesin inancı kazandırdı: Müslüman denizciler 9'uncu/15'inci yüzyılda Okyanus'taki yeni kıtaya ulaşmakla kalmayıp oranın haritasını da çıkarmaya başlayanlardı. Fra Mauro'nun bize alıntılanan, 1420 tarihinde bir geminin Hint Okyanusu'ndan gelerek Ümit Burnu'nu dolaşıp Cape

100 bkz. GAS, cilt X, s. 219.

AMERİKA KITASININ MÜSLÜMAN DENİZCİLER TARAFINDAN KOLOMB ÖNCESİ KEŞFİ

Verde Adaları üzerinden Karayipler'deki 'Erkek ve Kadın Adaları'na' ulaştıktan sonra Ümit Burnu'na döndüğünü 1459 yılında anlattığı yukarıdaki haber, en azından bu rotanın 1420'den önce bilindiği ve bu faaliyetlerle ilgili haberlerin 1459'den önce Venedik'e ulaştığı anlamına gelmektedir. Ayrıca ilgili yerlerin Kolomb'dan daha önce haritalandırılmış olmalarını gösterme maksadıyla bahsettiğim belgeler, jeografik pozisyonlarının doğrulukları (veya doğruluğa yakınlıklarıyla), kapsanan yeryüzünün büyüklüğü ve kaydedilen pek çok ayrıntılarıyla, ortaya çıkışları için oldukça uzun bir zaman almış olmaları gerekir. Bildiğimize göre konumuzla ilgili günümüze ulaşan kartografik belgelerin en ayrıntılı ve en önemli olanı Piri Reis'in¹⁰¹ Atlantik haritasıdır (Şekil 4). Menşesine dair yaygın inanın aksine bu harita muhtemelen, 1474 yılında Floransa'lı Paolo Toscanelli tarafından Lizbon'da Canonicus Fernam Martins'e gönderilen orijinal bir Arap haritasının İtalyan versiyonuna dayanmaktadır. Kolomb'un yanında işte bu haritanın bir nüshası bulunmaktadır.¹⁰²

Paul Kahle'nin, Kolomb'un ilk üç seferine katılan bir İspanyolun 1501 yılında Osmanlılar tarafından esir alındığı sırada üzerinde Kolomb tarafından yapılan ve Amerikan adalarıyla, keşfedilen kara parçasını gösteren bir harita bulunduğu ve bu haritanın Piri Reis'in¹⁰³ eline geçtiği şeklindeki fikrinin aksine ben aynı zamanda güney bölgelerini kapsayan, muhtemelen Kolomb'un ekleme ve düzeltmelerini de içeren ve birkaç nüshası olması muhtemel bir haritanın Osmanlılara ulaşmış olduğu inancındayım. Bizzat Piri Reis, haritasındaki bir notla, kendi dünya haritasının batı kısmını Kolomb haritasından¹⁰⁴, başka bir notta da kendi dünya haritasının batı kısmında bulunan sahil çizgileriyle adaları orijinal aynı haritadan aldığını söylemektedir.¹⁰⁵ Bence bu, Atlantik bölgesinin sadece kuzey kesiminin "Kolomb haritası"na dayandığı, güney kesimin ise tahminen Portekizce olan başka bir orijinal kaynaktan alındığı konusunda herhangi bir spekülasyona yer bırakmamaktadır. İşin ilginç yanı, Kolomb'un adını taşıyan bu haritanın, onun sadece ilk ve son seferlerine katılan kardeşi Bartholoméo tarafından İspanya Kralı'nın ısrarlı

101 bkz. GAS, cilt XII, harita 39, s. 78.

102 bkz. Kahle, *Die verschollene Columbus-Karte*, s. 40-42 (tekrar basım i.c., s. 202-204).

103 a.g.e., s. 15. 35, 48 (tekrar basım s. 179, 199, 212).

104 a.g.e., s. 14 (tekrar basım s. 178).

105 a.g.e., s. 14 (tekrar basım s. 178).

istekleri üzerine çizilen taslaktan tamamen farklı olmasıdır. Çeşitli hata ve karışıklıklara ve karşılaşılacak yeni kara parçasının Asya'nın doğu sahili olarak tasvir edilmesine ilave olarak bu taslağın en dikkat çeken yanı, Kolomb ve beraberindekilerinin Asya ile Avrupa-Afrika arasındaki mesafeyi ne kadar kısa tasavvur etmiş olduklarıdır (Şekil 22).

Dokunulacak ilgili bir soru da cevabını bekliyor: O da, Piri Reis haritasında gösterilen, Amerika kıtasının güneyinde doğuya doğru uzanan kara parçasının ne olduğudur. İlk değerlendirmemde bunu Batlamyusçu 'kıtalarla kuşatılmış okyanus' anlayışının bir etkisi olarak görme eğilimindeydim. Konuyla ilgili ayrıntılı araştırmalarımın sonucunda artık bunun Antartika ile eski bir kısa süreli

temasın işareti olup olmadığını düşünmeye götürüldüm. 1305'ten 1314'e kadar İslam Dünyası'nda yaşayan ve o sırada yirmi ayını Hint Okyanusu'nun güney kesimlerine yaptığı seyahatlerde geçiren Dominikan misyoner Guillaume Adam, ekvatorun L 23° güneyinde bulunan duraklarından birinde (anlaşıldığı kadarıyla Doğu Afrika sahili), bu limana yanaşan ticaret gemilerinin güney istikametinde "Güney Kutbu yüksekliğinin 54° olduğu" bir konuma kadar seyrettiklerini, yani güney yarım kürede çok uzak mesafelere gittiklerini kaydediyor.¹⁰⁶ Bu, Arapların Zanzibar'dan tam olarak Antartika yönünde yol alıp Ümit Burnu'nu arkalarında bıraktıklarını belirten İtalyan coğrafyacı Livio Sanuto (1588) tarafından da doğrulanmaktadır.¹⁰⁷

106 bkz. GAS, cilt XI, s. 386.

107 a.g.e., s. 387.

II

AKDENİZ KARTOGRAFYASI VE DENİZCİLİĞİNDE PİRİ RE'İS

1) *Pîrî Reis*

Asıl adı Muḥiddin olup, Pîrî Reis olarak tanınan Osmanlı denizcisi ve haritacısı, [471] Hacı Muḥammed'in, diğer adıyla Karamanlı Hacı Ali Mehmet'in oğlu, ünlü Osmanlı denizcisi Kemâl Reis'in de yeğenidir. Gelibolu'da 1460 - 1470 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Hayatı hakkında elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır. Hakkındaki kesin bilgiler, dayısının Kemâl Reis (ölümü 916/1511) olduğu, ona deniz yolculuklarında eşlik ettiği, Barbaros Hayrettin Paşa gibi büyük denizcilerden de eğitim ve rütbe aldığıdır. Uzun yıllar denizcilikte edindiği tecrübelerden sonra Sultan Selim döneminde gönüllü olarak Osmanlı donanmasına dahil olduğu muhtemel görünüyor. Yıllar süren başarıların ardından Mısır'da şanssız bir girişim sonrası ölüm cezasına çarptırılarak idam edilmiştir.

Yazdığı yelkencilik el kitabı *Baḥrîye*. Arapça değil Türkçe olmasına rağmen, Arap-İslam coğrafyası tarihinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu denizcilik kitabının 1756

yılında tamamı Fransızcaya, 1811 yılında da bazı bölümleri H.F. von Diez tarafından Almancaya çevrilmiştir. Yüzyılımızda ise kitabın önemi, bir dizi harita tarihçisi ve oryantalistler tarafından birçok kez vurgulanmıştır.

Özellikle Paul Kahle, bu kitabın içeriğini detaylı bir şekilde incelemek, büyük bir bölümünün tıpkıbasımını yapmak, Almancaya çevirmek ve yorumlamak gibi çok önemli hizmetleri gerçekleştirmiştir. Mevcut olan çok sayıdaki el yazmaları, Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman için hazırlanmış olan birbirinden farklılıklar gösteren iki redaksiyona aittir. *Kitâb-i Baḥrîye*'nin Pîrî Reis tarafından iki kez kaleme alınıp alınmadığı tartışmaları sürerken, aynı dönemde yaşamış olan Osmanlı tarihçi Murâdî'nin bir ifadesinin ele geçmesiyle araştırmalar bir başka boyut daha kazanmıştır. Murâdî'ye göre, Pîrî Reis kitabının materyallerini bir araya toplamış, ancak bunları kaleme alacak uygun kişiyi bulamamıştır. Böylelikle de bu işi Murâdî kendisi üstlenmiştir.¹⁰⁸

Baḥrîye adı altında günümüze ulaşan kitap, her bölümü özenli harita ve krokilerle görselleştirilmiş "Akdeniz'in

108 G. Yurdaydın, *Kitâb-i Baḥrîye'nin telif meselesi*: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi (Ankara) 10/1952/143-146.

tümünü kapsayan titizlikle hazırlanmış büyük bir eserdir".¹⁰⁹ Kitabın tarihi, coğrafi ve arkeolojik açılardan önemi 1902¹¹⁰ yılında R. Herzog tarafından tarif ediliyor. R. Herzog eseri mükemmel bir şekilde anlatırken, [472] Pîrî Reis'in en azından Ege Denizi'nde Türkler tarafından işgal edilmiş ya da kendilerine yakın bölgelerle ilgili olarak kendi bakış açılarına ve kapsamlı bir incelemeye dayanan, Batı dünyası kitaplarının etkisinden uzak, tarafsız ve sağlam bir malzeme sunduğuna dikkat çekiyor. Yazar, Pîrî Reis'in dikkate alınması gerçeken sığıklar, demir atma noktaları, kayalar, içme suyu gibi yararlı bilgileri öne çıkardığını vurguluyor. Bunların yanı sıra ekilebilir topraklardan, yerleşim bölgelerinden ve haritada *harâb* olarak tanımlanmış harabelerle ilgili notların varlığından bahsediyor, özellikle arkeolojik kayıtların değerli olduğunu vurguluyor.

P. Kahle, R. Herzog'un bu tarifini aynen aktardıktan sonra şunları söylüyor: "Eserin bu eşsiz karakteristiği Herzog'un sunduğu özellikle Atina'yı anlatan bölümün çeviri ve araştırılmasıyla birlikte öncelikle *Bahrîye*'nin bütün önemini

arkecologların gözleri önüne öylesine sermiştir ki, o günden bu yana Ege bölgesindeki adalar ve sahillere üzerine Pîrî Reis'in harita ve izahlarını dikkatli bir şekilde göze almadan yayımlanmış bulunan arkeolojik hiç bir araştırma yoktur; en doğrusu da budur. Theodor Wiegand 1924 yılının sonbaharında Albert Rehm ile birlikte Milas çevresindeki ada ve sahilleri anlatan bir çevirinin birkaç bölümünü yerinde denetlemiş, Pîrî Reis'in bizlere sunduğu eserin olağanüstü ölçüdeki güvenilirliğini vurgulamıştır. Wiegand, Pîrî Reis'in verdiği çok sayıdaki bilgilerin içinde, adı geçen bölgedeki gerçeklerle örtüşmeyen tek bir sava bile rastlamamıştır." "Ancak eserin büyük güvenirliliği ve doğruluğu sadece Ege Denizi ile sınırlı olmayıp, tüm Akdeniz'i kapsamaktadır. Pîrî Reis'in dayısı ünlü Türk denizcisi Kemâl Reis ile birlikte Akdeniz'in çeşitli bölgelerini dolaştığını elbette ki biliyoruz. Dayısının 1487 yılında Sultan Bayazıt tarafından İspanyol denizlerine yollandığında muhtemelen, ama 1500'lerde İncabahtı'da muhakkak beraberindeydi. Kitabını yazmakta olduğu 1521 yılında en az 20-30 yıllık bir denizcilik tecrübesine sahipti."

109 P. Kahle, *Die verschollene Columbus-Karte von 1498 in einer türkischen Weltkarte von 1513*, Berlin ve Leipzig 1933, s. 11 (yeniden basım: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 165-225, özell. s. 175).

110 *Ein türkisches Werk über das Ägäische Meer aus dem Jahre 1520*: Mitteilungen des

Kaiserlichen Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung (Athens), 27/1902/417-430, özell. s. 420 (yeniden basım: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 63-77, özell. s. 66); P. Kahle, *Pîrî Re'is Bahrîye. Das türkische Segelhandbuch für das Mitteländische Meer vom Jahre 1521*, II, Übersetzung, Berlin - Leipzig 1926, s. VI-VII.

“Ancak Türkiye’nin pek fazla ilgilenmediği bölgelerin bu eserde özetle geçirilmiş olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. Buna rağmen Pîrî Reis’in eserinde [473] Akdeniz’in tüm bölgeleriyle ilgili öylesine güvenilir detay bilgi vardır ki, tüm bu malzemenin tek bir kişi tarafından sağlanmış olduğu inanılacak gibi değildir.”¹¹¹

Dünya haritasının İslam dünyasında yarattığı şaşırtıcı gelişimin gerçek boyutlarının düşünülmediği ve bunun sonucu olarak 13. ve 14. yüzyılda Akdeniz bölgesine ait Katalan ve İtalyan Portolan haritalarının aniden ortaya çıktığı hipotezinin hakim olduğu bir dönemde (bkz. GAS X, 285-337), Herzog¹¹² eserin parça haritalarıyla ilgili şunları söylemişti: “Kitap, Akdeniz’in bütün sahillerini kapsıyor, Ege Denizi’ni en detaylı bir şekilde işliyor, ortalama 130 fasıldan oluşuyor. Her fasla ait bir harita bulunmaktadır. Haritalar, yazarın Gelibolu’da edindiği Venedik kaynaklı asıllarının özenli, nüshalarla çoğaltılmış kopyalarıdır. Bilgilerime ve bölgeyi gayet iyi tanıyanların beni temin ettiğine göre, bu örnekler batı dünyasında kaybolup gitmiştir. Bunlar, Batı dünyasına ait Portolan haritalarının türetildiği özel haritalardır ve büyük ölçekleri nedeniyle Portolan haritalardan kıyas kabul edilmeyecek derecede daha değerlidir. Buondelmonti’nin el yazması haritalarıyla kıyaslandıklarında ise çok önemli bir ilerlemenin açık bir

göstergesidirler. Bu örneklerin Batı dünyasında yapılmış kopyalarından günümüze sadece Bordone’un *Isolario* eserinin yaklaşık aynı dönemlere tarihli gravürleri kalmıştır (1528 ve 1534 basımları). Ancak gravür uygulamaları Türk haritaları kadar detaylı olmaktan hayli uzaktır.”¹¹³

1902 yılına ait bu açıklamadaki Pîrî Reis’in parça haritalarının Gelibolu’da yapılmış, Venedik kaynaklı nüshaların özen kopyaları olduğu şeklindeki hatalı övgü, olayın dışındaki okurun kafasını hayli karıştıracak niteliktedir. Bilinen bir gerçek gibi ortaya konulan “Gelibolu’da elde edilmiş Venedik örnekleri” iddiasıyla ilgili işaret edilebilen tarihsel hiçbir belge bulunmamaktadır. Bu, R. Herzog’un iyi niyetle kendini zorlama sonucu ulaştığı bir açıklamadan ibarettir. Pîrî Reis’in atlasındaki söz konusu parça haritalar özenli çalışmalar olduklarına göre, bunların uzun bir gelişme sürecinin en yeni basamakları olarak görülmeleri gerekir. Pîrî Reis ve Osmanlı seleflerinin bu alanda önemli bir katkı sağlamış olabildikleri fikri GAS XI, 41-48’de gösterilmeye çalışılmıştır. [474]

“Venedik asıllarının Batı dünyasında kaybolup gittiği” iddiasına gelince, zaten Batı kaynaklı örnekler olduğu varsayımı doğru kabul edilemez. Bunun yanı sıra Herzog’un Pîrî Reis’in haritalarının Buondelmonti’nin (1420) haritalarına kıyasla önemli bir gelişmeyi simgelediği,

111 Kahle, *Pîrî Re'is Bahri'ye*, a.g.y., s. VI-VII.

112 R. Herzog, a.g.y., s. 420 (yeni'den basım, a.g.y., s. 66).

113 cf. P. Kahle, *Pîrî Re'is Bahri'ye*, a.g.y., s. V.

Benedetto Bordone'un *Isolario*'sundaki (1528 ve 1534 basımları) haritalarına göre de doğruluklarının çok daha yüksek olduğu tespiti aydınlatıcıdır. Bu da bize, İtalyanca yazılmış olan *Isolario* kitaplarının, İslam dünyasından erken bir çağda İtalyanlara ulaşmış olup Akdeniz adaları kartografyasının eski bir durumunu aksettiren kaynaklara dayanıyor olduklarını gösterir. Buna karşın Pîrî Reis haritaları kendi kültür dünyasında o zamana kadar ulaşılmış bulunan en yüksek düzeyi gösterir.

Denizcilik bilimine sağladığı kendi katkılarına Pîrî Reis, *Bahriye*'nin giriş bölümünde yer vermiştir. Girişte öncelikle, deniz bilimi ve denizcilik hakkında kendi kitabının benzeri bir kitabın daha önce kimseler tarafından yazılmadığını belirtir. Sonrasında okuyucuya şu bilgileri verir: "Akdeniz'in kıyılarında ve adalarında, bayındır ve harabe yerleri, limanları, suları, denizde bulunan taşları, sığılıkları, önceleri merhum Kemâl Reis ile, daha sonra da diğer gaziler ile görerek ve bilerek araştırdım ve hepsini kusursuz olarak açıkladım. Çünkü burada anlatılan ayrıntılar haritada gösterilmez. Zira harita son derece özettir. Bu sebepten, bu şeyi harita (*harfî*) diye adlandırmışlardır. Onu bu işin üstatları, pergel ve mil hesabı ile ortaya koymuşlardır. O, bir deriye yazılır. Böylece, on mil hesap olunacak bir yer, haritada ancak üç nokta ile

gösterilebilir. Hatta öyle yerler vardır ki, on milden de azdır. Nitekim otuz mil takdir edilen bir yer, dokuz noktalık yer alır. Bu itibar üzere, onun gibi yerlerde bulunan kıyı ve adalardaki bayındır ve harap yerlerin, limanların, suların, denizde bulunan taşların ve sığ yerlerin sözü edilen limanların hangi tarafında bulunduğu, hangi rüzgarlara uygun olup, hangilerine uygun olmadığı, genişliği ve darlığı, ne kadar gemiyi barındırabileceği ve daha buna benzer birçok hususu harita içrisinde göstermek mümkün değildir. Eğer haritanın ince bir deriye yazılmasının doğru olup olmadığı sorulursa, [475] o kadar büyük bir derinin gemilerde kullanılması mümkün değildir. Bundan dolayı üstadlar, bunu denizlerin geniş kıyıları ve büyük adalar için kullanmak üzere büyük derilere çizerler. Ancak geniş olmayan yerlerde kılavuza olan ihtiyaçları kesindir."

"Bu fakir de bundan önce bir harita yaparak, zamanımızdaki haritalardan iki kat daha fazla şeyleri gösterdim. Çünkü, bu henüz Osmanlı ülkesinde hiç kimsenin görüp bilmediği, Çin ve Hint denizlerine ait yeni haritaları da kullanarak, merhum ve mağfur Sultan Selim Han Hazretleri'ne (toprağı temiz, makamı cennet olsun) Mısır'da iken sunulmuş ve takdir görmüş idi. Aynı şekilde bu sunulan harita da özet idi. Şimdi kullanılan bu haritalar ile denizlerin geniş kıyılarında ve büyük adalarında kullanabilirler. Ancak

bunun gibi geniş yerlerde de, önemli olan bazı işaretlerin gösterilmesi fark etmez. Çünkü kısa yazılır. Fakat ben bunu o kadar kolay meydana getirdim ki, bu mesleğin üstadı olan kimseler sözü edilen yerleri görmese ve bilmese bile, bu kitapta yazılanları uygulamak sureti ile, Allah'ın inayeti sayesinde, her işlerini kolaylaştırıp, kılavuzlara ihtiyaç duymazlar. Ümit edilir ki, bu yolda yürüyen ve bu işin ehli olan kardeşlerimiz bu kitabı okuduklarında ve ondan faydalandıklarında bu hakiri de dualarında unutmayalar.”¹¹⁴

Bu önsözün bıraktığı etki, denizcilikte büyük deneyimlere ve teorik bilgilere sahip büyük bir denizci ve olağanüstü bir kartograf ile karşı karşıya olduğumuzdur. Pîrî Reis yaşadığı [476] dönemde modern kabul edilen dünya haritaları, Portolan haritaları ve de kendi ölçüm ve düzeltmeleriyle tüm Akdeniz'in zamanında mümkün olabilen en gelişmiş parça haritalarını ortaya koymaya çalışmıştır. Pîrî Reis'in *Bahrîye* kitabı Akdeniz adalarının kartografik tasviri çerçevesinde GAS XI, 42-49'da etraflı sayılabilecek bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümde bu eserin sadece Akdeniz'in en önemli ve ünlü denizcilik el kitabı olduğunun ve bu Arap-İslam kültür dünyasında gelişen bahriyecilik alanında Akdeniz'in denizciliği açısından zirve niteliğini taşıdığının

altı çizilecektir. Kitabın son derece ilginç teorik bölümlerinde 200 den fazla ada, liman ve sahil şeridinin haritaları da ye alıyor. Bunlar aynı kültür dünyasında, 16. yüzyılın başlarında Akdeniz kartografyasının ulaştığı yüksek düzeyin bildiğimiz en iyi belgeleri olarak değerlendirilebilirler. Modern araştırmalar ne yazık ki bunlara hak ettikleri dikkati göstermemiş, Portolan haritalarının ortaya çıkışıyla ilgili tartışmalarda bunları hesaba katmamıştır.

Onun atlasındaki Akdeniz haritasında¹¹⁵, daha öncekilerle karşılaştırıldığında bazı sahil şeritlerinde ve ada şekillerinde göze çarpan ilerlemeler de görülmüştür.

Adını taşıyan dünya haritasına gelince, kendisi bizi bu konuda *Bahrîye*¹¹⁶ üzerinden bilgilendirmektedir: Aralarında Hint Okyanusu ve Çin Denizi'ne ait olanlarının da bulunduğu eline geçirebildiği tüm yeni haritalardan yepyeni bir harita oluşturduğunu söylemektedir. Dünyanın bilinen yüzeyini kapsayan kartografik tasvirin bu en son tasvirini Kahire'de Sultan Selim'e sunmuştur (1517). Bu dünya haritasının bir bölümü 1929 yılında İstanbul'da, Topkapı Sarayı'nda bulunmuş ve 1931 yılında P. Kahle tarafından tanıtılmıştır.¹¹⁷ Pîrî Reis'in dünya haritasının

114 *Bahrîye*, faksimile ed P. Kahle I, s. 1-3; *Kitâb-i Bahrîye*, Pîrî Reis, İstanbul I, 1988, s. 38-45.

115 Bkz. GAS XII, 80.

116 Baskı. İstanbul 1988, s. 42-43; GAS XI, 45.

117 P. Kahle, *Imprime Colombiane in una carta turca del 1513*: La Cultura (Milano-Roma), N. S. 10/1931/3-13 (yeniden basım: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 137-147); aynı yazar, *Eine Amerika-Karte, gezeichnet nur auf Grund einer*

Columbus-Karte und portugiesischer Karten vom Türken Pîrî Re'îs im Jahre 1513: Actes du XVIIIe Congrès International des Orientalistes, Leiden, 7-12 Eylül 1931, Leiden 1932, s. 105-106; E. Oberhummer, *Eine türkische Karte zur Entdeckung Amerikas*: Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien, Phil.-hist. Kl. (Vienna) 68/1931/99-112 (yeniden basım: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 148-161).

elimize ulaşmış olan batı bölümüyle ilgili notlarında belirttiği gibi, Kolomb'un Batı çevrelerinde yaptığı iddia edilen bir harita, Piri Reis'in elindeki 20 örnek arasındaymış.

[477] Piri Reis'in dünya haritasının bugüne kadar bulunamamış olan bölümünü, Kahle'nin tahminlerine göre I. Selim'in Çin'e gönderdiği 'Ali Ekber zimmetine geçirmiş olmalıdır.¹¹⁸ Kahle'nin araştırmaları sonucu yaygınlaşan görüşe göre, bu kalan harita kaybolan Kolomb haritasının Türkçe çevirisidir, ama benim görüşüme göre bu bakış açısı doğru olamaz. Bu kitabın girişinde açıklamaya çalıştığım gibi, benim vardığım sonuç, Arap-İslam dünyası kaynaklı bir haritanın İtalyanca versiyonunun Kolomb'a ulaştığı ve bu haritanın Kolomb'u yolculuklarına teşvik ettiği yönündedir. Kolomb ve kardeşi tarafından hazırlanıp, İspanya Sarayı'na sunulan harita, bilindiği gibi elimizdedir ve ulaşılan bölgelerle ilgili yeterince bilgi veremeyen son derece basit bir tasvirdir. Bunun dışında Piri Reis'in Kolomb'un haritasının kopyasını 1501 yılında Türkler tarafından esir alınan bir İspanyol denizciden edinmiş olduğu iddiası, daha doğrusu yanlış anlayışı var. Bu sadece Piri Reis'in haritasındaki bir

ifadeye dayanıyor: "Rahmetli Ğâzi Kemâl'in (ölümü 1511, Naksos Adası açıkları), İspanyol bir kölesi vardı. Esir bir gün şöyle demişti: 'Kolomb'la bu bölgeye üç kez geldim.'¹¹⁹

Günümüze sadece Batı bölümü ulaşmış olan dünya haritasıyla ilgili olarak şunu söyleyebiliriz: Piri Reis Avrupa'nın her yerine yayılmış olan dünya haritalarından herhangi bir yanlış tasviri kabullenmeye karşı tılsımlı bulunmamakla beraber, mevcut kartografik bilgileri değerlendirerek yepyeni bir dünya haritası ortaya çıkarmayı kendine görev edinmiş bildiğimiz ilk Osmanlı haritacıydı. Büyük bir olasılıkla Piri Reis'in dünya haritasından birkaç yıl öncesine ait, İslam dünyasının güney yarımküresinde çağdaş bir dünya haritası sağlamak amacıyla ortaya çıkan bir atlasın varlığını biliyoruz. Burada kastettiğim, 1511'de Malay Adaları'nın Portekizli savaşçıların eline geçip, kalan 26 bölümü derhal Portekizceye çevrilerek Guvernör Albuquerque tarafından Kral Emanuel'e gönderilen Cava atlasıdır. Bu dünya haritası da Okyanus'un batısında daha sonraları ulaşılan büyük kara kitlesinin bir parçasını taşımaktaydı. Bu parça Cava haritasının Portekizce versiyonunda "la terra do brazyll" olarak görünmektedir.¹²⁰

118 P. Kahle, *Die verschollene Columbus-Karte*, a.g.y., s. 5, 6 (yeniden basım: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 169, 170).

119 P. Kahle, *Die verschollene Columbus-Karte*, a.g.y., s. 14-15 (yeniden basım: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 178-179).

120 İlkz. GAS XI, 441, XI, 279-291.

Bibliyografya (seçme): [478]

H. Halifa, *Cihânmunâ*, İstanbul 1145 H./1732 A.D., s. 11-12; K. von Hofe-Pascha, *Eine türkische Segelanweisung für das Mittelmeer vom Anfang des 16. Jahrhunderts*: Marine-Rundschau (Kiel) 10/1899/449-460 (yeniden basım: *Islamic Geography*, Frankfurt, cilt 22/1992/50-62); E. Sachau, *Sicilien nach dem türkischen Geographen Piri Reis*: Centenario della nascita di Michele Amari, II, Palermo 1910, s. 1-10 (yeniden basım: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 109-119); K. Foy, *Die Windrosen bei Osmanen und Griechen mit Benutzung der Bahriye des Admirals Piri-i-Re'is vom Jahre 1520 f.*: MSOS (Berlin) 11/1908/234-247 (yeniden basım: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 95-108); P. Kahle, *Piri-i-Re'is Bahriye*, a.g.e.: idem, *Eine Amerika-Karte, gezeichnet auf Grund einer Colombus-Karte und portugiesischer Karten vom Türken Piri Re'is im Jahre 1513*: Actes XVIII Congr. Int. Or. Leiden 1932, 105-106, idem, *Impronte Colombiane in una carta turca del 1513*: La Cultura (Milano-Roma) 10/1931/1-13 (yeniden basım: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 137-147); idem, *Piri Re'is und seine Bahriye*: Beiträge zur historischen Geographie, Kulturgeographie, Ethnographie und Kartographie, vornehmlich des Orients, ed. H. von Mzik, Leipzig - Wien 1929, s. 60-76 (yeniden basım: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 120-136); H. von Mzik, *Beiträge zur Kartographie Albaniens nach orientalischen Quellen*: Geologica Hungarica, Geologica Serisi (Budapeste) 3/1929/625-649, esp. s. 636-641 (yeniden basım: *Islamic Geography*, cilt 12, s. 451-475, esp. s. 462-467); E. Oberhammer, *Eine türkische Karte zur Entdeckung Amerikas*: Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Wien, philos.-hist. Kl. Jahrg. 1931, s. 99-112; idem, *Eine Karte des Columbus in türkischer Überlieferung*: Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien 77/1934/115-117 (yeniden basım: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 255-257); J. H. Mordtmann, *Zur Lebensgeschichte von Kemal Re'is*: MSOS 32/1929/39-49; Fr. Babinger: EI^{III}, 1155-1157; E. Bräunlich, *Zwei türkische Weltkarten aus dem Zeitalter der grossen Entdeckungen*: Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, philol.-hist. Kl. 89, 1937, I, cilt s. 1-29 (yeniden basım: *Islamic Geography*, cilt 22, s. 259-287); C. Orbonlu, *Hini Kaptanlığı ve Piri Reis*: Belleten (Ankara) 34/1970/234-254; S. Soucek, *À propos du Livre d'instructions nautiques de Piri Re'is*: Revue des Études Islamiques (Paris) 41/1973/241-255; F. Ezgü, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul) IX, 561-565; S. Tekeli: Diet. Sc. Biogr. X, 616-619; R. Mantran, *La description des côtes de l'Égypte dans le Kitâb-i Bahriye de Piri Reis*: Annales Islamologiques (Kahire) 17/1981/287-310; idem, *La description des côtes de l'Andalousie dans le Kitâb-i Bahriye de Piri Reis*: Actes del XII Congr. de la U.E.A.I. (Malaga 1984), Madrid 1986, 497-507; S. Soucek, *Islamic charting in the Mediterranean: History of Cartography*, [479] Chicago II, 1, 1992, s. 263-292, esp. s. 265-280; idem, *Piri Re'is*: EI², VIII, 308-309; idem, *Piri Reis and Turkish mapmaking after Columbus*: The Khalili Portolan Atlas, Oxford 1996; idem, *Tunesia in the Kitâb-i Bahriye by Piri Reis*: Archivum Ottomanicum (Lisse) 5/1979/129-296; A. Bausani, *L'Italia nel Kitâb-i Bahriye di Piri Reis*: Il Veltro (Roma) 23/1979/173-196; idem, *La Sardegna nel Kitâb-i Bahriye di Piri Reis*: Geografia (Torino) 2/1980/71-79; idem, *Le coste toscane nel Kitâb-i Bahriye di Piri Reis*: Studia Turcologica memoriae Alexii Bombaci dedicata, Napoli 1982, s. 29-40; idem, *La costa campana di Napoli a Policastro nel Portolano di Piri Reis (1521-1527)*: Atti della Facoltà di Scienze Politiche dell'Università di Cagliari, Cagliari 1983, s. 73-80; idem, *La costa italiana del Tirreno, da Civitavecchia a Ischia, nel Portolano di Piri Reis (1521-1527)*: Rasa'il in memoria di Umberto Rizzitano, Palermo, 1983, s. 51-63;

idem, *Le coste della penisola salentina nel Portolano di Piri Reis*: Studi in onore di Francesco Gabrieli nel ottantesimo compleanno, Roma, 1984, s. 53-59; idem, *La costa Muglia-Trieste-Venezia nel Portolano (1521-1527) di Piri Reis*: Studi arabo-islamici in onore di Roberto Rubinacci nel suo settantesimo compleanno, Napoli 1985, s. 65-69; idem, *Le coste ioniche della Calabria da Taranto a Reggio nel Portolano di Piri Reis (1470-1554)*: Gli scambi culturali e socio-economici fra l'Africa settentrionale e l'Europa mediterranea. Atti del Congresso Internazionale di Amalfi, 5-8 dicembre 1983, Napoli 1986, s. 453-462; idem, *L'Italia nel Kitâb-i Bahriye di Piri Reis*: Venedik 1990; H. J. Kissling, *Die istrische Küste im See-Atlas des Piri Reis*: Studia slovenica monacensia in honorem Antonii Slodnjak septuagenarii, Münih 1969, s. 43-52; idem, *Zur Betrachtung des Rhône-Deltas in der Bahriye des Piri Re'is*: Islam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi (İstanbul) 5/1973/279-287; A. C. Hess, *Piri Reis and the Ottoman Response to the voyages of discovery, 1453-1523*: Terrae Incognitae (Detroit) 5/1974/19-37; W. Leitner, *Die "Amerikakarte" des Piri Re'is von 1513. Ein Beitrag zur türkischen Kulturgeschichte und zur Kolonialforschung*: Blätter für Heimatkunde (Graz) 55/1981/69-77; idem, *Die türkische Kartographie des XVI. Jhs. - aus europäischer Sicht*: II. International Congress on the History of Turkish-Islamic Science and Technology ITÜ 28 Nisan-2 Mayıs 1986, İstanbul, cilt I, s. 285-305.

Bahriye'nin iki farklı düzenlenmiş metni mevcuttur, ikinci metin birincinin genişletilmiş hali gibidir. *Urğüza* ile ilgili 972 mısranın yanı sıra (4a-43a Ayasofya Yazması 2612) ikinci metinde giriş yazısı eklenmiş, harita kısmı genişletilmiş ve metnin genişletilerek yeniden düzenlenmiştir. bkz. Fr. Taeschner: *İslam* 17/1928/114 ff. - İlk metin: günümüzde 22 farklı yazma biliniyor, bkz. S. Soucek, *À propos*, a.g.e. s. 244-245; P. Kahle tarafından bir kısmı tipkibaskımlarak yayımlandı, *Das türkische Segelhandbuch für das Mittelländische Meer vom Jahre 1521* (ed., açıklanmalarıyla çevrilmiştir), [480] Berlin ve Leipzig, I. ve 2. bölüm, 1926-1927 (Fr. Taeschner yorumuyla: *İslam* 17/1928/113-117; and E. Bräunlich: *İslamic* (Leipzig) 3/1927/295-300). - İkinci redaksiyon: günümüzde 10 farklı elyazması bilinmektedir (bilinen en iyi elyazması daha önce Yıldız'da olan 6605 nolu yazmadır ve İstanbul Üniversitesi Kültüphanesi'ndekidir); bkz. S. Soucek, a.g.e. s. 245. Ayasofya elyazmasından 2612 tipkibaskım yayımlanmıştır, by H. Alpagut ve F. Kurtoglu, Ankara, Türk Tarih Kurumu 1935 ve Yavuz Sanemoğlu, İstanbul 1973; aynı elyazmasının diğer edisyonları (İngilizce çevirileriyle birlikte) Vahid Çabuk, 'Ulâyl Duran, Robert Bragner: Ankara Tarihî Araştırmalar Vakfı, İstanbul, cilt I-IV, 1988; G. Goodwin tarafından gözden geçirilmiştir: *JRAS N. S.* 98/1990/161-162; ek olarak, ayrıca metninin halde 2 harita yazması, Topkapı, Bağdat Köşkü 338; Bologna, Univ. Libr., Marsili 3609, bkz. S. Soucek, *À propos*, a.g.e., p. 245; Cl. Allibert, *Une description turque de l'Océan Indien au XVI^e siècle: L'Océan Indien occidental dans le Kitâb-i Bahriye de Piri Reis (1521)*: Études Océan Indien (Paris) 10/1989/9-52 (Türke elyazmasının tipkibaskımı olmadı); çeviri Said Khorchid; bir kısmı yeniden basıldı: *Grand Océan* (St. Denis, la Réunion) 1/1991/103-125; Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihî I, 23-25; Margherita Pinna, *Il Mediterraneo e la Sardegna nella cartografia musulmana (dall'VIII al XVI secolo)*, 1996, II, 165-268; S. Soucek, *Piri Reis and Turkish Mapmaking after Columbus*: The Khalili Portolan Atlas, Oxford 1996; Gr. C. Mehmetli, *The Piri Reis Map of 1513*, Atina ve Londra 2000.

2. Akdeniz Adalarının Kartografik Tasviri

Daha Abbasi halifesi el-Mc'mün dönemi coğrafyacıları -tabii ki Yunan ve Romalı seleflerinin daha önceki çalışmalarından bağımsız olmayarak- Akdeniz adalarının önemli olanlarını biliyorlardı ve bu adaları en azından çizdikleri dünya haritasında tasvir etmişlerdi; ayrıca adaların sahillerindeki önemli noktalarının veya ortalarının koordinatlarını mümkün olduğu kadar vermeye gayret ediyorlardı. Hatta muhtemelen bu coğrafyacılar arasında yer alan el-Hawârizmî, daha sonra belirli adaların koordinatlarını dünya haritasına eşlik eden koordinatlar kitabının özel bir bölümünde toplamıştı.

İslam coğrafyacılarının Akdeniz adaları bilgisinin ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen haritalarının 12. yüzyıldan önce oldukça gelişmiş bulunmaları gerektiğinin tanıklığını bize el-İdrîsî'nin Sicilya'da bulunduğu sürede, el-Halife el-Me'mün coğrafyacılarının M. 9 yüzyılın ilk yarısında başardığını M. 1154 yılında örnek alıp bir dereceye kadar basitleştirerek yaptığı dünya haritası kazandırıyor.

El-İdrîsî'nin Coğrafyası'nın içerdığı izahlar ve bölgesel haritalar Akdeniz adalarının kartografik tarihi konusundaki çalışmalar için önemli ipuçları sağlamaktadır. ●unun haritalarında batı ve doğu Akdeniz havzalarında yer alan 70 kadar adaya rastlanır. Önemli adalar ayrıca metinde tarif edilmiştir [35]. Mamafiî bu malzemenin coğrafya-tarihi açısından kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi işi hala ele

alınmasını beklemektedir. Elimizde hali hazırda sadece Sicilya'yla ilgili ayrıntılı bir çalışma bulunuyor. Bu, M. Amari'nin adanın kartografyası üzerine yaptığı 1859 tarihli mükemmel etüttür.¹²¹

Amari, “bütün adanın karşılaştırmalı haritası”nı, 17'nci yüzyıldan itibaren kendini gösteren yeni bir gayretle gelişen ve Sicilya haritalarının Yunan, Latin ve Araplardan kalan kartografik malzemeler ve el-İdrîsî'nin sağladığı izahlı materyal esas alınarak çizimine dayanan bir geleneğin içinde üretti; bu harita, arkeolog ve nümismat Duc de Luynes'in başlattığı bir inisiyatifle cevaben Paris'te basıldı.¹²² Amari'nin, kendi döneminde “genel üçgenlemeye dayalı olarak çizilmiş” hiçbir Sicilya haritasının bulunmadığı ve “tamamen zaman ve para” meselesi olan böyle bir işin aslında birkaç kez başlatılmasına karşın çok geçmeden iptal edilmesiyle ilgili yakınmaları bazı çağdaşlarımızı şaşırtmış olabilir.¹²³

Amari, haritasını üretirken el-İdrîsî'nin kitabında bulunan küçük formath Sicilya haritasının tek bir kopyesiyle, sahil şeritleri için, döneminin “en az hatalı” haritasının konfigürasyonunu esas almış, kartografik ayrıntıları ve mesafe ölçülerini İdrîsî'nin kitabından sağlamıştı (bkz. Harita Sezgin, GAS XII, No. 7e)¹²⁴. El-İdrîsî'nin verilerinin hassaslık derecesini belirlerken de onun kıyısall noktalar arasında kaydettiği mesafelerin toplamını, aynı kıyı hatını 1814-1824 arasında ölçen İngiliz kaptan W. H. Smyth'in elde ettiği münferit kıyı uzunluk değerleri toplamıyla karşılaştırdı. Sonuçta, el-İdrîsî'nin haritasında

121 A. H. Dufour, M. Amari, *Carte Comparée de la Sicile moderne avec la Sicile au XII^e siècle d'après Édrisi et d'autres géographes arabes*: Notice par. M. Amari, Paris 1859 (yeniden basım: *Islamic Geography*, cilt 5, Frankfurt 1992, s. 63-111).

122 M. Amari, *Carte Comparée de la Sicile moderne*, a. g. e., s. 5 (yeniden basım, s. 65).

123 a. g. e., s. 20 (yeniden basım, s. 80).

124 a. g. e., s. 11 (yeniden basım, s. 71).

1050 km, Smyth'in haritasında ise 1041 km olarak ölçülen kıyı uzunlukları büyük ölçüde birbirlerine yaklaşıyorlardı.¹²⁵

Amari, bu karşılaştırmalı tarihi haritanın altkenarında, el-İdrîsî'nin, Sicilya adasının Paris'te saklı bulunan yazmasındaki bölgesel haritasını Ptoleme'ninkiyle birlikte yayımladı. Amari'nin iki harita arasında yaptığı karşılaştırmaya ilişkin gözlemleri şöyledir: "Bu astronomda (Ptoleme'nin haritasında) Sicilya'nın hemen hemen bir eşkenar üçgen gibi bir şekle girdiğini görüyoruz; kuzey kıyısı Cape Peloro civarında [36] ekvatora doğru eğilirken bir yay misali bükülüyor; bütün ada bu hareketle büzülüyor; güney kıyısı ise kısaltılmış; aşırı uzatılan Cape Aegitharsus (Santo Vito) batıya doğru dönüyor. Arapların versiyonu ise tersine ilk bakışta üç kıynın doğru ölçeklendirilmesi, kuzey kıynının tam hizası, adanın meridyene düşey pozisyonu ve nehir akış ve dağ silsilelerinin oldukça hassas çizimleriyle şaşırtıyor. Bütün bu eksenlerin yanı sıra Sicilya'nın dış hatları kabaca çizilmiş, komşu adalar, özellikle de Vulcano aşırı ölçeklendirilmiş görünüyorsa da bu söz konusu sanatın gençliğine bağlı olarak mazur görülebilir."¹²⁶ Amari, el-İdrîsî'nin¹²⁷ ayrıca, köy ve hisarları görmezden geldiği için Sicilya ile ilgili izahatının¹²⁸ başlangıcında en önemli yerleşim ve kalelerin sayısını yüz otuz olarak verdiği

dikkat çeker. Amari, el-İdrîsî'nin yer isimlerini haritanın içindeki yerlerinde göstermek yerine alfabetik endekste topladığını söyler.¹²⁹

Amari, sonuç olarak Sicilya'nın el-İdrîsî'nin *Coğrafya*'sında yer alan bölgesel haritada aktarıldığı biçimiyle Marino Sanuto'nun haritası (bkz. Sezgin, GAS XII, Harita No. 56, karş. 69g), Pisa menşeli portolan haritaları (bkz. Harita No. 67) ve Katalan Atlası (bkz. Harita No. 72b) gibi "Akdeniz'in 14'üncü ve 16'ncı yüzyıllara ait deniz haritalarında" da küçük farklılıklarla bile olsa görüldüğüne inanmış bulunmaktaydı.¹³⁰

Amari'nin, söz konusu çalışmasında yer almasa da sadece *Il libro di Re Ruggiero ossia la Geografia di Edrisi*¹³¹ başlıklı 13 yıl sonra yazdığı makalesinden doğrudan el-İdrîsî öncesine uzanan ve onun tarafından kullanıldığı muhtemel kartografik kaynaklara ilişkin varsayımını daha iyi öğreniyoruz. [37] Amari, bunların muhtemelen belirli deniz haritaları, bölgesel haritalar ve (önemli) ada haritaları krokileri olabileceğini düşünüyordu.

Oysa Arap-İslam kartograflarının Memun Coğrafyası ve el-İdrîsî arasındaki dönemde [yani tahminen M. 925-1154 yılları arasında] sadece adaların değil bütün Akdeniz'in

125 a. g. e., s. 14 (yeniden basım, s. 74).

126 M. Amari, *Carte Comparée de la Sicile moderne, a. g. e.*, ss. 15-16 (yeniden basım, s. 75-76).

127 *Nuzhet el-Müştak*, s. 590.

128 A.F. von Schack'ın tamamıyla güvenilir olmayan bir çevirisi (görüncüde Jaubert'in Fransızca çevirisine dayanıyor), *Geographie der Insel Sicilien aus der Kosmographie des*

Arabs Edrisi, yayın: A.F. von Schack, *Geschichte der Normannen in Sizilien*, Stuttgart, 1889, cilt 1, ss. 294-322, yeniden basım, *Islamic Geography*, cilt 6, ss. 332-360.

129 M. Amari, *Carte comparée*, a. g. e., s. 22 (yeniden basım, s. 82).

130 a. g. e., s. 19 (yeniden basım, s. 79).

131 Yayın: Bollettino della Società Geografica Italiana (Floransa), 7/1872/1-24, öz. ss. 19-21. yeniden basım, *Islamic Geography*, cilt 5, ss. 112-135, öz. ss. 130-132.

tasvirinde hatırı sayılır bir gelişimi gerçekleştirmiş oldukları anlaşıyor.

13'üncü yüzyılda İslam dünyasında coğrafya ve kartografya alanında elde edilen muazzam gelişmeyi gözü önüne aldığımızda Akdeniz adalarının tasvirinde de oldukça ileri gidildiğini varsayabiliriz. Akdeniz'deki birkaç yüzyıllık Arap varlığıyla, coğrafyacı ve kartograflara seleflerinin çalışmalarını düzeltmek ve geliştirmek için gerçek astronomik ya da jeodezik veri ve topografik materyali elde edebilecekleri koşulların gelişmiş olduğu pekala düşünülebilir.¹³²

Coğrafya tarihi bakış açısıyla bakılırsa, Akdeniz'in adalar ailesinin anonim Pisana (yak. 1300, bkz. Sezgin, GAS XII, Harita No. 67), Carignano'nun portolanı (yak. 1310, No. 68), Petrus Vesconte (1311-1321, 69a-h no'lu haritalar) ve Angelino Dulcert'in haritalarının (1339, No. 70) yanı sıra Medicei Atlası (1351, No. 71b-e) gibi bildiğimiz en eski portolan ve atlaslarda zaten görüldüğü, daha sonraki yüzyıllara ait haritalarda var olan ve asıllarının taklidinde her zaman başarılı olunmayan tasvirlerinin ise bu haritaların geçerliliğini ortaya koyduğu hatırlanmalıdır. Ege ve Adriyatik takımadaları, bu adaların özel olarak çizilen haritaları bağlamında Akdeniz'in adalar gurubu arasında özel bir yer alıyorlar.

Petrus Vesconte'nin adıyla tanınan haritalar Akdeniz'in dört parçasının münferit tasvirlerini içerir (bkz. GAS XII, 69e-h no'lu haritalar). Bunlar portolan haritaları olarak bilinen tür bağlamında Avrupa'da dolaşıma giren en eski bölgesel haritalardır. Portolanlar özellikle Ege ve Adriyatik takımadalarını gösteriyordu. Bütün bu bölgesel haritaların Arapların tarzına uygun olarak güney yönlü olması dikkate değerdir. Vesconte'nin diğer iki çalışmasında Adriyatik ve adaları, haritalardaki konumu ve açısından bir kartografya tarihi sorunu meydana getirir. Tarihi muhtemelen [38] 1313'e kadar uzanan ilki¹³³ (bkz. Harita No. 69c) Adriyatik'i Atlantik içinde İber yarımadasının batısında gösterir. Haritaya ait paftanın yanlış sıralandırılmış olabileceği varsayımı, İber yarımadasının tasvir edildiği parça sağ taraftaki paftadan Adriyatik'in de çizildiği parçaya uzandığı ve her ikisi de ayrıca kesintisiz bir karelejlâ bağlantılandırıldığı için doğru olamaz. Adriyatik ve adalarının Vesconte Atlası'ndaki¹³⁴ ikinci özel haritası 1320 tarihlidir (bkz. Harita No. 69d). Adriyatik, burada birbirine hafifçe açı yapacak ve tekrar aynı karelejlâ kuşatılacak şekilde iki kez tasvir edilmiştir. Haritanın sağdaki versiyonu batı, soldaki ise 60° doğu yönüdür. Bütün bu olumsuzluklar Petrus Vesconte'nin kendisine tamamiyle yabancı olan

132 Venedik, Museo Civico Correr, yayın Y. Kemal, a. g. e. IV, 1154 (yeniden basım V, 145).

133 Paris'te korunan nüsha, Bibliothèque Nationale, Rés. Gc DD 687; ed. Y. Kemal, a. g. e., IV, fas. I, s. 1147 (yeniden basım, V, 133).

134 Vatikan'da korunan nüsha, Cod. Palat. Lat. 1320, ed. Y. Kemal, a. g. e., IV, fas. I, s. 1161 (yeniden basım, V, 156).

özgün haritaları kopyaladığı, bu haritaların yönlendirilme ilkeleriyle ilgili herhangi bir fikre sahip olmadığı düşüncesini doğuruyor.

Medicei Atlası'nda Adriyatik'in başka bir özel haritası da günümüze kadar ulaşmıştır¹³⁵ (1351, bkz Harita No. 71g). Akdeniz'in diğer bölümleri için söz konusu olduğu gibi bu da büyük ihtimalle Vesconte Atlası'ndaki karşılıklarının bir kopyasıdır. Fakat Medicei Atlası'nda bizi asıl şaşırtan şey, Adriyatik ve Hazar Denizi'nin konumları itibarıyla kabaca Karadeniz ve Hazar Denizi'nin ilişkisine benzer ilişki içindymişçesine bir kartelaj içinde kapsanmasıdır.

Adriyatik'in doğu kıyısı açıklarındaki adaları oldukça gerçekçi tasvir eden bu haritanın daha sonraki yüzyıllarda bu bölgenin grafik tasviri için model olarak hizmet ettiği açıktır. Bu haritanın taklidi gibi görünen bildiğimiz en eski ikinci İtalyan bölgesel haritası Grazioso Benincasa'nın (ö. 1482) adını taşır ve Venedik'te¹³⁶ korunmaktadır (bkz. Harita No. 77). Söz konusu bu haritanın bir tâlî ürünü ise Battista Agnese'nin 1546 tarihli (bkz Harita No. 78) atlasında¹³⁷ yer alır. Adriyatik'in tasvirinin, daha erken tarihli portolanlar ve Medicei Atlası'nda yer alan tasvirler ya da ayrıca Arap [39]-

İslam kökenleriyle dolaylı ya da dolaysız bir bağ gösterdiği bilinen en eski [bütün] Arap [Ak]deniz haritası yukarıda sözü edilen (bkz. yukarıda s.31 sonrası) Alımad at-Ṭanğî'nin (1413) adını taşıyor.

Anlaşılan daha en eski deniz haritaları çerçevesinde İtalyan haritacılar yollarını bulmuş olan Ege takımadalarının tasvirleri bize şu soruya net bir cevabı bulmamızı kolaylaştırıyor: Adı geçen deniz haritaları Akdeniz'in adalar kompleksinin o kadar çok gelişmiş bütün bir gösterimini nasıl sağlamış olabilirlerdi? Sadece münferit adaların oldukça gerçekçi biçimleri değil, birbirlerine olan konum ve mesafeleri de bu adalara ilişkin kartografik tasvirlerin Yerküre'nin matematiksel gösterimine alışkın ve elverişli şartlarda Yunan seleflerinin çalışmalarını devralıp devam ettirmeye muktedir bir kültür dünyasının işi olduğunu düşünmeğe zorluyor. O zamanlar bu türden edinimler için gerekli koşullar bilindiğine göre sadece İslam kültür dünyasında vardı.

Petrus Vesconte (1313)'nin Paris'teki Bibliothèque Nationale'de¹³⁸ korunan atlasında, birtakım küçük adalar atlanmış da olsa Ege takımadalarının şaşırtıcı biçimde bütünyle gerçekçi olarak tasvir edildiği bir bölgesel

135 Th. Fischer, *Sammlung mittelalterlicher Welt-und Seekarten*. s. 128.

136 Museo Civico Correr, Port. 5; ed. yayın: *XIV-XVIII yüzyıl portolan ve deniz haritaları*, İstanbul, 1994, s.47; ayrıca bkz. Tony Campbell yayın: *The History of Cartography*, I, 421.

137 bkz. *Der Portolan-Atlas des Battista Agnese von 1546 aus der Russischen Nationalbibliothek Sankt Petersburg*, ed. A. Düst, Graz, 1993, pl. 11.

138 Cartes et Plans, Rés. Ge DD 687, bkz. M. de la Roncière, M. Mollat du Jourdin, *Portulane*, Harita No 4, ss. 198-199.

haritaya rastlarız. Angelino Dulcert'in Mayorka'da ürettiği ve Petrus Vesconte'ninkinin yanı sıra Carignano'nun haritası ve Pisa kaynaklı anonim haritadan bağımsız olduğu kanıtlanan büyük portolan haritası (1339, Harita No. 70), sadece Hazar Denizi'nin tasvirini ya da Akabe Körfezi'nin bilinen en eski tasvirini değil, aynı zamanda Ege takımadalarının Petrus Vesconte'nin çalışmasında (yukarıda ss. 37-38) olduğundan neredeyse farksız biçimde tasvirini¹³⁹ de kapsayan yeni bir unsur içerir. Ayrıca Medicei Atlası'nda takımadalarla ilgili bir bölgesel haritaya da rastlarız (1351, bkz. Harita No. 71e). Bu harita Petrus Vesconte'nin çalışmasıyla ortak kökenlere sahip olsa da daha eski çalışmalarda bulunmayan birtakım küçük adaları da içerir. Medicei Atlası'nı büyük ölçekli aslında inceleme şansına erişen Th. Fischer, takımadaların haritasının 1:2,400,000 civarında bir ölçekle çizildiğini tesbit etmişti.¹⁴⁰ [40] Bu haritanın bilinen en eski kopyası büyük ihtimalle Pizigani kardeşlerin ürettiği atlasta bulunmaktadır (1373, bkz. GAS X, 340). Katalan Atlası'yla (1375, bkz. GAS XII, Harita No. 72b) birlikte Mecia de Villadeste¹⁴¹ (1413, bkz. Harita No. 73), Johannes de Villadeste¹⁴² (1428, bkz. Harita

No. 74), Jacobus Bertran'ın¹⁴³ ürettiği haritalar ve Ege takımadalarına ait yaklaşık 1500 civarına tarihlenen özel haritadaki (Paris'te korunan deniz haritasına atfen¹⁴⁴, bkz. 76 no'lu harita) tasvirleri sıraladıktan sonra —tarih sırasına göre— şimdi Ege'nin benzer bir tasvirini içeren ve halen bilgim dahilindeki Arap ve Osmanlı deniz haritalarına dönüyorum.

Akdeniz'in sadece batı yarısını kapsayan Mağrib deniz haritası (19. M. yüzyıl, bkz. GAS X, 26-31) nı bir tarafa bırakırsak Ege takımadalarının, Araplara ait elde kalan en eski tasviri Aḥmad at-Ṭaṅḡi'nin (bkz. GAS XI, 31 d.) 816/1413'e tarihlenen haritasıdır. Bu harita, el-İdrisi'nin haritasından farklılaşırken yukarıda sözü edilen türden portolan haritalarına yakınlık gösterir. Aynı takımadaları taşıyan ikinci en eski Arap harita bundan yaklaşık 50 yıl daha gençtir (1461) ve İbrâhîm el-Mursî'nin (bkz. GAS XI, 32 d.) adını taşır. Ve nihayet Ege Denizi'nin 16 yüzyıla tarihlenen iki özel haritasının adlarını hatırlatalım. Biri Ali Macar Reis Atlası'nda¹⁴⁵ yer alır (bkz. Harita No. 41a). İkinci Menemenli Mehmed Reis'in çalışmasıdır. Bu harita 1591 tarihli ve Venedik'te Museo Civico Correr'de korunmaktadır (bkz. Harita No. 43).¹⁴⁶

139 bkz. Y. Kamal, *Monumenta Cartographica*, IV, fas. 2, s. 1222 (yeniden basım, V, 266-267); M. de la Roncière, M. Mollat du Jourdin, *Portulane*, Harita No 7.

140 *Sammlung mittelalterlicher Welt-und Seekarten*, a. g. e., s. 128.

141 Paris'te korunuyor, Bibliothèque Nationale, Cartes et Plans, Rés. Ge AA 566/; yayın: M. de la Roncière, M. Mollat du Jourdin, *Portulane*, Harita No 12.

142 İstanbul'da korunuyor, Topkapı Sarayı, Hazine 1826/N; yayın Y. Kamal, a. g. e., V, fas. 1, s. 1457 (yeniden basım, VI, 254-255).

143 Floransa'da korunuyor, R. Archivio di Stato, ed. Y. Kamal, a. g. e., V, fas. 2, s. 1504 (yeniden basım, VI, 330-331).

144 Bibliothèque Nationale, Cartes et Plans, Rés. Ge AA 567/N; ed. M. de la Roncière, M. Mollat du Jourdin, *Portulane*, Harita No 24, s. 213.

145 bkz. S. Soucek, *The "Ali Macar Reis Atlas" and the Deniz kitabı: Their place in the genre of portoluncharts and atlases*, yayın: Imago Mundi, 25/1971/17-27. W. Brice, C. Imber, R. Loreh'un Hazine 644, 6b-7a özgün el yazmasına atfen yayımladıkları *The Aegean Sea-chart of Mehmed Reis İbn Menemenli. İ.Ö. 1590/1. Erken Dönem İslam Bilimleri Semineri*, Monograf No: 2, Manchester 1977; *XIV-XVIII yüzyıl portolan ve deniz haritaları*, a. g. e., s. 110.

146 bkz. Th. Fischer, *Sammlung mittelalterlicher Welt-und Seekarten*, a. g. e., s. 95; M. Vedovito, *The nautical Chart of Mohammed Raïs* (metinde kullanıldığı gibi), 1590, Yayın: Imago Mundi, 8/1951/49 baritanın tıpkı basımıyla birlikte; ayrıca W. Brice, C. Imber, R. Loreh tarafından yayımlandı, a. g. e.; S. Soucek, yayın: *History of Cartography*, II 1, s. 284; XIV-XVIII yüzyıl portolan ve deniz haritaları, a. g. e., s. 110-111.

[41] Ege ve Adriyatik takımadalarını tasviredip halen bilgimize ulaşan haritalar, çizilip daha sonraki haritacı, denizci ve coğrafyacıların hizmetine sunulmuş olanların toplamının kesinlikle sadece bir kısmını temsil eder. Bununla beraber onlar adaların kartografik tasvirinin en azından 13'üncü yüzyıla uzanan bir geleneğe dayandığını göstermeye yeterler. Ege denizi havzalarında, Yunanca yazmaları Osmanlıların eline geçmekten kurtarmak için, bir seyahata çıkan Florensalı Cristoforo Buondelmonti diğer bir kaç yıl adalarda vakit geçirdikten sonra *Liber insularum Archipelagi* (1420)¹⁴⁷ adlı bir kitap yazdıysa, bundan emin olabilirsiniz ki, o elinde bulunan bir haritaya göre adaları dolaşmayı planlıyordu, ve haritanın adaları gösterimlerini kendi gözlemleriyle koordine ediyor, ilgili diğer kartografik, tarihi ve diğer bilgilerle birlikte bir kitap haline getiyordu, başlangıçtan itibaren kendine öncülük eden bir kitabın varlığı ihtimalini de gözden kaçırmamız şartıyla.

Böyle bir durumda yazarın kendi ürünü ve katkısının ne olduğunu kestirebilmek çok zor bir iş olmakla beraber ben Buondelmonti'nin adaların sahil şeritlerinin ve konumlarının kartografik olarak belirlenmesine temel bir katkıda bulunmuş olamayacağı görüşündeyim. En fazla betimsel ve süsleyici unsurlar anlamında bir katkı ihtimalinden söz edilebilir. Kitap, muazzam bir gecikmeyle basılmış olsa bile sonraki yüzyıllarda Avrupa sahnında yayınlanacak olan coğrafya yönü literatürün öncellerinden olarak

büyük öneme sahiptir. *Liber insularum*'un içeriği başlangıçta Venedikli Bartolomeo dalli Sonetti'nin 1478-1485 arasında yazdığı ancak 1532 gibi nispeten geç bir tarihte yayınlanmış olan *Isolario*'su yoluyla geniş kitlelere ulaşmıştır. Adalara ilişkin gözlem ve izahlarını, yaptığı 15 seyahat sırasında oluşturduğunu iddia etmesine karşın Bartolomeo dalli Sonetti'nin esas olarak yaptığı sefelinin yazdığı kitabın içeriğini yeniden üretmekten ibarettir.¹⁴⁸ [42] Benedetto Bordone¹⁴⁹, *Libro ... de tutte l'isole del mondo* (1528'de Venedik'te yayımlandı) başlıklı amatör nitelikte bir derlemede Bartolomeo dalli Sonetti'nin *Isolario*'sundaki tarzın coğrafi kapsamını genişletmiştir. Bordone'nin Ege takımadaları konusunda Buondelmonti'nin kitabını esas aldığı tamamen su götürmez bir gerçektir (bkz. 79a-b no'lu haritalar). Bordone'nin basılı ve basılmamış harita ve atlaslardan ödünç aldığı tasvirler arasında bizim konumuzu asıl ilgi lendiren onun kitabında, tanıdığımız Ege takımadalarının bölgesel haritasının Petrus Vesconte (Harita No. 69b) ve anonim Medicei Atlası'nda (Harita No. 71e) ve diğerlerinden tanıdığımızın bir kopyası olarak karşımıza çıkmasıdır.

Benedetto Bordone'nin kitabının yayımından birkaç yıl önce Osmanlı denizcisi Piri Reis (1465 civarı-1554) yıllar süren hazırlıklardan sonra *Kitâb-ı Bahriye* adlı eserini iki versiyon halinde tamamlamıştır.

147 E. Legrand, *Description des îles de l'archipel Grec par Christophe Buondelmonti, Florentin du XVIe siècle. Version grecque du "Liber insularum Archipelagi" c. 1420, par un anonyme. Publiée d'après le manuscrit du sérail avec une traduction en française suivie de la "Descriptio Insule Candie" et de la "Descriptio Cretue" et précédée d'une préface historique et critique*, Paris, 1897 (yeniden bası, Amsterdam, yıl belirsiz).

148 E. Legrand, a. g. e., Önsöz, ss. 31-32; karşı. Tony Campbell, *The earliest printed maps 1472-1500*, Londra, 1987, ss. 89-92.

149 Benedetto Bordone, *Libro ... de tutta l'isole del mondo*, Venedik, 1528, R. A. Skelton'un sunumuyla, Amsterdam, 1966; yazar hakkında bkz. M. Billanovich, Benedetto Bordon (Bordone), yayın: *Dizionario Biografico degli Italiani*, Roma, 1970, ss. 511-513.

3. Kitâb-ı Bahrîye

H. Fr. von Diez tarafından anonim bir d yazması olarak keşfedilen bu eser¹⁵⁰, kartoğrafya ve coğrafya tarihçilerini hayretler içinde bırakarak dikkatleri üstüne çekmiş ve içeriği 1811 yılında kapsamlı bir makalede tanıtılmıştı.¹⁵¹

Sonraki çalışmalar, keşfedilen *Bahrîye*'nin, Osmanlı denizcisi Pîrî Reis'in eseri olduğunu, Avrupa ve İstanbul'da bulunan çok sayıda kalan nüshalarından 927/1521 ile 930/1524 tarihli 2 redaksiyonunun günümüze kadar ulaştığını açıklamakta geç kalmamıştır.¹⁵² Bunlar, nüshadan nüshaya numaraları 195 ila 230 arasında değişen haritalar içermektedirler (daha fazla bilgi için bkz. Sezgin, GAS XII, No. 39, 39 a dd. ve sonraki haritalar). Adalar, limanlar ve kıyı kesimleri oldukça gerçek ve güzelce betimlenmiştir. Birinci ve ikinci [43] redaksiyonların kısmi düzeltilmiş basımları¹⁵³ ilk 1926'da ortaya çıkmıştır. 1988'den beri de İngilizce çevirisiyle¹⁵⁴ birlikte tam bir tıpkı basımı elimizde bulunmaktadır.

Pîrî Reis'in kullandığı haritalar ile bunların kaynakları arasındaki ilişkiyi açıklamak hem coğrafi hem de tarihi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern çalışmalar daha

ziyade dünya haritasının günümüze ulaşabilmiş parçası üzerine yoğunlaşmıştır (bkz. Sezgin, GAS XII, No. 39 numaralı harita). *Bahrîye*'ye Benedetto Bordone'nin *Isolario*'sunun (1528) kaynaklık¹⁵⁵ ettiğini varsaymak fazlasıyla kolaya kaçmak olur. Herşeyden önce bu Osmanlı denizcisinin, sırasıyla 1521 ve 1524'de Akdeniz'e yaptığı seferler esnasında yazdığı birinci veya ikinci redaksiyonunda, 1528'de basılmış olan bir İtalyanca kitabı kullanmış olma ihtimali gerçeğe aykırıdır.

Ayrıca bir tarihçi, ortak bir geleneğin içinde bulunan Bordone ve Pîrî Reis'in doğrudan veya dolaylı olarak daha eski bir kaynaktan yararlandıkları olasılığını göz ardı etmemelidir. W.C. Brice¹⁵⁶, Pîrî Reis ve Bartolomeo dalli Sonetti tarafından ayrı ayrı oluşturulan Eğriboz Adası'nın tasvirlerini mukayese ederken bu olasılığı hesaba katan örneklerden biridir. Bu tip davalarda neredeyse tarihçilerin tümünün otomatik yaklaşımı, Arap ve Türk kartoğrafların, Avrupalılar'dan bağımsız olamayacakları yönündedir. Elbette bu düşüncenin temelinde sözde ilk örneği teşkil eden portolan haritalarının, Avrupa Hristiyan kültürünün bir başarısı olarak nitelendirilmesi görüşü yatmaktadır.

150 Bilhassa muhteşem bir nüsha İstanbul'da bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi. T.Y. 6005.

151 Beschreibung eines See-Atlases oder einer Sammlung von fünfzig, eigentlich hundert fünf und neunzig geschriebenen türkischen Seekarten mit Erklärungen in türkischer Sprache in groß folio. Denkwürdigkeiten von Asien in Künsten und Wissenschaften, Sitten, Gebräuchen und Alterthümern, Religion... 1'inci bölüm, Berlin, 1811, ss. 33-71 (yeniden basım, *Islamic Geography*, Frankfurt 1992, cilt. 22, ss. 1-41).

152 Bu konuya ilişkin çalışmaların geniş ölçüde toplanıp yeniden basıldığı: *Islamic Geography*, Frankfurt 1992, cilt 22, ss. 3-309.

153 Pîrî Re'is. *Bahrîye. Das türkische Segelhandbuch für das Mitteländische Meer vom Jahre 1521*: P. Kahle, cilt I, 1'inci kısım, 1-28 arası bölümler, 2'inci kısım, 29-60 arası bölümler, Berlin-Leipzig, 1926; cilt II çev. (ilk 28 bölüm), Berlin, 1926.

154 Pîrî Reis. *Kitab-ı Bahriye*. Türk Tarih Araştırma Kurumu Yayınlarından, No. 2, İstanbul 1935; *Kitab-ı Bahriye. Pîrî Reis*. The Historical Research Foundation, İstanbul Research Center, I-IV, 1988.

155 bkz. L. Bagrow/R.E. Skelton, *Meister der Kartographie*, Berlin 1963, s. 85.

156 "... Pîrî Reis'in, deneyim ve daha doğru bilgileri ışığında düzeltme ya da eklemeler yaparken diğer haritaları kopyaladığını düşünmemizi gerektirecek nedenler vardır: Ege adalarına ilişkin haritaları, kendisinden yaklaşık yarım yüzyıl önce derlenen Bartolomeo de la Sonetti'nin *Isolario*'sundaki çizimlere form olarak o kadar yakındır ki, Pîrî Reis ya bu haritalardan ya ortak bir kaynaktan ya da ikisi arasında kalan bir uyarlamadan yararlanmış olmalıdır ..." [Early Muslim Sea-Charts, yayın: Journal of the Royal Asiatic Society (London), 1977, ss. 53-61, öz. s. 56].

S. Soucek, her ne kadar Osmanlı denizcileri ve onların haritaları hakkında son otuz yılda yayımladığı önemli çalışmalar¹⁵⁷ ile takdir kazansa da, [44] Piri Reis'in haritalarını değerlendirip, kökenlerini sorgularken o da bu görüşü esas almıştır.¹⁵⁸ Bunu yaparken de *Kitáb-ı Bahriye*'ye özel bir yer ayırmıştır. Piri Reis, bütün Akdeniz'i ele aldığı¹⁵⁹ kitabında metinlerini haritalar ile harmanlayarak Avrupalı örneklerinin fevkiye çıkmış ve bu özgünlüğüyle de kayda değer bir istisna oluşturmıştır.

Piri Reis'inki gibi 230 kadar haritalarıyla çağdaş düzeyi çok geçen bir kitabın, veya yeni bir çehreyle 14. yüzyılın başından itibaren Avrupa'da karşımıza çıkmağa başlayan herhangi kartografik bir tablonun doğumunun izahında ben ayrı bir görüşe ulaşmış bulunuyorum: Portolan haritaları 9. yüzyıldan beri İslam kültür dünyasında yunan öncellerden alınıp çok geniş çapta geliştirilen dünya haritasının Katalanlar, Cenevizliler ve Venedikliler tarafından Avrupa'ya sokulan bir parçasıdır ve Avrupalı kartograflar çevresinde, yer yüzünün tanınan önemli kısımlarının gösterilmeğe başlaması ise İslam dünyasındaki çok gelişmiş

bir matematiksel coğrafya ve kartoğrafya ile tanışmanın sonucudur.

Bu temel görüşten ve gözlemlerimden hareketle Avrupalı, özellikle de Cenevizli ve Venedikli kartoğrafların 17. yüzyıla kadar taklit ve çalıntı temelli bir çalışma tarzını benimsediklerini de göz önünde bulundurarak öncelikle Piri Reis'in, tasvirlerini ve tanımlarını ya Arapça bir kitaptan, ya Arapça kaynaklardan derlenmiş bir kitaptan, ya da bunların Avrupalı redaksiyonlarının kopyalarından bütünlük gösteren bir üslupla eserine aldığını varsayıyor, ardından kitabın kendisinde bizi bu soruların cevaplarına götürecek hangi ip uçlarının bulunabileceğini araştırmaya yöneliyorum.

[45] Bildiğim kadarıyla son dönemdeki araştırmacıların hiçbir Piri Reis'in haritalarının İslam kültür dünyasında varsayılabilir daha önceki kartografik bir gelişmeyle ya tamamıyla veya kısmen bir bağlantısı olma ihtimali üzerinde durmamıştır.

157 İsmi geçen yayınlar: "Ali Macar Reis Atlas" and the Deniz kitabı: *Their place in the genre of portolan charts and atlases: Imago Mundi*, 25/1 971/17-27; aynı yazar, *The Rise of the Barbarossas in North Africa: Archivum Ottomanicum* (Lisse), 3/1971/238-250, aynı yazar, *A propos du livre d'instructions nautiques de Piri Reis: Revue Des Etudes Islamiques* (Paris), 41/1973/241-255; aynı yazar, *Tunisia in the Kitab-i bahriye by Piri Reis: Archivum Ottomanicum* (Lisse), 5/1973/129-296; aynı yazar, *Piri Reis and Turkish map making after Columbus*, London, 1992; aynı yazar, *Islamic charting in the Mediterranean: The History of Cartography*, II, 1, ss. 263-292.

158 Soucek şöyle der: "Bu da portolan metinleri ve portolan haritaları geleneğine sıkıca bağlıdır (ayrıca portolan haritalarına yakın *isolarii* geleneğine de yakın durur). Her iki tür de evrensel seyir talimatı ve deniz haritaları kategorisi ile ilgili olmasına rağmen, 'portolan' ifadesi Akdeniz'de 13'üncü ve 17'nei yüzyıllar arasında yaratılmış ve mükemmelleştirilmiş bir türü singeler; dahası bu tür, temelde Hristiyan (İtalyan ve Katalan) izler taşıırken, Müslüman (Arap ve Türk) katkısı oldukça sınırlıdır", bkz. EI², VIII, 308-309.

159 Soucek, a.g.e. s. 309.

Pîrî Reis *bağrıye* teknik terimini “denizler bilimi ve denizcilik teknolojisi” olarak algılamıştır.¹⁶⁰ Denizciler ise “denizler bilimine” tamamıyla hakim olabilen kimselerdir.¹⁶¹ Kitabının coğrafik sınırlarını çok detaylı olarak ele aldığı Akdeniz diye çizer.¹⁶² Eğer Pîrî Reis denizcilerden temelli bilgisine sahip olmalarını istediği denizcilik ilminden bütün bir açıklıkla bahsediyorsa da, denizcilik problemlerinin, Hint Okyanusu Arap-İslam denizciliğinden tanıdığımız gibi etrafı ve sistematik bir şekilde ele alınması (bkz. Sezgin, GAS XI, 159 dd.) onun kitabının amacı değildir.

Onun açıkça tanımlayıp titizlikle izlediği hedef, Akdeniz’in en iyi ve en başarılı seyrüseferine kişisel çalışmalarıyla belirlediği, fiziksel-jeolojik, arkeolojik ve meteorolojik veriler ile yardım etmektir.

Ancak deniz haritaları bu amaca uygun olmadığından onları bir kitap halinde sunmayı tercih eder.¹⁶³ Bunu yapmasının sebebi, haritaların önemini ikinci plana attığından değil, halihazırda Akdeniz’in tasvirinin büyük oranda bu çalışmayla tamamlandığını düşünmesidir.

Harita ve haritayla ilgili sorunlara üç ayrı bölümde değinir.¹⁶⁴ Dikkate değerdir ki o “haritalar bilimi”nden, “haritalar ilmi”¹⁶⁵ adını verdiği bir kartografyadan söz eder. Kendisinden öğrendiğimiz kadarıyla, zamanındaki kartografyaya göre daha geniş ve kapsamlı bir harita (belli ki sadece batı kısmı günümüze ulaşabilmiş dünya haritasını kastediyor, bkz. Sezgin, GAS XII, 78, 39 nolu harita) yapmıştır.¹⁶⁶ Ancak Hint Okyanusu veya Çin Denizi gibi kendisinin elinde bulunan eski ve modern haritaları ve çizimleri temel alarak bunu başardığı gerçeğini de gizlememektedir. [46]

800 sayfadan daha çok hacimli *Kitâb-ı Bağrıye* gibi bir eserin hemen hemen Akdeniz’de mekik dokuyan bir denizci tarafından yazılmasına hangi kaynak veya örneklerin katkıları sağladığı sorusunun cevaplandırılmasında sadece kendi tahminlerimizle başbaşa kalmak durumundayız.

Pîrî Reis, uzun zaman boyunca Akdeniz’de keşiflerde yer almış, denizcilik ve seyrüsefer konularında pratik ve belki de teorik bilgisiyle kendisine öğretmenlik yapıp örnek teşkil

160 *Kitâb-ı Bağrıye*, I, baskı. İstanbul, 1988, 39.

161 a.g.e., I, 59.

162 a.g.e., I, 201.

163 bkz. *Kitâb-ı Bağrıye*, I, baskı. İstanbul, 43-45, 49, 81.

164 a.g.e., I, 79-93.

165 a.g.e., I, 43, 49.

166 a.g.e., I, 43.

etmiş dayısı Kemal Reis'ten yararlandığını anlattığı zaman, bu konuda kendisinin güvenilebilirliğinden şüphe etmek için hiçbir sebep yoktur.¹⁶⁷ Tıpkı yıllarca süren seferlerde sezgilerini ve gözlemlerini biriktirerek kayda geçirdiğini bildirdiğinde, bundan da en ufak bir şüphe duymağa hakkımızın olmaması gerektiği gibi.¹⁶⁸ Şu kadar var ki *Kitâb-i Bahriye* gibi belli bir sistematik yapıya sahip kapsamlı bir çalışmanın oluşmasında ona öncülük eden daha eski ve köklü bir geleneğin varlığına ihtiyaç olduğunu denizcilikte geçerli metotların bazılarında Akdeniz'de olduğundan daha farklı rüzgar koşullarının esas alındığından bahseder.¹⁶⁹

Şüphesiz ki, Hint Okyanusu'nda asırlardır devam eden Arap-İslam denizcilerin faaliyetlerinden ve İbn Mâcid ve Süleymân al-Mahrî gibi isimlerden ve onların denizcilik kitaplarından haberdar olmuştur (bkz. Sezgin, GAS XI, 168). Şu kadar var ki, ben, Akdeniz'e özgün bir denizcilik literatürünün *Kitâb-i Bahriye*'ye öncülük etmiş olduğunun hesaba katılması gerektiği kanaatindeyim. Bununla, Osmanlı denizcilik ve kartografya tarihinde henüz araştırılmamış olan ve buradaki konumuzun dışında bulunan bir soruya dokunmuş bulunuyoruz. Burada Osmanlı tarihçisi Sehi Çelebi'nin (ö. 955/1548)¹⁷⁰ eseri *Heşt Behişt*'de, daha önceden de J. H. Mordtmann¹⁷¹ tarafından değinilen bir

ifadeye dikkat çekmek istiyorum. Sehi daha yaşlı çağdaşı tarihçi Şafa'î'den (ö. 927/1521)¹⁷² bahsetmektedir: [47] Şafa'î, Kemâl Reis tarafından gerçekleştirilen Akdeniz keşif gezileri üzerine 10 bin mısradan az olmayan bir eserin (belli ki *Gazavât-ı Bahriye*) yazarı olarak, "denizcilik alanında temel bilgilere" sahip, emsalsiz bir haritacı idi. Denizciler onu "şeyh" (büyük üstad) adıyla onurlandırılırdı; "onun tavsiyelerine başvuruyorlar ve seyahatlerinden her dönüşlerinde ona kıymetli hediyeler getirilirdi."¹⁷³

Mordtmann¹⁷⁴ bunun üzerine şu yorumda bulunmuştur: "Sonuç olarak Şafa'î'yi Piri Reis'in öncüsü olarak görebiliriz." Bu görüşün doğruluğunu reddetmeyip, daha da ileri giderek şunu söylemek isterim: Bu haberde Akdeniz denizcilğinde kazanılan coğrafi ve kartografik ilerlemenin ve tecrübelerin kaydedilme işinin İslam dünyasında muhtemelen daha Piri Reis'ten önceki bir evrede başlamış bir gelenek olduğunun bir işaretini buluyorum. Umalım ki, gelecek araştırmalar bunu aydınlatılsın.

Kitâb-i Bahriye gibi Akdeniz'in denizciliği ve coğrafyası üzerine 200 den fazla ada, liman ve kıyının haritalarını kapsayan bir kitabın her ne kadar becerikli ve yetenekli de olsa tek bir kişinin eseri olduğunu zihnimizde canlandırmanın zorluğu bir yana, enlem boylam derecelerini kapsayan birçok çizelgeler Anadolu Türkleri tarafından fethedilen Balkanlar ve Akdeniz adalarında matematiksel

167 a.g.e., I, 53-55.

168 a.g.e., I, 55-67.

169 *Kitâb-i Bahriye*, I, 75.

170 bkz. Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, ss. 67-68.

171 *Zur Lebensgeschichte von Kemal Re'is*: Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Friedrich-Wilhelm-Universität (Berlin), 2. Abteilung, 32/1929/39-49, öz. s. 39.

172 Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen*, a.g.e., s. 49.

173 Sehi Çelebi, *Heşt Behişt*, İstanbul, 1325 H., s. 72. Bkz. J.H. Mordtmann, *Zur Lebensgeschichte von Kemal Re'is*, a.g.e., s. 39.; tıpkıbasım, yayınlayan Ş. Tekin, Gönül Alpay Tekin, Günay Kut. Duxbury, Mass., 1978, ss. 205-206; *Sehi Bey's Tezkere. Türkische Dichterbiographien aus dem 16. Jahrhundert. Nach dem Druck 1325 ... übersetzt von N.H. Lugal und O. Reşer*, İstanbul, 1942, s. 57.

174 *Zur Lebensgeschichte von Kemal Re'is*, a.g.e. s. 39.

coğrafya gayretlerinin 13. yüzyıldan beri kesintisiz olarak geliştiğini göstermektedir (bkz. Sezgin GAS XI, 442 ve devamı).

Pîri Reis'in Akdeniz'in kartografik tasvirine ne kadar katkı yapmış olduğu sorusu, gemilerin geçişine imkan veren kanalların derinliklerinin tespiti, limanlar, kaleler ve demirleme mevkillerinin eksiksiz tarifleri gibi ilk sırada bulunan görevler bir tarafa, şu an için cevapsız kalmış oluyor. Bu soru şimdiye kadar Arap-İslam bilimleriyle uğraşan Avrupalı bilginlerce dolaylı yoldan dokunulmuş, bu yapılırken de 14'üncü yüzyılın başında harita yapanlarca Akdeniz'in Avrupa'ya dahil bölgelerinde kullanıma sunulan portolan haritalar aslen Avrupalıların eseri [48] olarak sanılmış ve bunun sonucu Arap-İslam köken ihtimali tamamiyle göz ardı edilmiştir.

Bu inancın reddi yolunda S. Soucek ve W. Brice tarafından ortaya konmuş bazı yerinde ve yararlı gözlemlerden yararlanabiliriz. Soucek *Tunisia in the Kitâb-i Bahriye*¹⁷⁵ adlı kapsamlı ve önemli çalışmasında sorumluzla alakalı kartografya tarihi için anlamlı en az iki sonuca ulaşmıştır. Bunlardan ilki Pîri Reis'in Tunus kıyıları ve adaları bakımından kendi gayretleriyle Avrupalı çağdaşlarının 200 yıl ilerisinde bir betimleme başarısı gösterdiğiidir. Soucek bu fikre Pîri Reis'in tasvirlerini kendi döneminden önceki, dönemindeki ve Gastaldi'nin 1560'taki

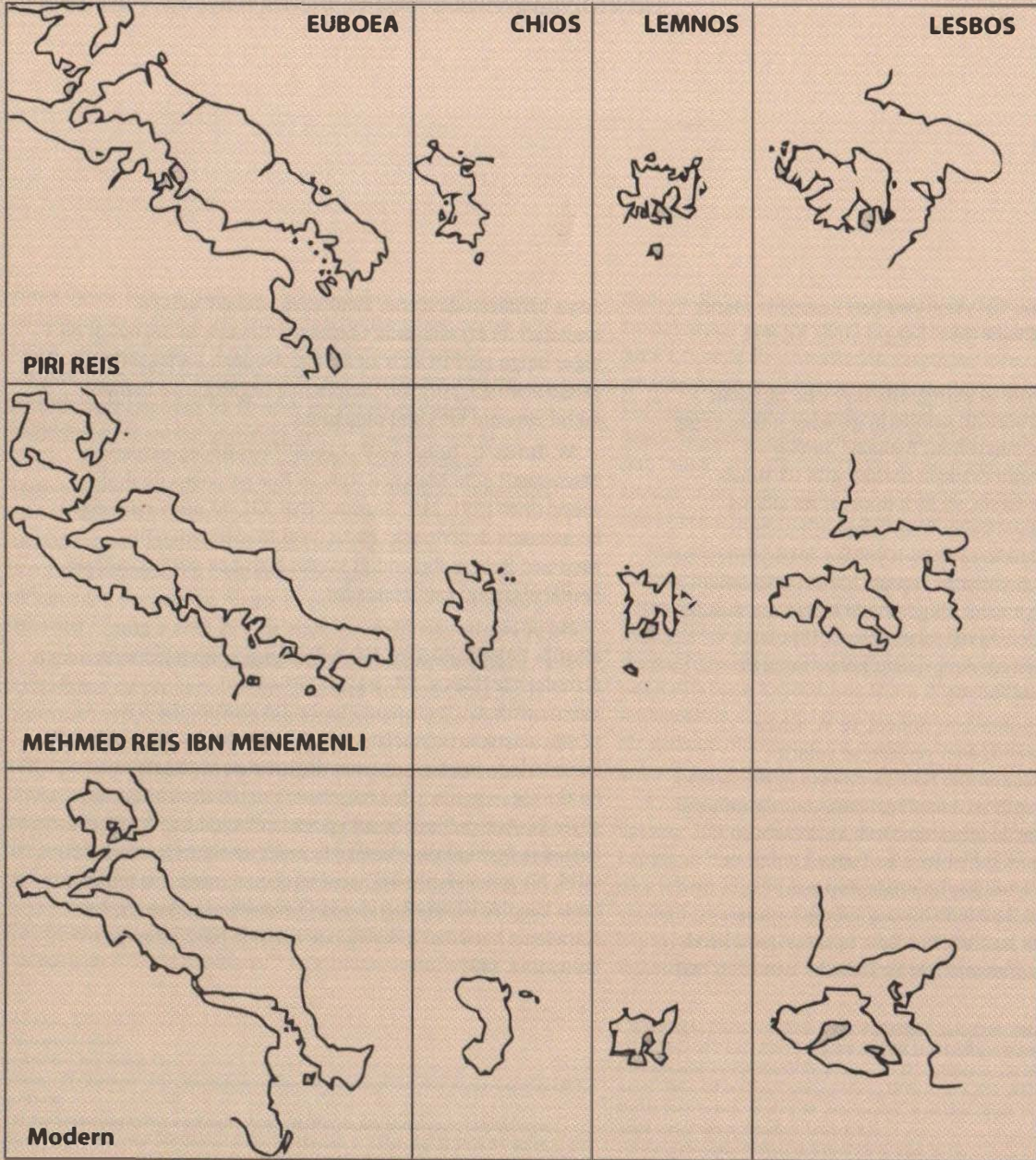
Asya haritasını da içeren kendinden sonraki Avrupa haritaları ile kıyaslayarak ulaşmıştır. Soucek'in değindiği bir diğer bulgu ise Pîri Reis'in aksine, Avrupalı kartoğrafların çalışmalarında, portolan haritalarına bağlılığın ve bunları taklid etmenin bir kural olduğudur.

W. Brice, C. Imber ve R. Lorch¹⁷⁶ tarafından varılan Menemenli oğlu Mehmed Reis'in Ege haritaları ile ilgili sonuç (999/1591, bkz. Sezgin, GAS XII, 43 numaralı harita) bu anlamda değerlendirilebilir, yani Menemenli oğlu Mehmed Reis'in ilgilendiği kıyılar boyunca gezip kendince haritalar çizdiği sanılmaktadır.

Bu üç araştırmacı Mehmed Reis'in, Pîri Reis'e göre ulaştığı farklı sonuçlara dair bulgularını aşağıdaki harita çizimleriyle (bkz. s. 68, şekil "Dört adanın karşılaştırılması") göstermişlerdir. Bu araştırmacıların bu yönde ulaştıkları sonuçlar, —Avrupa'da ortaya çıkan dünya haritalarında kendini gösteren değişimleri bir tarafa bırakırsak— bizim şahsî müşahedelerimizi destekliyorlar, şöyle ki, Avrupalılar elindeki portolan haritaları 14. yüzyılın başından beri kalmış olanlarıyla mukayeselerinde ancak 400 yıllık bir zamandan sonra, yeni bir yapıcı unsur kazanırken, buna karşılık İslam dünyasında Osmanlılarda Akdeniz ve Karadeniz haritaları geleneğinde kendine has ilerlemeler buluyoruz. [49]

175 Yayın: Archivum Ottomanicum (Lisse), 5/1973/129-296.

176 Brice, Imber, Lorch, *The Aegean Sea-chart*, a.g.e., s. 4.



Şekil 23
Dört adanın (soldan
sağa sırasıyla;
Eğriboz, Sakız Adası,
Limni Adası,
Midilli Adası)
karşılaştırılması
(W. Brice, C. Imber
ve R. Lorch'a göre).

“Denizcilik bilimine sağladığı kendi katkılarına Pîrî Reis, *Bağrıye*’nin giriş bölümünde yer vermiştir. Girişte öncelikle, deniz bilimi ve denizcilik hakkında kendi kitabının benzeri bir kitabın daha önce kimseler tarafından yazılmadığını belirtir. Sonrasında okuyucuya şu bilgileri verir: ‘Akdeniz’in kıyılarında ve adalarında, bayındır ve harabe yerleri, limanları, suları, denizde bulunan taşları, sığıkları, önceleri merhum Kemâl Reis ile, daha sonra da diğer gaziler ile görerek ve bilerek araştırdım ve hepsini kusursuz olarak açıkladım. Çünkü burada anlatılan ayrıntılar haritada gösterilemez. Zira harita son derece özetdir. Bu sebepten, bu şeyi harita (*harîf*) diye adlandırmışlardır. Onu bu işin üstatları, pergel ve mil hesabı ile ortaya koymuşlardır. O, bir deriye yazılır. Böylece, on mil hesap olunacak bir yer, haritada ancak üç nokta ile gösterilebilir...”

Fuat SEZGİN

BOYUT

